

TÜRKİYE COĞRAFYASI

Yazan :

Besim DARKOT

İstanbul Üniversitesinde Coğrafya Profesörü

İSTANBUL - MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ

Institut kurde de Paris

TUR. 374

LİSE KİTAPLARI

FONDS
K. BÉDIR KHAN

TÜRKİYE COĞRAFYASI

UÇUNCU SINIF

Yazan :

Besim DARKOT

Istanbul Üniversitesinde Coğrafya Profesörü

İSTANBUL — MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ

Institut kurde de Paris

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 28 / VIII / 1942
günlü ve 282 sayılı kara iyle ders kitabı olarak kabul edilmiş ve
Yayın Müdürlüğünün 6 / XII / 1949 günlü ve 82 / 16160 - 50 sayılı
emriyle yedinci defa olarak 5000 sayı basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KISIM

TÜRKİYE COĞRAFYASINA GENEL BAKIŞ

	Sahife
I — Türkiye'nin coğrafi durumuna genel bakış	1
II — Türkiye'nin yüzey şekilleri: A. Yüzey şekillerinin genel görünüşü. — Yüzey şekillerinin kuruluşu.	8
III — Türkiye'nin yüzey şekilleri: B. Yüzey şekillerinin özel tetkiki	16
IV — Türkiye'nin etrafındaki denizler. — Türkiye'nin kıyıları	29
V — Türkiye'nin iklimi: A. Genel şartlar	34
VI — Türkiye'nin iklimi: B. İklim bölgeleri ve doğal bitki örtüsü	50
VII — Akar sular ve göller	62
VIII — Türkiye'nin nüfusu. — Türk ulusu	75

İKİNCİ KISIM

TÜRKİYENİN COĞRAFİ BÖLGELERİ

Türkiye'nin coğrafi bölgeleri	88
I — Karadeniz bölgesi	91
II — Marmara bölgesi	102
III — Ege bölgesi	110
IV — Akdeniz bölgesi	119
V — İç Anadolu bölgesi	129
VI — Doğu Anadolu bölgesi	138
VII — Güneydoğu Anadolu bölgesi	149

ÜÇÜNCÜ KISIM

TÜRKİYENİN EKONOMİK COĞRAFYASI

I — Ziraat: A. Genel bakış - Tahıl ziraati	154
II — Türkiyede ziraat: B. Başka toprak ürünleri	165
III — Ormanlardan faydalanma. — Hayvancılık	175
IV — Madenler	183
V — Endüstri (Sanayi)	190
VI — Ulaşım	199
VII — Türkiye'nin dış ticareti	213

Institut kurde de Paris

I

TÜRKİYENİN COĞRAFI DURUMUNA GENEL BAKIŞ

1. Türkiye'nin yeri. — Memleketimizin yeri bir ders küresi, yahut bir dünya hartası üzerinde tetkik edilecek olursa bazı önemli haller göze çarpar:

a) Türkiye toprakları Eski Dünya adı verilen büyük kara kütesinin hemen hemen ortasında yer almıştır;

b) Eski Dünyayı kuşatan büyük denizlerden Atlas Okyanusunun bir kolu, bu karalar arasına sokularak Türkiye'nin bulunduğu yere kadar uzanmış ve topraklarımızın üç kenarını kuşatmıştır [Akdeniz, Ege denizi ve Karadeniz];

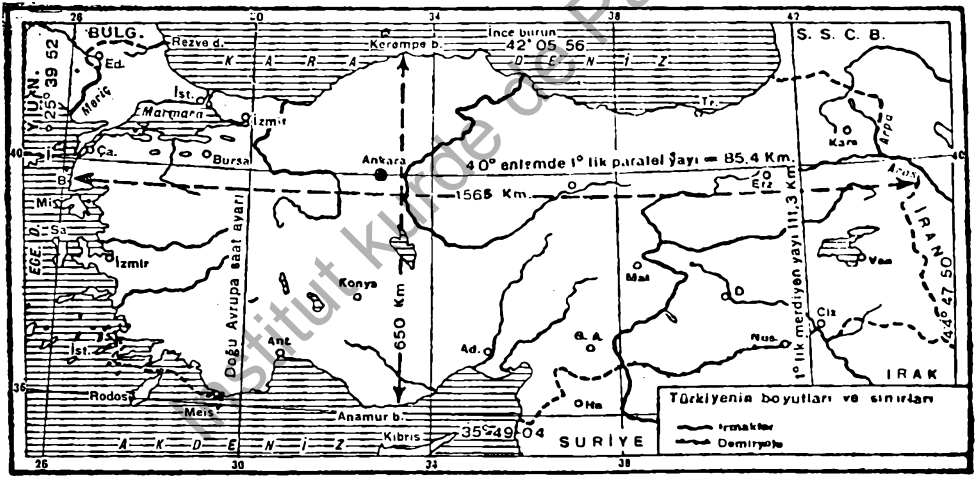
c) Türkiye toprakları kuzey yarımküresinde, ekvator ile kutup arasında, yine ortaya yakın bir durumdadır.

Bu görüşlerden çıkartılabilecek bazı sonuçlar vardır: bir kere, Türkiye, yeryüzünün en kalabalık memleketlerinin toplandığı ve büyük medeniyetlere kaynak olan Eski Dünya kara kütesi üzerindedir. Aynı zamanda orta durumda oluşu yüzünden, birçok memleketlerle kolayca temasa geçebilir. Fakat bu duruma özel bir kıymet veren hal, Türkiye'nin hem karalar ortasında bulunuşu, hem de bir denizci memleket oluşudur; böylelikle, Türkiye kendisine uzun kara yollarıyla güç varılan bir ülke olmaktan çıkmış, dünyanın her tarafı ile kolay alışveriş yapabilecek bir memleket halini almıştır. Eğer memleketin büyük iklim kuşakları üzerindeki yerini de hesaba katacak olursak, Türkiye'nin insanlar için yaşamaya ve çeşitli ürünler elde etmeye elverişli bir ülke olduğunu anlarız. İlk medeniyetlerin bu ülkede, yahut onun pek yakınlarında doğması ve pek erkenden bu ülkelerde kökleşmiş olması, rasgele bir olay değildir: buna Türkiye'nin yerinin dünya yüzünde yaşamaya elverişli noktalardan biri olmasını sebep gösterebiliriz.

Bütün bunlardan başka, Türkiye'nin bulunduğu alan, dünyanın eski medeniyet yuvalarından olan iki âlem, yani bir tarafta Hint ve Çin, öte tarafta Akdeniz memleketleri arasında yer aldığı için ayrı bir önem kazanmıştır. İnsanların yaşayışında ve ürünlerinde büyük farklar gösteren bu iki âlem arasında, tarihin en eski çağlarından beri alışverişler yapılır ve kervan yolları, Türkiye'nin bulunduğu topraklardan geçirdi. Akdeniz memleketleri ay-

rica, Boğazlar ve Karadeniz yolu ile Doğu Avrupaya bağlanmıştır. Ortaçağ'dan beri Akdeniz âleminin etkinliği Avrupanın orta ve batı kısımlarına da yayıldı. Her ne kadar daha sonraları Akdeniz ve Avrupa memleketlerini Uzak Doğu'ya bağlayan deniz yolları bulundu [yeniçağın başında Ümit burunu yolunun bulunması, XIX. yüzyıl ortasından az sonra Süveyş kanalının açılması] ve bu yollar, işlek ticareti eski kara yollarından kendilerine çektilerse de, Türkiye'nin yeri, Avrupa ile Asya, Karadeniz kıyısındaki memleketler ile Akdeniz ve Okyanuslar arasında siyasi önemini hiç kaybetmedi. Böyle bir durum, memleketimizin zayıf zamanlarında bizim için çok tehlikeli olmuştur: bu yüzden, geçen yüzyıllar içinde yurdumuza birçok defalar saldırıldı. Halkı tek bir kütle, tek bir millet halinde toplanan sağlam bir Türkiye kurulduktan sonra, işlek yollar üzerinde ve birbirinden farklı âlemler arasında bulunmanın faydaları belirmeğe başlamıştır.

2. Türkiye'nin boyutları ve yüzölçümü. — Memleketimiz genel şekil bakımından, batı-doğu doğrultusunda uzanan bir dik dörtgeni andırır. Bu dörtgenin uzun kenarları hemen hemen 36 derece ve 12 derece kuzey

1 — Türkiye'nin boyutları ve sınırları

Bu harta üzerinde: 1) Türkiye'nin doğu ve batı uclarının boylamları ile kuzey ve güney uclarının enlemleri; 2) Doğu - batı ve güney - kuzey doğrultusunda, memleketin km. ile en büyük uzunluk ve genişliği; 3) Sınırlarımızın nerelerde bir akar su ve demiryoluna dayandığı görülmektedir; ayrıca, memleketimizin saatlerine esas olan 30° meridyeni işaret edilmiş, meridyen ve paralel daireleri arasındaki açıklıklar da gösterilmiştir.

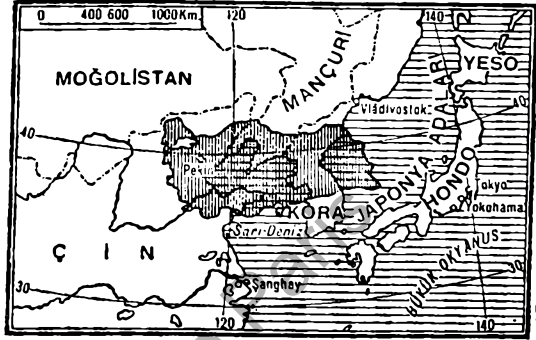
paralel dairelerine, daha kısa olan kenarları ise 26 ve 45 doğu meridyenlerine raslar. Şu halde Türkiye, 6 enlem derecesi ve 19 boylam derecesi

üzerinde uzanıyor demektir. Türkiye dörtgeninin genişliği Anamur - Kerempe arasında 650 kilometreyi geçmekle beraber, çok yerde 500 - 550 kilometre arasında oynar; doğu - batı doğrultusundaki uzunluk ise bundan hemen üç defa daha fazla olup 1500 kilometreyi aşar [1].

Türkiye toprakları paralel dairelerine göre, yeryüzünün orta iklim kuşağında ve bu kuşağın astropikal sıcak yarısında bulunur. Bu bakımdan, şu memleketlerin ekvator ve kutba olan uzaklıkları, aşağı yukarı Türkiye-

2 - Türkiye ve Uzak Doğu memleketleri

Bu harta, Türkiye'nin yerini [ortadan geçen 40 kuzey enlemi] ve yüzölçümünü Doğu Asya memleketlerinininki ile karşılaştırmaktadır.

ninkine benzer: kuzey yarımküresinde, Avrupanın Akdeniz yarımadaı, Amerika Birleşik Devletlerinin New York - San Francisco arasındaki orta şeridi, Japonyanın büyük adası ve Kuzey Çin; güney yarımküresinde, Arjantin ve Şili'nin orta kısmı ile Avustralya'nın güney tarafı ve Yeni Ze-

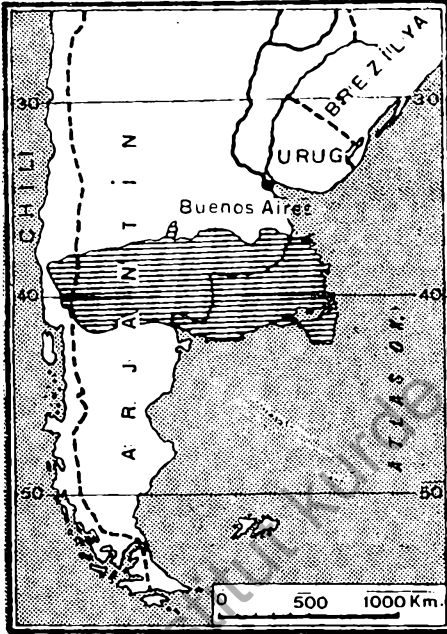
3 - Türkiye'nin yerinin ve yüzölçümünün A. B. D. ile karşılaştırılması

land. Her biri arasında dört dakikalık bir zaman farkı olduğunu bildiğimiz meridyenlere göre de, Türkiye topraklarının doğu ve batı uçları arasında

[1] Biliadığı gibi, paralel daireleri arasında açıklık değişmez ve bir derecelik enlem yayının uzunluğu 111,19 kilometre kadardır. Meridyenlere gelince, bunların arasındaki açıklık ekvator'dan kutba doğru azalır. Memleketimizin orta kısmında bir derecelik boylam yayının uzunluğu hemen hemen 85,5 kilometre kadardır.

aşağı yukarı bir saat ve bir çeyrek kadar bir fark bulunur; bununla beraber bütün Türkiye toprakları üzerinde saatler, İzmit yakınlarından geçen 30. derece doğu meridyeninin saatine göre ayarlanmıştır [Greenwich başlangıç meridyeni ayarından iki saat daha ileri olan *Doğu Avrupa saati*].

Türkiyenin yüzölçümü — İstatistik Yıllığındaki resmi rakam ile — 767. 119 kilometre karedir; buna, yaklaştırma olarak 9000 km² ye yakın yer tutan göllerin yüzölçümü de katılacak olursa, Türkiyenin harta üzerinde kapladığı alan 776 000 kilometre kareyi bulur [1].

4 — Türkiyenin yerinin ve yüzölçümünün Güney Amerika ile karşılaştırılması

Ekvatora ve kutba uzaklığı doğru olarak gösterebilmek için, memleketimizin kuzey kenarı aşağıya getirilmiştir.

3. Türkiyenin sınırları. — Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının bir kısmı üzerinde kurulmuş yeni bir devlettir; hemen bütün sınırları da kendisi gibi yenidir; bu sınırlar 1919-1922 yılları arasında, varlığını ve istiklâlini korumak için savaştan Türk ulusunun parlak zaferi sayesinde 24 temmuz 1923 te Lausanne (Lozan) barışı ile çizilmiş, bir kısmı ise kesin şeklini daha sonra almıştır.

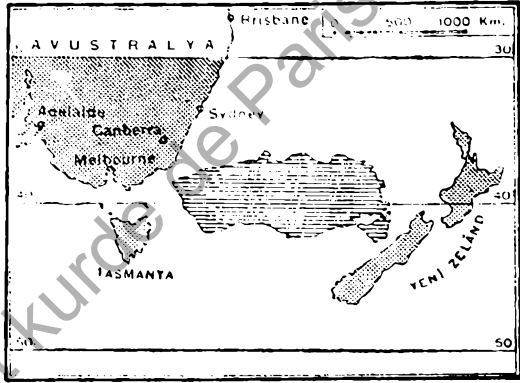
Türkiyenin deniz ve kara sınırları vardır: Kara sınırlarımızın uzunluğu 2500 kilometreyi, deniz sınırlarımızın ise 3000 kilometreyi geçer [2].

[1] Türkiye topraklarının 1/30 kadar bir kısmı (24000 kilometre kare) Avrupa kıtasında, geri kalanı ise Asyadadır.

[2] Topraklarımız arasına sokulmuş bulunan Marmara denizi ile Boğazların kıyıları bu toplama katılmamıştır. Bundan başka, kıyılarımızın bütün girinti ve çıkıntıları da hesaba alınmamıştır. Bütün kıyılarımızın uzunluğu — tekmil girinti ve çıkıntıları ile beraber — 6300 kilometreyi aşmaktadır.

Kuzeydoğuda *Sovyetler Birliği* ile komşu bulunuyoruz [bu Birliğin topraklarımıza komşu olan kısmında Gürcistan, Ermenistan ve biraz daha doğuda Azerbaycan Cumhuriyetleri vardır]. Karadeniz kıyısında Çoruh nehri ağzının biraz güneyinden başlayan bu sınır, önce doğuya doğru uzanır, sonra Gümrü (Leninakan) yakınlarında güneye dönerek Arpa çayını ve daha ötede Aras ırmağını boylar. 1921 yılında Moskova ve Kars antlaşmalarına göre çizilen bu sınır, çok yerde dağlık ve yüksek yerlerden geçerse de dağlar sınır çizgisine paralel olmadığından, iki memleket arasında esaslı bir engel meydana getirmez ve bir demiryolu da bu sınırı aşar (Kars-Gümrü demiryolu). Daha güneyde Aras ırmağı bir yakası bizde, öte yakası Sovyetlerde bulunan büyük bir ova [İğdir ve Revan ovaları] ortasından geçerek sınır meydana getirmektedir.

Doğu komşumuz olan *İran* ile aramızdaki sınır eskidir ve Osmanlı İmparatorluğu zamanında — XVII. yüzyıl ortasında — çizilmiş olan sınırın hemen hemen eşidir. Yalnız, son yıllarda, bu sınır üzerinde, Küçük Ağrı

5 - Türkiye'nin yerinin ve yüzölçümünün Avustralya ve Yeni Zeland ile karşılaştırılması

dağını bize bırakan ufak bir değişiklik yapıldı. Genel olarak kuzey - güney doğrultusunda uzanan bu sınır boyunca oldukça yüksek dağlar dizili olmakla beraber, bu dağlar, birisi Doğu Bayazıt, öteki de Van doğusunda iki önemli geçit verir: kuzeydeki geçitten Trabzon - İran transit şosesi geçer, güneydekinden ise, birkaç sene sonra, doğu şimendiferlerimiz geçerek İran demiryollarına kavuşacaktır.

Güneydoğuda İran sınırından Dicle ırmağına kadar *İrak Kırallığı* ile, buradan Akdeniz kıyılarına kadar da *Suriye Cumhuriyeti* ile komşu bulunuyoruz. Irak sınırı, hele doğuda Hakâri ilimizin bulunduğu alanda çok dağlık ve yolsuz bir bölgeden geçer. Fakat batıya doğru, Dicle nehri, memleketimizle Irak arasında tabii bir yol meydana getirir: yakında buradan Diyarbakır - Musul demiryolu da geçecektir. 1914 - 1918 savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğu, o zamana kadar kendi topraklarının bir par-

çası olan Irak'ı Uluslar Kurumuna bırakmış, bu kurum ise, Irak'ın kendi adına idaresini, muvakkat bir zaman için, İngiltereye vermişti. İşte bugün bağımsız bir kiralık meydana getiren Irak ile aramızdaki sınır, Türkiye Cumhuriyeti ve İngiltere arasında 1926 yılında imzalanan Ankara anlaşmasına göre çizildi. Başlangıçta Fransa tarafından idare edilen ve şimdi bağımsız bir cumhuriyet meydana getiren Suriye ile aramızdaki sınır, ilkönce 1921 yılında Ankara anlaşmasına göre çizilmiş, sonra bazı düzeltmeler yapılmış ve en sonunda 1939 da Hatay'ın anavatanına kavuşması ile bugünkü şeklini almıştır. Bu sınır doğuda Dicle nehrine — Habur çayı kavuşağı ile Cizre kasabamız arasında — dayanmakta, biraz daha batıda Nusaybin'den Suriyedeki Halep şehri kuzeyine kadar, memleketimizin güney demiryolları boyunca gitmektedir. Sınır çizgisi — bütün istasyonlar bizde kalmak şartıyla — demiryolunun yedi buçuk metre güneyinden geçmektedir [1]. Daha batıda sınır Kilis şehrimizin yakınından geçip Türkiyeden gelen demiryolunu bulduktan sonra güneye kıvrılır ve Hatay ilimizin topraklarını kuşattıktan sonra Güvercinkaya yakınında Akdeniz kıyısına kavuşur.

Kıyılarının bir kısmını ve ağzını elimizde tuttuğumuz *Karadeniz*, topraklarımızı nasıl Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan gibi memleketlere komşu haline koyuyorsa; topraklarımızın güney kenarı boyunca uzanan Akdeniz de, bizi yalnız bütün Akdeniz memleketleriyle değil, fakat Cebelitarık boğazı ve Süveyş kanalı ötesindeki bütün dünya memleketleriyle doğrudan doğruya temasa geçecek hale getirmektedir.

Bu deniz üzerinde, İçel kıyılarımızdan ancak 75 kilometre uzaklıkta bulunan Kıbrıs adası, 1878 den beri İngilterenin bir müstemlekesi halindedir.

Akdenizden Ege denizine geçilen yerde bulunan Rodos adası ile buna yakın 12 ada [İstanköy, v.s.] ve ayrıca, Teke bölgesinde kara sularımız içinde bulunan Meis adası, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan harbinden beri *İtalyanın* elinde idi; bozgunundan sonra İtalya, bu adaları Yunanistana bırakmak zorunda kalmıştır.

Yunanistan, hem denizden, hem karadan batı komşumuzdur. Yunanistan, 1912-1913 Balkan Harbi sırasında Ege denizinde İtalya elindeki adaların kuzeyinde, kıyılarımız boyunca dizilen adalara [başlıcaları Sisam, Sakız, Midilli, Limni] yerleştiği gibi 1914-1918 Cihan Harbinden sonra, Batı Trakya'yı Bulgaristandan alarak kara komşumuz oldu. Lausanne (Lozan) barışı ile 1923 te çizilen sınır Ege denizinde, Çanakkale boğazı önündeki İmroz

[1] 1921 Ankara anlaşmasına göre, Suriye toprakları içinde, Fırat kıyısında, Raka kasabası doğusunda eski Caber kalesi, ünlü Türk başbuğu Süleyman Şah'ın türbesi olduğu söylenen «Türk Mezarı» ile beraber Türkiyeye verilmiştir. Burada bayrağımız dalgalanır ve bir jandarma karakolu vardır.

adasını ve Bozcaadayı bize bıraktığı gibi, karada da Meriç ırmağı boyunca gitmektedir; ayrıca Edirneyi ana demiryoluna bağlayan Karaağaç istasyonu ve dolayları, Meriç'in sağ tarafında kaldığı halde, Türkiyeye ait bulunmaktadır.

Nihayet kuzeybatıda, Bulgaristanla aramızdaki sınır Edirnenin batısında Meriç ırmağı üzerinde bir noktada Yunanistan sınırından ayrılmakta ve batıya doğru uzanarak Rezve deresinin Karadenize döküldüğü yere varmaktadır. 1914-1918 harbinden önceki Türk-Bulgar sınırının bir kısmını meydana getiren bu çizgi, Lausanne barışı ile kabul olunmuştur. Avrupa topraklarımızı komşulardan ayıran sınır, bir tarafta Istranca dağlarının çok yüksek olmıyan, fakat vâdilerle yarılmış, ormanlık ve çalılık, geçilmesi güç geniş bir yığın meydana getirdiği yerden geçer; öte tarafta Rodop dağları önünde Meriç nehrinin geniş vâdisine dayanır. Yalnız, ortada, Istranca ve Rodop dağları arasında geniş bir tabii yol, memleketimizi Avrupa içlerine kolayca bağlamaktadır.

—

Institut kurde de Paris

6 — Tü. kıyenin en yüksek noktası : AĞRI DAĞI

Resim, dağın güneyinde, Doğu Bayazıt ovasında, İran sınırına pek uzak olmayan bir yerden alınmıştır. 5156 metreye varıp yurdumuzun en yüksek noktasını meydana getiren Ağrı dağı, Serdarbulak adı verilen 2500 metrelik bir boyun noktası ile Küçük Ağrı [3925 m.] dağından ayrılır [resmin sağında]. Resmin alındığı ovanın yükseltisi, hemen hemen 2000 m. olup, Ağrı dağı bu ovidan oldukça hafif yamaçlarla ayrılmış 2500-3000 metrelik yaylalar üzerinde birdenbire 2000 metre daha yükseklerle doğru sivrilmektedir. Bu eski volkanın tepesine, epeyce yorgunluğu göze almak ve yaylalarda geceleme şartıyla, çıkılabiliyor. Karlar, dağın oldukça nemli kuzey yamacında 4100 metre güneşli ve daha kuru güney yamacında 4900 metrenin üstünde hiç erimemektedir. Bu resim bir ilkbahar gününde alınmıştır: Sabah güneşi, her iki dağın henüz bütün yamaçlarını kaplıyan karları yandan aydınlatıyor.

II

TÜRKİYENİN YÜZEY ŞEKİLLERİ

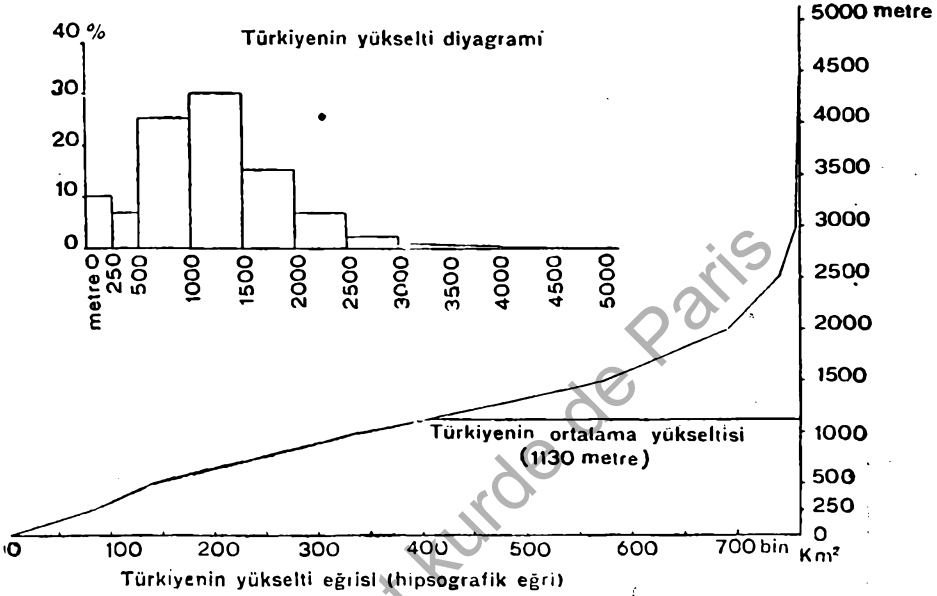
A. YÜZEY ŞEKİLLERİNİN GENEL GÖRÜNÜŞÜ — YÜZEY ŞEKİLLERİNİN KURULUŞU

4. **Yüzeş şekillerine genel bakış.** — Türkiyeş meşdana getiren topraklar şu üç kısımda toplanabilir: 1 — Koca Asya kıtasından batıya doğru uzanan dörtköşe bir yarımada (buna *Küçük Asya* yarımadası adı verilebilir); 2 — Bu yarımadaş kıtaya bağılıyan geniş bir berzah alanı [*Doğu Anadolu* ile *Güneydoğu Anadolu*]; 3 — Avrupadaş Balkan yarımadasının güneydoğu köşesi: *Doğu Trakya* veya *Paşaeli*.

Yüzeş şekillerinin dış görünüşü ve iç yapısı bakımından bu üç kısım, o kadar sıkı sıkıya bağılıdır ki, bunları birbirinden ayıracak kesin sınırlar

bulamayız: büyük yarımadanın dağları ve yaylaları Doğu Anadolu içinde de uzanır. Bir büyük nehir yatağını andıran Boğazlar, iki kıtayı değil, fakat iki ili bile birbirinden ayıramazlar. Türkiye, bütün bu üç kısmı bir arada, tam bir blok meydana getirir ve bu blok, geçen derste gördüğümüz gibi, genel biçimi ile, yana yatmış bir dik dörtgeni andırır [1].

Türkiyenin yüzey şekillerini gösteren bir harta [2] üzerinde şu noktalar hemen göze çarpar:

7 - Türkiyenin yükselti eğrisi (hypsografik eğri) [altta] ve yükselti diyagramı [üstte]

[Prof. Ali Tanoğlu'nun yaptığı yeni ölçmelere göre]

Altta ki şekil, çeşitli yükseklikteki yerlerin kapladığı alanı ve Türkiyenin ortalama yükseltisini göstermektedir. Üstteki diyagramda ise, türlü yükseklikteki alanların Türkiye yüzeyi üzerinde kapladığı oranı bildirmektedir. Türkiyede en fazla yer tutan alanların 1000—1500 m. yükseltiler arasında bulunduğunu bu şekilden anlıyoruz.

[1] Halk arasında, Türkiye topraklarının Asya üzerinde bulunan en büyük kısmına *Anadolu* adını vermek âdet olmuştur. Eskiden bu ad yalnız Küçük Asya yarımadasına verilir. Fakat bilgilerimiz genişleyip de bu yarımadanın doğudaki topraklardan ayrılamıyacağı anlaşılınca Anadolu adı Suriye, Irak, İran ve Kafkasya sınırlarına kadar yayıldı. ve bütün memleket Doğu Anadolu, İç Anadolu, . . . gibi bölgelere ayrıldı. Şu halde, bugünkü anlayışımıza göre, Anadolu, Türkiye topraklarının en geniş kısmına verilen bir addir ve hattâ Boğazların batısında kalan topraklarımız da gerçekten Anadolunun bir parçasından başka bir şey değildir.

[2] Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1941 yılında çıkartılan 1/800.000 ölçekli Türkiye duvar hartası.

a) Memleketimizde yükseklikler, fazla yer tutar [bu yüzden, memleketin ortalama yükseltisi 1130 metreyi geçmektedir] [1];

b) Başlıca dağ sıraları, Türkiyeyi meydana getiren dörtgenin kuzey ve güney kenarları boyunca — yani genel olarak doğu-batı doğrultusunda — uzanan geniş daire yayları çizerler;

c) Kuzey ve güneydeki bu *kenar dağları*, memleketin orta kısımlarında [İç Anadolu'da], birbirlerinden geniş *yüksek düzlüklerle* ayrılmışlardır. Bu düzlükler, yerine göre yayla veya ova şeklindedirler [2];

Foto B. Darket

8 — Yayla şeklinde düzlükler ve bu düzlükleri yarıp onun içine gömülmüş vâdi [Eskişehir'in kuzey batısında]

[1] Prof. Ali Tanoğlu'nun ölçmelerine göre.

[2] Hangi yükseltide olursa olsun, yani deniz seviyesinden kaç metre yüksekte bulunursa bulunsun, akar su vâdileri tarafından yarılmış olan düzlüklere *yayla* denir (Şekil 8 a); yaylalarda, nehir yatakları bu düzlükler içerisinde az çok gömülmüş durumdadır. Ovalar ise vâdilerle yarılmayan düzlüklerdir (Şekil 8 b); ovalar üzerindeki akar sularına

8 a — Vâdilerle derin yarılmış düzlük [yayla]

8 b — Vâdilerle yarılmamış düzlükler [ova]

yatakları, etrafında bulunan düzlükler içersine gömülmemiştir. Memleketimizde bir iki bin metre yükseklikte ovalar vardır (Konya ovası, bir kenarına Erzurum şehrinin yerleşmiş olduğu ova gibi); buna karşılık yüksek yaylalar olduğu gibi alçak yaylalar da görülür.

d) Kenar dağları, memleketin doğu tarafında birbirlerine yaklaşır ve sıkışırlar. Bu tarafta, memleketimiz, takımıyle daha yüksek, daha dağlık bir hal alır [Doğu Anadolu yüceliği] [1]. Batı tarafta ise kenar dağlar yine birbirlerine yaklaşırlarsa da bu taraftaki yükseklikler doğudaki kadar olmadığı gibi, dağlar da aşılması güç, yüksek duvarlar meydana getirmezler; deniz kıyısına paralel dağ sıraları batıda görülmez;

e) Nihayet alçak düzlükler, kıyı ovaları, memleketimizde oldukça az yer kaplarlar: bunlara daha ziyade memleketin batı bölgelerinde ve ayrıca bazı büyük ırmak ağızları yakınında raslanır [Adana ovası ile Karadeniz kıyısındaki Kızılırmak ve Yeşilırmak deltaları gibi].

Foto B. Darket

9 — Afyon Karahisar ovası [yükseltisi: 1000 m. kadar]

Afyon şehri, bu ovanın bir kenarında 1220 metreye kadar yükselen ve üstünde bir kale harabesi taşıyan eski lâvlardan meydana gelme kara bir tepenin eteğine yerleşmiştir.

Daha geride, ovaı çepçevre kuşatan dağ arın bir kenarını görüyorsunuz.

Memleketimizdeki yüzey şekillerinin genel durumu böyledir. Bu şekilleri şu büyük parçalara ayırabiliriz:

1 — Kuzeyde, Karadeniz kıyısına paralel bir şerit halinde uzanan bir dağlık kuzey kenarı: buradan geçen dağlara *Kuzey Anadolu dağları* diyeceğiz;

2 — Güneyde, Akdeniz kıyılarından Van gölü güneyine kadar takibebileceğimiz bir dağlık güney kenarı: buradaki dağlar da *Toros dağ takımının* bir parçasıdır;

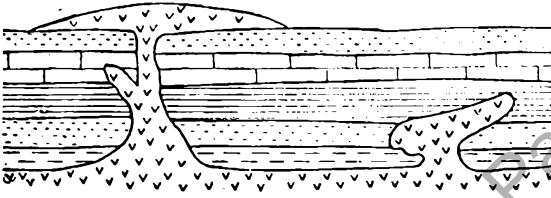
[1] Yer biçimleri çeşitli (yani dağları, yaylaları ve ovaları bulunan), fakat başlıca göze çarpan karakteri yüksekliğinde olan memleketlere *yücelik* adını verebiliriz: Doğu Anadolu, takımıyle bir yücelik'tir.

3 — Bu iki kenar şeridi arasında uzanan iki kısım: yüksek ve dağlık *Doğu Anadolu* ile bundan daha alçak ve daha düz *İç Anadolu*;

4 — Dağları kıyıya paralel sıralar meydana getirmiyen *Batı Anadolu* [Ege ve Marmara bölgeleri: Doğu Trakya ile beraber].

Bu parçaların her birini gözden geçirmeden önce, Türkiye yüzey şekillerinin nasıl kurulduğunu öğrenelim.

5. Türkiyedeki yüzey şekilleri nasıl kuruldu? — Yüzey şekillerinin bugünkü görünüşü, türlü yaşta ve türlü yapıda elemanların birbirine eklenmesiyle meydana gelmiştir. Bu görünüşü iyice anlayabilmek için, yurdumuzun bulunduğu alanın geçmiş jeoloji zamanlarında uğradığı halleri göz önüne getirmek faydalı olur [1].

10 — **Yerkabuğunu meydana getiren kayalar**

Yerin kabuğu, eski jeoloji zamanlarında denizler ve göller dibine çökmüş tortul tabakalar ile, bunların çatlakları arasına girmiş, yahut bu tabakaları yarıp yeryüzüne çıkmış magmadan meydana gelmiştir. Bütün bu tortul tabakalar bazen yukarıki şekilde görüldüğü gibi yatay durumda kalmıştır; fakat çok defa, sonradan sıkışıp kıvrımlara uğramış veya kırılmış bulunurlar

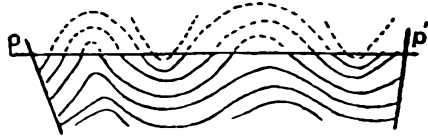
dan meydana gelmiştir. Bütün bu tortul tabakalar bazen yukarıki şekilde görüldüğü gibi yatay durumda kalmıştır; fakat çok defa, sonradan sıkışıp kıvrımlara uğramış veya kırılmış bulunurlar

a) *Bugünkü karalar*; eski jeoloji devirlerinde denizler ve göller dibine çökmüş tabakalar ile bunların arasına girmiş, yahut bu tabakaları yarıp yeryüzüne çıkmış olan püskürük maddelerden meydana gelmiştir. Sular dibinde biriken tabakalar vakit vakit yandan basınca uğrayınca katlanıp kıvrılmalarla dağ sıraları meydana getirmiştir. Bu dağlar su yüzüne çıkınca, akar sular tarafından aşındırılıyordu. Aşınma uzun sürdü ise, bu dağlar düzleştirilerek deniz seviyesine yaklaşacak kadar alçaltıldı. Coğrafyacılara, eski dağların aşınımı ile meydana gelen böyle oldukça düz yerlere *peneplen* adını verirler. Yerinden kopan ve akar sular tarafından taşınan parçalar [ki bunlara, ister çakıl ve kum gibi iri, ister kil gibi ince olsun, *alüvyon* adı verilir], tekrar denizlerin dibine çöktürülüyor, orada birikerek tabakalar meydana getiriyor, sonra iki taraftan basınca uğrayınca yeni kıvrımlarla yeni dağlar doğuyordu. Eğer dağlar yakın bir zamanda meydana gelmişlerse, aşınma işi

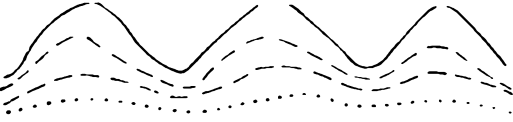
[1] Evvelâ şunu hatırlıyalım ki yerin tarihi demek olan jeoloji bilgisinde birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü zaman diye ayrılan bölümlerin uzunluğu birbirinden çok farklıdır. Birinci zaman, daha sonra gelen bütün zamanlardan daha uzun sürmüştür. Dördüncü zaman diye ayrılan son bölüm ise, üçüncü zamanın yüzde birini pek aşmayan kısa bir devirdir. İnsan, dördüncü zamanda yeryüzünde görülmüştür. İnsanlığın tarihi bu zamanın küçük bir parçasına sığdırılabilir.

bunları henüz düzleştirmedeği için, böyle dağları hâlâ genç ve yüksek buluyoruz. Bir de sırtları peneplen halini almış eski dağlara bakalım: bun-

11 — Kıvrımlarla meydana gelmiş dağlık bir alanda, yüksek kısımların, hemen hemen deniz seviyesine kadar aşınması yüzünden peneplen oluşu. PP, peneplen.

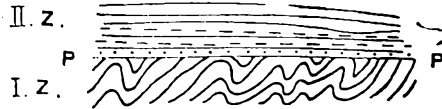
lar sonra tekrar basınca uğrarlarsa, önceden sıkışıp sertleşmiş olan tabakaları bu sefer yeniden bükülüp katlanamayacağı için ancak bir cam parçası gibi çatlayıp kırılırlar. kırılan parçalar da takimiyle çökme ve yükselmelere uğruyorlar. Yer kabuğunun derinliklerinde bulunan kızgın madde [magma], bu kabuğun çatlakları arasına girerek yayılıyor, hattâ yeryüzüne kadar çıkıyor [volkanlar].

12 — Vâdilerin kazılması ve vâdi varmaçlarının geri çemesi ile dağlık bir alanın peneplen haline gelişi

b) *Birinci zaman başlarında:* Bu sırada yeryüzünde biri kuzeyde, öteki güneyde iki büyük kara kütleleri vardı ve arada da koca bir deniz uzanıyordu. Kara kütleleri, evvelce kıvrılmalarla meydana gelmiş, sonra üstü düzleşmiş eski kıtalar idi. Bugünkü Türkiyenin yeri, aradaki deniz alanına raslıyordu. Kıta kütleleri arasında sıkışan bu denizin dibine çökmüş tabakalar, birinci zaman sonlarına doğru kıvrılmalarla büyük dağ sıraları meydana getirdiler. Memleketin büyük bir kısmı böylelikle sular dışına çıktı, kara haline geldi. O sırada hüküm süren sıcak ve nemli iklim yüzünden, bu karaların üstü büyük ormanlarla kaplanmıştı ki bunların bitkileri sığ kıyı göllerinde birikerek — Zonguldak taraflarında olduğu gibi — bugün işletilen taşkömürleri meydana getirmiştir.

13 — Birinci zaman kıvrımlı dağlarının aşınması ile meydana gelen peneplen (PP) ve bunun üzerine yerleşen yatay durumda ikinci zaman tabakaları

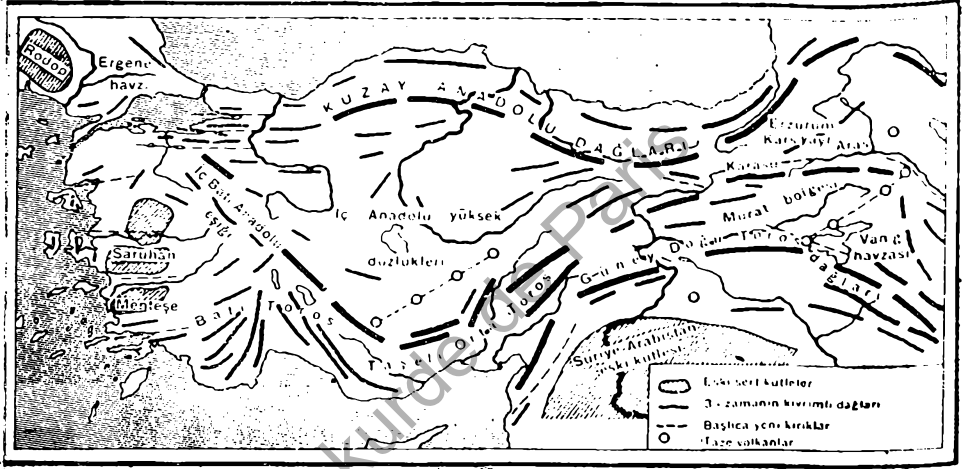

c) *İkinci zamanda:* Birinci zaman sonuna doğru meydana gelmiş dağ sıraları, daha ikinci zaman başlarken hemen tamamiyle peneplen halini almışlar ve o zamanki deniz seviyesine yaklaşacak kadar alçalmışlardır: öyle ki, deniz seviyesinde hafif bir yükselme, bu peneplenin geniş alanlarını su altında bırakabilirdi. Gerçekten bu böyle oldu ve eski peneplen üzerine ikinci zaman denizlerinin çöktüğü tabakalar yerleşti.

d) *Üçüncü zaman başlarında:* Denizler dibinde biriken tabakalar bu sırada vukua gelen hareketlerin basıncı ile kıvrılarak yeni dağ sıraları mey-

dana getirdiler. Gerçekte, bu hareketler daha ikinci zamandan başlamıştı; hattâ Anadolu'nun kuzey tarafında kıvrımlar ikinci zaman sonuna varmadan tamamlanmışlardı. Başka taraflarda dağların kuruluşu, üçüncü zaman ortalarına kadar sürdü; böylelikle *Alp kıvrımları* adı verilen dağ sıraları doğdu. Bu dağlar Avrupanın güneyinden başlıyor, bir kolu [kuzey kanadı] Karpat ve Balkan dağları üzerinden Kuzey Anadolu dağları vasıtasıyla İran kuzeyinden Himalâyalara kavuşuyordu; öteki kolu [güney kanadı] Balkan yarımadasının batısında Adriya denizi kıyısına paralel Dinar dağları ile Mora'ya, oradan Girit ve Rodos adalarıyla Güney Anadolu'ya geçiriyor,

Türkiye yüzey şekillerinin yapısı

14 - Türkiyede yüzey şekillerinin yapılışı

Kitaba konulmuş büyük harta üzerinde gördüğünüz şekillerin yapısı burada hulâsa edilmiştir: Kıvrımlı dağların nerelerde oldukları, kıvrımların genel olarak hangi doğrultuda uzandıkları, başlıca kırıkların nerelerde bulunduğu, eski kara kütlelerinin yerleri bu hartada görülmektedir.

Toroslar vasıtasıyla İran güneyinden yine Himalâyalara doğru uzanıyordu. Fakat bütün bu yeni dağlar üçüncü zaman ortalarından itibaren aşınıp düzleştiler [1]. Memleketin iç tarafları ve şimdiki Ege denizinin bulunduğu yerler tatlı su gölleriyle örtüldü. Torosların yerinde bile sığ denizler uzanıyordu. Karadenizin yerinde de az derin ve az tuzlu bir iç deniz bulunmakta idi.

[1] Bu olayı, üçüncü zaman başlarında meydana gelmiş yüksek dağların kısa zamanda aşınıp düzleşmesi şeklinde düşünmek gerekmez. Kıvrımlar, deniz dibindeki tabakaları yavaş yavaş yükseltip deniz yüzüne çıkarttıkça, bunların üzerinde akan sel suları, dere-ler, ... yeri aşındırıyor, belki de dağların fazla yükselmesine engel oluyordu. Şu halde yüzlerce, hattâ binlerce metre kalınlıkta tabakaların yüksek dağlar meydana gelmesine vakit kalmadan süpürülüp ortadan kaldırılmış olması mümkündür.

e) *Üçüncü zaman sonunda ve dördüncü zamanda*: Memleketin bugünkü yüzey şekillerinin görünüşü ve şimdiki yüksekliği, üçüncü zaman sonunda beliren hareketlerle meydana gelmiştir. Bu sırada Anadolu, takımı ile yükseldi, bu yükselme doğuda ve kenar dağlar şeridi üzerinde en fazla oldu, orta kısımlar ise biraz çukurlaştı; memleketin etrafındaki denizler alanı ise öncekinden fazla derinleşti. Bununla beraber, memleketin bazı yerlerinde bu son hareketler gerçekten kıvrımlara sebeb oldu [Güneydoğu Anadolu'da ve komşu Irak'ın Musul bölgesinde]; bazı yerlerde ise kırılmalar oldu ve çukur ovalar meydana geldi [Doğu Anadolu'nun çukur ovaları ve Batı Anadolu'nun doğu-batı doğrultusundaki çukurları gibi]. Ege denizinin bulunduğu alan alçalmaya uğruyarak güneyden kuzeye doğru Akdeniz suları ile örtüldü ve yalnız yüksek yerler ada halinde kaldı. Bu tuzlu sular eski birer vâdi olan Boğazlardan ve Marmaradan geçerek Karadenizin yerindeki büyük göle girdiler ve onu bir deniz haline getirdiler. Böylelikle dördüncü zamana geçilmiş oldu ki, bu sırada memleketin iç taraflarındaki göllerin çoğu ya dağlardan inen suların getirdiği alüvyonlarla doldu, yahut bir nehir tarafından suyu boşaltılarak kurudu. Denize dökülen başlıca ırmakların ağzında kıyı ovaları ve deltalar meydana geldi. Üçüncü zamandaki volkan etkinlikleri daha hafiflemiş bir şekilde tarih devirleri başına kadar devam etti [İç Anadolu'da Erciyas dağı, Doğu Anadolu'da Süphan dağında olduğu gibi]. Dördüncü zamanın, izleri bugüne kadar taze olarak kalmış önemli bir olayı da, bu sırada meydana gelen iklim değişiklikleridir. Bu yüzden iklim —şimdikine göre— bazan daha sıcak ve kuru, bazan da daha serin ve daha nemli bir hal almıştı. Bu daha serin ve nemli iklim sırasında dağlara şimdikinden daha fazla kar birikerek buzullar yerleşmişti. Anadolu içinde şimdi kurak olan yerlerde de tatlı su gölleri yayılmıştı. Buzulların özel aşındırma şekillerine ve taşıdıkları morenlere yüksek dağlarımız üzerinde raslandığı gibi Konya ovası gibi yerlerde de, içinde tatlı su hayvanlarının fosilleri bulunan göl tabakaları görülmektedir.

Foto Fickeler - Leimbach

15 – Doğu Karadeniz bölgesinde ZİGANA dağlarından bir görünüş
Bu resim, hemen hemen 2500 metreden, yani ormanlar sınırının üstünden alınmıştır. Görünüşe bakılırsa, bütün dağların yüksek sırtları oldukça düz bir durumda olup vâdiler bu düzlükleri yarararak yerine göre yaylalar veya dağlar meydana getirmektedir. Kıyıda, içeriyeye doğru girildikçe dağlık görünüş hafifliyerek dağların sırtında yayla düzlükleri daha ziyade yer almaktadır.

III

TÜRKİYENİN YÜZEY ŞEKİLLERİ

B YÜZEY ŞEKİLLERİNİN ÖZEL TETKİKİ [1]

6. Kuzey Anadolu.— Karadeniz kıyıları boyunca bir şerit gibi uzanan Kuzey Anadolu kenar bölgesinde, *Kuzey Anadolu dağları* yer almaktadır. Gerçekte bu dağlar tek bir sıra olmayıp, kendilerine ve kıyı çizgisine paralel oluk şekilli çukur alanlarla ayrılmış birkaç sıra meydana getirirler.

Karadeniz kıyıları, devamsız ve dar yalı ovaları ile iki büyük delta [Çarşamba ve Bafra ovaları] bir tarafa bırakılacak olursa, yüksek ve az girintili çıkıntılıdır. Kıyıların hemen gerisinde yükselen *Kuzey Anadolu kıyı dağları* doğuda çok yüksek bir duvar meydana getirirler: *Rize dağları* üzerinde yükseltiller 3500 metreyi aşar [Kaçkar tepesi 3937 metre]; fakat batıya geldikçe [orta kısımda: *Canik dağları*, batıda: *İsfendiyar dağları*] kıyı dağları alçalır ve bunların yükseklikleri artık 2000 metreye varmaz.

Kıyı dağlarının gerisinde *Kuzey Anadolunun iç sıraları* diyebileceğimiz ikinci bir dağlar dizisi uzanır. Doğuda bu dizi yüksektir [Mescit dağı 3250, Köse dağı 2800 m.] ve Çoruh ırmağı ile Kelkit çayı vâdi olukları ile kıyı dağlarından ayrılmıştır; batıya doğru iyice alçalan iç sıralar, Kızıl-

[1] Bu bahsi okurken, kitabın sonuna eklenmiş yüzey şekilleri hartasını göz önünde bulundurunuz

ırmak vâdisinin batısında yeniden oldukça yükselir [Ilgaz dağı: 2550 m.]; burada da Kastamonudan geçen Gökırmak vâdisi oluğu iç dağ sıralarını kıyı yüksekliklerinden ayırır.

16 — Karagöl dağı [3095 m.] nin kuzey yamacı [Doğu Karadeniz bölgesi: Giresun dağları]

Bölgenin bütün yüksek dağları gibi bu yamaçlar da pek yakın bir jeoloji devrinde [dördüncü zamanda] buzullar ile kaplanmıştı. Bunlar, dağ yamaçlarını özel şekilde aşındırıyordu. Karagöl dağıın kuzey yamacında, yani gölge tarafında, karların biriktikleri buz yalaklarından birinin çukurunu kaplayan bir göl görüyorsunuz. Buzullar ortadan kalkmış, fakat bunların aşındırma ile meydana getirdikleri yüzey şekilleri henüz silinmemiştir.

Foto S. Öngör

Doğu Karadeniz kıyılarından memleketimizin iç taraflarına gidilmek istenirse, kıyı dağlarını ve iç sıraları yüksek geçitlerle aşmak gerekli olur [Trabzon'la Gümüşane arasında, kıyı dağları üzerinde 2000 metrelik Zi-

Foto C. Alagöz

17 — Batı Karadeniz bölgesi dağları: KÖROĞLU dağı

Koroğlu dağı, Bolu'nun güney doğusunda, 2378 metreye varan tepesi ile, Karadeniz bölgesinin batı kısmında Ilgaz dağından sonra ikinci yüksek yeri meydana getirir [resmin sağ üst köşesinde] Dağın yamaçları, yükseklere kadar çam ormanları ile örtülüdür

gana geçidi; Bayburt ile Aşkale (Erzurum) arasında Kop geçidi]; daha geride Doğu Anadolunun yüksek yaylaları uzanır. Yeşilirmak bölgesinde, Anadolu içine doğru yelpaze gibi açılan birkaç dağ sırasına raslanır. Batı Karadeniz bölgesinde ise, burada kıyı dağları ile Ilgaz dizisini aştıktan sonra, İç Anadolu düzlüklerine varmadan önce üçüncü bir dağ dizisini geçmek gerekli olur: bu dağlara, Bolunun güneydoğusundaki yüksek tepesinin (2378 m.) adı ile *Köroğlu* dağları diyoruz.

Kuzey Anadolu dağlarının doğu tarafındaki devamı, sınırlarımızın ötesinde Güney Kafkasyada görülür; bu dağlar, oradan Kuzey İran dağlarına ulaşmak için geniş bir yay çizerler. Batı tarafına gelince Sakarya ırmağının batısında, Kuzey Anadolu dağları çok alçalmış olarak Marmara bölgesinde devam ederler [Kocaeli yarımadasındaki az yüksek sırtlar, daha güneyde Samanlı - Bozburun dağları gibi].

7. Güney Anadolu. — Memleketimizin Akdeniz kıyısı boyunca da — kuzeyde olduğu gibi — dağlık bir kenar bölgesi seçilir. Fakat buradaki dağlar tek bir sıra olmadığı gibi, her yerde kıyıya paralel de değildir. Bundan başka, daha doğuda, Suriye ve Irak düzlüklerine inen Güneydoğu Anadolu üzerinde de bir dağlık kenar takibedebiliriz. Bütün buradaki dağlara Toros adı verilir ve bunlar şu üç kısma ayrılırlar:

1) *Batı Toroslar*: Bunlar, Antalya körfezinin iki tarafında uzanarak kuzeye doğru göller yöresinde birbirine yaklaşmış sıkışan, halbuki güneye doğru birbirinden uzaklaşan sıralar meydana getirirler: körfezin batısında *Teke* dağlık yöresi, denize doğru bir çıkıntı meydana getirir ve burada çukur alanlar ile [Elmalı ovası gibi] birbirinden ayrılmış yüksek sıralar görülür [*Bey* dağları: 3086 m., *Elmalı* dağları: 3025 m.]. Bu sıralar, sonunda *Menteşe* yöresi güneyindeki dağlara ulaşır. Antalya körfezinin doğusunda ise dağ sıraları güneydoğuya doğru ilerler ve yine denize doğru bir çıkıntı yaparak İçel yöresinin batısından geçerler [*Geyik* dağı (2900 m.) gibi]. Daha içeriden geçen bir sıra, Afyon Karahisar'ın güney doğusunda *Sultan* dağlarını meydana getirir (2600 m.). Batı Torosların iç kısımları arasına birtakım göller ve çukur alanlar girmiştir [*Beyşehir* ve *Eğirdir* gölü, *Isparta* ovası gibi].

2) *Orta Toroslar*: Bunlar, ilkönce İçel yöresinin ortalarında vâdilerle derin yarılmış, geçilmesi güç yüksek bir kireçli yayla [*Taşeli* yaylası] şeklinde başlarlar. Kuzeydoğuya gidildikçe, bu yaylalar üzerinde, onlardan daha yüksek dağ sırtları görünmeğe başlar: *Bolkar* dağı (*Medetsiz* tepesinde 3585 m.) ile *Aladağ* (3734 m.) bu kısımda yükselir; İç Anadoludan Adana ovasına ve Akdeniz kıyılarına inilen meşhur geçit [*Küleğ* boğazı] de buradadır. Bu dağlar Seyhan ırmağı vâdisinin batısında bulunur. Seyhan ve Ceyhan ırmakları arasında, yüksekliği birkaç yerde 3000 metreyi bulan

iki dağ sırası daha vardır: *Tahtalı* ve *Binboğa* dağları. Eürün bu dağlar kuzeydoğuya doğru uzanır, bu tarafta ilkönce alçalıp *Uzunayla* düzlüklerine karışırlar; fakat daha ötede doğuya bükülerek yeniden yükselir ve Doğu Anadolunun önemli dağ sıralarına kavuşurlar. Fakat *Doğu Toroslar* adı

18 — Batı Toroslardan bir görünüş

Bu resim Batı Torosların Alanya ile Konya arasında en yüksek yeri olan Geyik dağı [2890 m.] yamaçlarından Barçın dağına doğru alınmıştır. Resmin sağ tarafında öne doğru koyu renkli bir leke halinde, çam ormanlarının 2000 metreden daha yükseklere kadar tırmanmış olduğunu görüyorsunuz. Dağların daha yukarı kısımları çıplak, daha doğ-

Foto C. Alagöz

rusu, yaz mevsiminde koyun sürülerinin faydalandığı otluklarla kaplıdır. Resmin sol üst köşesinde yine dördüncü zaman buzulları tarafından hazırlanmış buz yalıkları olması mümkün çukurlar içinde, ağustos ayında hâlâ erimemiş küçük kar yığınları [beyaz lekeler] seçilmektedir.

verilebilecek bu dağlar artık memleketimizin güney kenarında değil, doğu bölgeleri içinde yer almış olduğundan onlardan daha sonra ayrıca bahsedeceğiz.

3) *Güneydoğu Toroslar*: Bu dağlar, Toros sisteminin dış sırasını meydana getirirler ve Hatay ilimizde, Akdeniz kıyıları üzerinden başlarlar [Amanus dağları] ve önce kuzeydoğuya doğru uzanırlar; Maraş yakınlarında doğuya bükülerek Ceyhan ırmağından Van gölü güneyine kadar büyük bir yay çizerler. Bunların doğu tarafında *Hakâri* dağları yüksek ve geçilmesi güç bir duvar gibi karşımıza çıkar: burada *Cilo* dağı kütlesi (Reşko tepesinde) 4168 metreye kadar yükselir. Daha ötede bu dağlar İranın batı sınırı boyunca güneydoğuya doğru uzanıp giderler [Zagros dağları].

Toros dağ sıralarına karşı bazı yerlerde paralel, bazı yerlerde de dik bir durumda olan *Akdeniz kıyıları*, hemen hemen Karadeniz kıyılarına benzer.

Burada Toros sisteminin kolları arasında veya eteklerinde bazı önemli düzlükler yer alır: Batı Torosların iki kanadı arasına *Antalya düzlüğü* girmiştir. Daha doğuda, Orta Toroslarla Amanus dağları arasında, Seyhan ve Ceyhan gibi büyük ırmakların getirdikleri alüvyonların sığ bir deniz alanın-

da birikmesi ile meydana gelmiş geniş *Adana ovası* bulunur: bu ovanın güneybatıda daha çok denize doğru açılan kısmına *Çukurova* adı verilir. Amanus dağlarının doğusunda ise, ortası bir göl ile kaplanmış ve bir kenarına Antakya şehri yerleşmiş olan *Amik ovası* bulunur. Nihayet Güneydoğu Toros dağlarının önünde, güneye doğru gittikçe alçalan, ortalama

19 — KÜLEK boğazı :
Orta Torosların meşhur geçidi

İç Anadoludan Adana ovasına inmek için Toros dağlarının meydana getirdiği geniş ve yüksek duvar arasında tabiatın hazırladığı tek yoldan faydalanılır. Bu yol, Konya tarafından geldiği vakit Pozantı suyu ile beraber Ulukışlada dağlar arasına girer, sonra, birtakım sırtları aşmış, resimde gördüğümüz Külek (halk arasında bazan *Gülek*) boğazından geçerek Adana ovasına iner. Tarihî en eski çağlarından yakın yıllara kadar Anadolu ile Suriye, Irak, Mısır arasında ticaret kervanları ve ordular hep buradan geçtiler. Şimdi Toroslar, demiryolu ile Külek boğazından değil fakat biraz daha kuzeyde Çakıt vadisinden birçok tünellerle geçilmektedir.

500-800 metre yükseklikte *Güneydoğu Anadolu* yaylası uzanır. Burada başlıca göze çarpan dağ, sönmüş bir volkan olan Karacadağ'dır (1919 m.). Sınırlarımız dışında bu yaylalardan, Elcezire (Mezopotamya) ovalarına geçilir.

8. Doğu Anadolu yüceliği. — Doğu Anadolu, memleketimizin kuzey kenarında uzanan dağlar [Kuzey Anadolu dağları] ile güney kenarında uzanan dağlar [Güneydoğu Toroslar] arasında yer alır, doğuda sınır üzerinde yükselen dağlarla İran yaylalarından ayrılır, batıda ise yavaş yavaş

alçalır ve böylelikle iç Anadoluya geçilir. Burası memleketimizin en yüksek bölgesi olup ortalama yükseltisi 1500-2000 metre arasındadır. Burada yüzey şekilleri çok çeşitlidir: yüksek yaylalar, bunların arasına girmiş çukur ovalar, uzun sıralar meydana getiren, yahut tek başına duran dağlar göze

Foto M. Blumenthal

20 — Aladağ'ın [Orta Toros] en yüksek tepelerinden biri

Sert bir kireç taşı yığını meydana getiren Aladağ 3700 metreden yüksek birçok tepeler taşımaktadır. Bu resim, onların belki en yükseği olan Kızılkayayı gösteriyor. Yamaçta yazın da erimemiş kar yığınları; resmin sağ tarafında, bulutların gölgesine düşen kısımda (çukurda), dördüncü zaman buzullarının meydana getirdiği bir yalak (sirk) içinde küçük bir dağ gölünü seçebilirsiniz.

çarpar: sıra halinde uzanan dağların çoğu, kenar bölgelerde gördüğümüz sıralara az çok paralel bir gidiştedir; tek başına duran, yahut bir çizgi boyunca dizilen dağlara gelince, bunların çoğu birer sönmüş volkandır. Doğu Anadolu, yer tarihinin oldukça yakın bir devrinde takımı ile yükselirken bazı taraflarında büyük çatlaklar olmuş, çöküntü ovaları meydana gelmiş, çatlaklardan çıkan lâvlar bölgenin büyük bir kısmını örtmüştür.

Doğu Anadolu yüceliğinin en fazla göze çarpan dağ sırası Erzincan güneyinde uzanan ve 3500 metreye kadar yükselen *Monzur* dağlarıdır:

Monzur dağlarının kuzeyinde başka dağlar görünür: Erzincan ovasının kuzeydoğusuna raslıyan *Keşiş* dağı (3532 m.) gibi. Dağlar, doğuda, ilkönce Fırat'ın bir kolu olan Karasu vâdisi boyunca devam ederler (Erzurum güneyinde *Palandöken* dağı), daha ötede, yine aynı doğrultuda Aras vâdisi boyunca uzanır ve en nihayet Ağrı dağına ulaşırlar. Bunlara *Karasu-Aras dağ sırası* adı verilebilir. Bu sıranın doğu ucunda yer almış olan *Ağrı dağı* sönmüş bir volkan olup yurdumuzun en yüksek noktasıdır (5156 m.); bunun yanıbaşında *Küçük Ağrı* yükselir (3925 m.). Bu dağ sırasının kuzeyinde ortalama 1800-2000 metre yükseltisinde ve çok yeri eski lâvlarla örtülü *Erzurum - Kars yaylası* uzanır. Yayla içinde Erzurum, Pasinler ovası ve daha doğuda Aras nehri boyunca — Sovyetlerle aramızda sınır çizgisi üzerinde — Revan - İğdir ovası yer aldığı gibi yayla üzerinde 3000 metreyi geçen dağlar da eksik değildir [Karasu'yun doğduğu bölgede *Gârur* dağı, Kars batısında *Allabüekber* dağı].

Karasu - Aras dağlarının güneyinde Van gölü havzası ile Murat yöresi seçilebilir.

Van gölü havzası, doğuda İran sınırı boyunca uzanan dağlar, güneyde Hakâri dağları, kuzeybatı tarafında ise Ağrı dağından başlayıp güneybatıya doğru sıralanmış bulunan sönmüş volkanlar dizisi ile kuşatılmıştır: bu volkanlar *Tendürük* dağı, *Süphan* dağı [Van gölünün kuzey kenarında olup Türkiyenin ikinci yüksek noktasıdır (4434 m.)]; *Nemrut* dağı [geniş bir krateri ve bunun ortasında ay biçiminde bir göl ve küçük volkan konileri vardır]. Bu dağlar dizisinin doğusunda su seviyesi 1720 metreyi bulan Van gölü ile bunun doğusunda İran sınırına doğru yükselen ve ortalama yükseltisi 2000 metreyi aşan yüksek yaylalar ve dağlar bulunur [Mengene dağı (3600 m.) gibi].

Murat yöresi, Van gölü havzasından yukarda adı geçen volkanlar dizisi ile ayrılır ve Karasu - Aras dağları ile Güneydoğu Toroslar arasında yer alır. Burada en önemlileri, Fırat nehrinin bir kolu olan Murat suyu boyunca dizilmiş çukur ovalar göze çarpar: Malazkirt, Muş, Çapakçur ovası, Uluova [Elâzığ güneyinde] ve nihayet Malatya ovası gibi. Arada birtakım dağlar yükselir. Burada en yüksek dağ kütlesi *Bingöl* dağıdır (3350 m.).

9. İç Anadolu. — Kuzey Anadolu ve Toros dağları ile kuşatılan İç Anadolu'nun, kenar bölgelerden daha az dağlık bir görünüşü vardır: burada ortalama yükseltisi 1000 metreyi [doğu tarafında 1200 m.] bulan düzlükler uzanır. Fakat bunların üzerinde sıralar halinde uzanan, yahut tek başına yükselen dağlar ve araya girmiş, ova biçimli çukur alanlar da vardır. İç Anadolu'nun doğu tarafında, yukarı Kızılırmak bölgesinde Doğu Anadolu dağlarının batıya doğru yelpaze gibi açılan sıralarına raslanır. Evvelce gördüğümüz gibi bu sıraların kuzeyde olanları, Yeşilirmak havzasında,

Kuzey Anadolu dağlarının gidişine uygun, hattâ hemen hemen onlara paralel diziler meydana getirirler [*Köse dağı, Yıldız dağı* gibi]; güney tarafında olanları ise Toros dağlarına ulaşırlar [*Tahtalıdağ* ile *Tecer ve Hınzır dağı* dizisi gibi]. Fakat arada kalanlar, Kızılıрмаğın Anadolu ortasında çiz-

Foto J. Frödin

21 — Süphan dağının kuzey yamacından bir görünüş

Bu resim, Van gölünün kenarında yükselen ve yurdumuzun ikinci yüksek dağı olan Süphan'ın kuzey yamacında, göçebe çobanların siyah kıldan çadırlarını kurdukları bir yaylak yerinden alınmıştır. Tepesi 4434 metreye kadar yükselen dağın yamacı üzerinde gördüğümüz geniş bir oyuk biçimindeki çukur alan, bu sönmüş volkanın krateri sanılabiliirse de, gerçekte bu çukur yer, dağın gölge yamacında dördüncü zaman buzul'larının hazırladığı bir yalaktan (sirk) başka bir şey değildir. İç Anadolu'nun Erciyes dağında da, yine kuzey yamacında böyle büyük bir buz yalağı vardır ki dağa çıkanlardan bazıları volkan krateri sanmışlardır.

diği büyük büklüm içine doğru ilerler ve bu yönde gitgide alçalarak nihayet yaylalara karışırlar [*Çamlıbel dağı, Sivas batısındaki Akdağ* gibi]. Dağ sıraları arasında yüksek düzlükler göze çarpar. Batıya doğru — *Orta Kızılıрмаğ bölgesi* adı verilen kısımda — vâdiler tarafından varılmış yüksek düzlükler büsbütün geniş yer kaplarlar [*Bozok yaylası*].

İç Anadolu'nun Kızılıрмаğ büklümü batısında kalan kısmı birbirinden farklı iki bölgeye ayrılır: güneydeki *Konya bölgesi*, hafif tepelik eşikler, yahut oldukça yüksek yaylalarla birbirinden ayrılmış çanak şekilli ovalardan meydana gelmiştir. Ovaların çukur yerlerinde yazın kuruyan sığ göllere

Foto R. İzbirak

22 — ERCİYAS dağı yamaçları

Geride, İç Anadolu'nun en yüksek dağı olan Erciyas sönmüş volkanının karlı tepelerini görüyorsunuz [3916 m.]. Ön tarafta: İç Anadolu'nun dağlık yerlerinde çok görülen çalılık istepler.

Foto B. Darkot

23 — İç Anadolu'da volkanik bir tepe

Memleketimizde volkanik kayalardan meydana gelmiş birçok tepeler vardır ki, biçimleri de zaten volkan konisine benzer ve bu yüzden, görenler tarafından çok defa yeni sönmüş bir volkan sanılır. Gerçekte bu dağların çoğu, yakın bir lâv püskürmesinin sebeb olduğu taze volkanlar olmayıp daha eski bir devirde [üçüncü zamanda] yeryüzüne yayılmış volkan kül ve lâvlarının aşınma ile meydana getirdiği yüzey şekillerinden başka bir şey değildir. Yumuşak yığınlar meydana getiren volkan külleri (= tuf) aşınma yüzünden çabucak süpürülüp ortadan kalkmakta, yalnız, sert bir lâv tabakası ile örtüldükleri yerlerde, aşınmaya daha fazla dayanarak resimde gördüğünüz gibi volkan konisine benzer bir şekil almaktadırlar. Bu resim, Bolvadin kuzeyinde bir tepayı gösteriyor. Konyanın batısındaki Takkeliadağ'ın oluşu da buna benzer.

ve bataklıklara raslanır: güneyde Konya-Ereğli ovası, kuzeydoğuda Tuz gölü çukuru, kuzeybatıda Akşehir gölünü içine alan çukur gibi. Her üçünün de yüksekliği 1000 metreye varmaz. Konya bölgesinin kuzeyinde yer alan *yukarı Sakarya* bölgesine gelince, buranın daha dağlık bir görünüşü vardır: türlü doğrultuda uzanan dağlara raslanır [Ankaranın doğusunda *İdris* dağı (1985 m.) ve *Elma* dağı (1855 m.), Sakarya ırmağının çizdiği büklüm içinde güneyde Sivrihisar dağlık kütlesi (1820 m.) ve kuzeyde Sündiken (1767 m.) dağları gibi].

İç Anadolu düzlüklerinin güneydoğu kenarı boyunca ve Toros dağlarının yakınında bir sıraya dizilmiş eski yeni volkanlara raslanır: bunların en yükseği olan *Erciyas* dağı (3916 m.) Kayseri şehrinin güneyinde yükselir. *Hasan* dağı [Niğde batısında, 3258 m.] *Karacadağ*, nihayet *Karadağ* [Karaman'ın kuzeyinde], bu sönmüş volkan dizisi üzerindedir.

Foto A. Philippson

24 — Ege bölgesinin çok raslanan bir görünüşü: Ova ile dağ yanyana Ege bölgesinde yüksek dağ kütleleri, geniş oluklar halinde doğu - batı doğrultusunda uzanan ovalarla birbirinden ayrılmış bulunurlar. Bu resimde, içinden Bakır çayının geçtiği Bergama ovasını ve bu ovanın kuzey kenarında, eteğine Bergama şehrinin yerleşmiş olduğu dağı görüyorsunuz. Bergamanın eski kalesi tepe üzerindedir.

10. Batı Anadolu. — İç Anadolu düzlükleri batı tarafında, geniş bir sırt şeklinde yükselen İç Batı Anadolu eşiği ile kuşatılmıştır. Bu eşiğin

üzerinde güneydoğuda Afyon Karahisar yakınlarından kuzeybatıda Bursanın Uludağı'na kadar aralıklı dizilmiş dağlar görülür: iç tarafta bir sıra üzerinde *Emir* dağı (2241 m.), *Türkmen* dağı [Eskişehir'in güneyinde], *Domaniç* dağı ve nihayet *Uludağ* (2500 m.) görülür. Dış tarafta ikinci bir dizi halinde *Sandsıklı* dağları [Afyon'un güneyinde], *Murat* dağı [Uşak'ın kuzeydoğusunda, 2312 m.], *Eğrigöz* dağı [Emet batısında] sıralanır. Bu dağ sıraları arasında, vâdilerle yarılmış yüksek düzlükler uzanır. Bunlar güneybatıya doğru Uşak-Göğdes arasında genişler ve bu tarafta, Ege denizine doğru açılan derin vâdi olukları üzerinde sona ererler. İç Batı Anadolu eşliğinin eteğinde yer alan *Ege bölümü*, yüzey şekilleri bakımından farklıdır: burada doğu-batı doğrultusunda uzanan oluk biçimli geniş çukurlar göze çarpar ki bunların içinde Ege denizine dökülen önemli ırmaklar akmaktadır: bu olukların başlıcaları, Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes ovalarıdır. [Doğu-batı doğrultusunda olan bu büyük çukurlardan başka doğrultuda daha az önemli çukurlar da vardır: Gediz ova-

Foto A. Philippson

25 — MURAT dağı'nın tepesi

Murat dağı, Ege bölgesini İç Anadoludan ayıran ve «İç Batı Anadolu» denilen eşik üzerinde en yüksek noktayı meydana getirir. Resimde, Murat dağı'nın 2312 metreye kadar yükselen tepesini geniş bir düzlük halinde görüyorsunuz. Dağların yüksek kısımlarının yamaçlara hiç benzememesine ve düzlükler halinde olmasına, memleketimizin birçok yerlerinde raslanır [Kuzey Anadolu dağları, Toroslar, v. s.]. Üçüncü zamanın ikinci yarısında bütün memleket hemen tamamiyle düzleşmiş ve deniz seviyesine yaklaşmıştı [penetlen]. Sonra takımiyle yükselme oldu ve dağlar, dolayları üzerinde yükseldiler, fakat yamaçlarından hızlı inen akar sular tarafından henüz iyice yarılmaya vakit bulamadılar. Dördüncü zaman dediğimiz yakın devirde yüksek dağların üzerine buzullar yerleşti. Murat dağı üzerinde görülen koyun sırtı gibi hafif dalgalı yüzey şekilleri belki de yakın zamanda ortadan kalkmış olan buzulların aşındırması ile meydana gelmiş olabilir.

sına açılan kuzey-güney doğrultulu Akhisar ovası gibi]. Ege bölgesinin oluk biçimli çukurları birtakım dağlık alanları birbirlerinden ayırırlar. Gediz kuzeyinde *Yunt* ve *Kozak* dağları az yüksektir; Gediz ve Küçük Menderes vâdileri arasında *Bozdağlar* (en yüksek tepesi 2157 m.), Küçük Menderes ve Büyük Menderes vâdileri arasında Aydın dağları, nihayet daha güneyde *Menteşe* dağlık bölgesi görülür. Ege bölgesinde dağlar çok yerde kıyıya dikine inerler: bu kıyı çok girintili çıkıntılı ve fazlasıyla adalıdır

Batı Anadolu'nun üçüncü büyük parçasını, memleketimizin kuzeybatısında, Marmara denizi çevresinde yer almış olan *Marmara bölgesi* meydana getirir. Burada yer biçimleri çeşitlidir. Sakarya ırmağı aşağı vâdisinin doğusunda uzandığını gördüğümüz Kuzey Anadolu kenar dağları burada çok hafiflemiş ve alçalmış olarak devam ederler; bundan başka, İç Batı Anadolu

26 — ULUDAĞ zirvesinin [2500 m.] dağ oteli yakınındaki düzlüklerden [1600 m.] görünüşü

Marmara bölgesinin en yüksek dağı olan Uludağ, deniz seviyesinden ancak 100 metre yüksek olan Bursa ovası üzerinde dik yamaçlarla birden yükselir, fakat yüksek kısımları az engebeli bir görünüş alır. Asıl Uludağ zirvesi işte bu düzlükler üzerinde yükselmektedir. Zirvenin kuzey yamacında karların birikmiş olduğu bir çukur seçebilirsiniz ki, bu, dördüncü zaman buzullarının bırakmış olduğu aşındırma izlerinden birini işaret eder.

eşiği üzerinde rasladığımız dağ dizileri de buraya az çok sokulurlar. Ege bölgesinde gördüğümüz doğu-batı doğrultulu çukurlar Marmara bölgesinde de göze çarpar; fakat bu çukurlar oradaki gibi, içinden birer ırmağın geçtiği oluklar şeklinde olmayıp, tespih taneleri gibi yanyana dizilidirler: aynı sıra üzerinde bulunan çukurlar her yerde aynı ırmak vasıtasıyla sularını akıtmazlar. Kuzeyde İzmit körfezi doğuya doğru *Sapanca* gölü çukuru ve Sakarya

ırmağı üzerinde Adapazarı ovası ile devam eder. Daha güneyde *Gemlik* körfezi, *Iznik* gölü çukuru ve yine Sakarya ırmağı üzerinde *Akbisar* ovası (Pamukova) uzanır. Daha güneyde *Manyas* ve *Ulubat* gölleri çukuru ile Uludağ eteğinde *Bursa* ovası ve bunun doğusunda *Inegöl* ovası göze çarpar. Bu çukur dizileri, yüksek alanları birbirinden ayırır: kuzeyde tepelik *Kocaeli* ve *Çatalca* yarımadaı uzanır; İstanbul boğazı bu iki yarımada arasında açılmıştır. Daha güneyde [İzmit ve Gemlik çukurlar dizisi arasında] *Samanlı* dağları yükselir [doğu tarafında 1600 metre, batıda Bozburun ile sona eren Armutlu yarımadaı üzerinde 900 metre]; dağlık Marmara adaları ile Kapıdağı yarımadaı da bu dizi üzerindedir. Marmaranın güney kıyısı boyunca yükselen Mudanya tepeleri bu kadar yüksek değildir. Nihayet Bursa ovasının güneyinde Uludağ 2500 metreye kadar yükselir. Marmara bölgesinin güneybatısında [Karesi ve Biga yörelerinin] tepelik görünüşleri vardır. Burada en yüksek yer, Edremit körfezi kuzeyinde yükselen Kaz dağıdır (1767 m.). Çanakkale boğazı, tepelik Biga ve Gelibolu yarımadaı arasında açılmıştır.

Çatalca ve Gelibolu yarımadaıların ötesinde *Doğu Trakya*'da [Paşaeli] ortası çukur, kenarları oldukça yüksek bir yüzey şekli görülür: kuzeydoğuda Karadeniz kıyısı boyunca evvelâ alçak tepeler halinde, sonra Bulgar sınırına doğru daha yüksek ve daha geniş Istranca dağları uzanır (en yüksek noktası Maya dağı 1018 m.). Güneyde Tekirdağ (945 m.) ve Korudağ sırtları yer alır. Batıda, sınırımızın dışında da Rodop dağ kütlesi yükselir. İşte bu yükseklikler arasında, ortasından Ergene çayı geçtiği için *Ergene havzası* adını verdiğimiz bir çanak gibi çukur uzanır ki burası ortaya doğru ovalık, kenardaki dağlara gidildikçe tepelik bir görünüştedir.

IV

TÜRKİYE ETRAFINDAKİ DENİZLER – TÜRKİYENİN KIYILARI

11. Türkiye'nin etrafını kuşatan denizler. — Atlas okyanusuna açılan iki deniz (Akdeniz ve Karadeniz) Türkiye'yi üç taraftan kuşatır; Akdenizden Ege denizi ile Karadenize geçiş yolunu meydana getiren Marmara denizi ve Boğazlar, Türkiye toprakları arasında yer alır.

Karadeniz, âdeta kapalı bir denizdir; doğusundaki Hazar denizinden farkı, Boğazların meydana getirdiği dar su yolu ile Akdenize ve okyanuslara açılmış olmasındadır. Bu denizin kuzey tarafları Rusya ovalarının devamı gibi pek sığ olduğu halde, güneyde Anadolu'nun dağlık kenarı önünde derinlik çabuk artar ve geniş bir çanağa benzeyen orta kısımlarında

Foto B. Darkot

27 — Zonguldak yakınında Karadeniz kıyıları

Elimiz altında bulunan küçük ölçekli haritalarda Karadeniz kıyılarımız çok yerde düz bir çizgi halinde imiş gibi görünür. Gerçekte bu kıyılar üzerinde küçük koylar, burun ve yarımada çıkıntıları, küçük adalar halinde kaya döküntüleri bulunmaktadır; fakat bunlar, hiçbir yerde Ege kıyılarımızda görülenler kadar büyük değildir ve açık denizden gelen rüzgâr, fırtına yaptığı zaman, Karadeniz kıyılarında barınacak limanlar pek azdır.

2240 metreye kadar iner. Karadenizin bulunduğu alana epeyce yağmur yağar ve ayrıca birçok kuvvetli ırmaklarla bol su gelir; buna karşılık, buharlaşma yolu ile bu denizin kaybettiği su çok değildir. Bu yüzden, Karadeniz, taşan bir kaba benzer ve denizin yüzüne yakın kısımlarında biriken az tuzlu sular, kuvvetli bir akıntı halinde Boğazlardan Akdenize geçer. Karadenizin yüzey sularında tuzluluk oranı binde 17-18 kadar olup, bu ise, okyanuslardaki ortalama tuzluluğun ancak yarısı kadar demektir. Tuzun azlığı yüzünden daha hafif — yoğunluğu az — olan bu sular yüzeyde biriktikleri halde, Karadenizin derin çanağı çok tuzlu ve ağır — yoğunluğu fazla — bir su kütleleriyle dolmuş bulunur.

Karadenizi başka denizlere birleştirici su yolunun başlangıcında bulunan İstanbul boğazına, bu denizden sığ bir eşik ile geçilir: bu yüzden Karadenizin dibindeki ağır sular, Boğazdan geçen akıntıya katılmadığı gibi, üstteki hafif sularla alttaki ağır sular arasında 200 metreden daha derinlerde hiçbir karışma olmaz. Bundan şu önemli sonuç çıkar: Karadenizin derin çukurunda, kalınlığı 2000 metreyi bulan su kütlesi hiç değişmez ve yenilenmez. Bu kütle hava ile temasa gelemediğinden, içinde erimiş oksijen bulunmaz ve derinlere doğru artmak üzere, kükürtlü hidrojen (H_2S) e raslanır. Bu yüzden, Karadenizde 200 metreden daha derinlerde balık ve başka bir canlı bulunmaz. Buna karşılık yüzey suları içinde, oksijen ile beraber, canlıları besleyen başka maddeler bol olduğundan, bu sularda çok balık vardır. Kışın Karadenizin yüzey suları soğuyunca, balıklardan bir kısmı biraz derinlerdeki daha ılık sulara çekilir, yahut büyük sürüler halinde, Boğazlardan Marmaraya ve Akdenize geçer, yazın tekrar Karadenize dönerler ve en ziyade kıyı önündeki sığ sulara yayılırlar.

Akdeniz, Avrupa, Afrika ve Asya kıtaları arasına sokulur ve Cebelitarık boğazı ile Atlas okyanusuna açılır. Akdenizde sığ alanlar çok yer tutmaz, çevresindeki dağlık kayalara yakın yerlerde fazla derinliklere raslanır: kıyılarımız civarında Rodos adasının doğusunda denizin dibi 3864 metreye kadar iner.

Akdenizin su ile beslenme ve tuzluluk şartları, Karadenizdekinin tersinedir: Karadenize göre daha sıcak ve yağışları daha kıt bir bölgede bulunan ve ırmaklarla da kendisine pek fazla su gelmeyen Akdenizin buharlaşma yüzünden olan kayıplarını karşılamak üzere Cebelitarık boğazı yolu ile Atlas okyanusundan, Boğazlar yolu ile de Karadenizden su gelir. Aynı sebepler yüzünden, Akdenizde suların tuzluluğu fazladır [doğu taraflarında binde 39].

Akdeniz, Anadolu ile Balkan yarımadası arasında, geniş bir körfez gibi kuzeye doğru uzanır ki bu kısma *Ege denizi* adı verilmektedir. Çepçevre kıyıları çok girintili çıkıntılı olan bu denizde irili ufaklı birçok adalara

raslanır. Adalardan bir kısmı boydan boya Anadolu karasına sığ bir eşik üzerinde bağlı bulunurlar [Doğu Sporad adaları]; buna karşılık, denizin orta kısımlarında derinlik bazen 1000 metreyi aşar. Bu denizde suların tuzluluğu, güneye doğru artarak Akdenizdeki gibi yüksek bir oranı bulur; kuzeyde Çanakale boğazına doğru azalır.

28 — İstanbul boğazının yüksekten görünüşü

Boğaz, her iki kıyısının karşılıklı kıvrımları ile, yayla düzlükleri içine gömülmüş bir vadiyi andırır. Boğazın, üçüncü zaman sonunda akar sular tarafından hazırlanmış, daha sonra yamaçlarının büyük bir kısmı deniz altında kalmış bir vâdi olduğu, araştırmalarla da anlaşılmaktadır. Boğazın uzunluğu 30 km. yi aşar, en dar yerinde genişliği 700 metreyi bulmaz

Marmara denizi 'ne gelince, yüzölçümü 11000 kilometre kare kadar olan bu denizin ekseni, Batı Anadolunun hemen bütün çukur alanlarında olduğu gibi, doğu-batı doğrultusundadır. Marmaranın güney kıyısı önünde suların derinliği 100 metreyi geçmediği halde, İzmit körfezi doğrultusunda olan ekseni üzerinde derinliği 1000 metreyi aşan çukurlar vardır ki bunlardan birisi 1400 metreye yaklaşır. Marmara denizinin yüzünde tuzluluk Karadenizdekini hatırlatacak kadar azdır; buna karşılık, dip suları hemen Akdenizdeki gibi ağır ve tuzludur.

Boğazlar 'ın yüzey tabakalarında Karadenizin hafif ve az tuzlu fazla suyunu Akdenize doğru boşaltan bir akıntı bulunduğunu biliyoruz. Yine bilindiği gibi, derinlerde, Akdenizden gelen çok tuzlu ve ağır sular, bir alt akıntı halinde güneyden kuzeye doğru akmaktadır.

Cihan ulaşımında ve tarihte çok önemli bir rol oynamış bulunan Boğazların nasıl meydana geldiği düşüncesi öteden beri insanların zihnini kurcalamış, bilim adamları Boğazların oluşumunu araştırmışlardır. Bugün hemen herkesin kabul ettiği düşünceye göre, her iki boğaz da yayla şekilli arazi içine gömülmüş birer eski vâdi parçası olarak açılmışlar, sonra bu arazinin alçalması üzerine adı geçen vâdiler deniz hücumuna uğrıyarak bugünkü hallerini almışlardır.

12. Kıyılarımız. — Türkiye kıyılarının uzunluğu 6300 kilometreyi bulmaktadır. Bunun 1500 kilometresi Karadenize, bundan biraz fazlası (1600 kilometre) Rodos boğazından Suriye hududuna kadar Akdeniz kıyılarına, 1100 kilometresi Marmara denizine ve Boğazlara, 2100 kilometresi de Ege denizi kıyılarına aittir [1].

Foto C Alagöz

29 — Akdeniz kıyılarında : Finike ovası

Akdeniz kıyılarımızda deniz kenarından birdenbire yükselen dağlarla bunların arasına girmiş ovalar nöbetleşir. Finike ovası bu türlü ovaların küçük bir modelidir. Karşıda Kilidonya (Kırlangıç) burnu ile sona eren dağların bir yamacını görüyorsunuz.

Türkiyenin, Karadeniz ve Akdeniz kıyıları az çok farklarla birbirine benzer: bu kıyıların çizgisi genel olarak, karaya veya denize doğru ilerliyen geniş yaylar meydana getirir. Buna karşılık girinti ve çıkıntılar azdır: Karalar içine sokulmuş körfezler denize doğru uzanmış yarımadalar görülmez; hemen hemen ada yoktur. Kıyı çizgisinin bu hali, dağ sıralarının kıyıya paralel duvarlar meydana getirmesi ile ilgilidir. Buna karşılık memleketimizin batı kıyıları, hem çok girintili çıkıntılı hem de çok adalıdır: deniz, karaların içine iyice sokulmuş, yarımadalar, burunlar, denize doğru ilerlemiştir. Bu hal de, dağ sıralarının kıyı doğrultusuna aykırı olması ile ilgilidir.

a) *Karadeniz kıyıları* boyunca raslanan başlıca çıkıntılar ya orta Karadeniz kıyılarının ırmak ağızlarında bulunan delta ovaları (*Çarşamba* ve

[1] Ege denizi kıyılarının boyu, girinti ve çıkıntılarını hesaba katılmadığı halde, 700 kilometreyi bulmaz (aradaki fark 1400 km. den fazla); halbuki Karadeniz kıyılarında kıyının gerçek uzunluğu ile girinti ve çıkıntılarını hesaba katılmıyan kıyı uzunluğu arasındaki fark ancak 150 km. dir (1350 km. ye karşılık 1500 km.).

Bajra ovaları} yahut kayalık burunlar {doğuda *Yeros* ve *Yasun* burunları: orta kıs mda Anadolunun en kuzey noktası olan *Inceburun* gibi} dır. İle-ride, ulaşım konusunda göreceğimiz gibi, Karadeniz yalısında, bugünkü ihtiyaçları karşılayacak tabii limanlara pek az raslanır. Bunların en önemlisi Karadeniz kıyılarımızın biricik sığınağı olan Sinop'tur. Karadenizin başlıca vapur uğrağı iskeleler, fırtınaya açık olduğundan fena havalarda vapurlar buralardan denize açılır, yahut bir burun yanında, hiç değilse bazı rüzgârlardan korunmuş demirleme yerlerine sığınır: Trabzon batısında Polatane ve Ordu batısında Vona limanları ile Batı Karadenizde Baba burnunun gölgesine sığınmış Ereğli limanı gibi.

b) *Boğazlar ve Marmara*: Karadenizi Akdenize bağlayan su yolu iki ucunda Boğazlarla darlaşır, ortada Marmara denizi ile genişler.

İstanbul boğazının uzunluğu 31 kilometre, genişliği — en dar yerinde — 699 metredir. Derinliği 50 metreden eksik olmıyan bir oluk, Boğazı boydan boya geçer ve bu oluk içinde de göbek şeklinde bazı çukurlar bulunur ki, bunlardan birinin derinliği 120 metreye varır.

Çanakkale boğazına gelince, bunun boyutları İstanbul boğazının iki misli kadardır: uzunluğu 63 km. yi bulur, en dar yeri 1220 metre genişliğindedir, derinliği birkaç yerde 100 metreden aşağıya iner.

Marmara denizinin Avrupa tarafına düşen kuzey ve batı kıyıları, Karadeniz kıyılarımız gibi, az girintili çıkıntılıdır; doğu ve güney kıyıları ise, Ege yalısını hatırlatacak gibidir [İzmit ve Gemlik körfezleri, Bozburun ve Kapıdağ yarımadalrı, İmralı adası, Marmara adaları].

c) *Ege denizi kıyıları* çok girintili çıkıntılı [Edremit, Çandarlı, İzmir, Kuşadası, Mandalya ve Kerme körfezleri; Karaburun, Bodrum ve Datça yarımadalrı] ve fazlasıyla adalıktır. Fakat Ege kıyıları üzerinde bazı körfezler, Büyük ve Küçük Menderes ırmaklarının taşıyıp getirdikleri alüvyonlarla dolmuşlardır. Bu yüzden tarihin eski çağlarındaki önemli liman şehirlerinin harabeleri [Efes, Milet] bugün kıyıdan uzak kalmışlardır. Bu tehlike Ege kıyılarının en önemli limanı olan İzmir limanını da korkuttuğu için 60 sene kadar evvel, Gediz ağzını değiştirip bu ırmağı açık denize akıtmak gerekli görülmüştür.

d) *Akdeniz kıyıları*'nın batı kısmı, Rodos boğazı ile Kilidonya burnu arasında, Ege kıyılarını hatırlatacak gibi girintili çıkıntılı [Marmaris ve Fethiye körfezleri], hattâ adalık [Meis adası] tır; daha doğuya doğru kıyı çizgisi Karadeniz yalısını andırır. Küçük Asya yarımadasının en güney noktasını Anamur burnu meydana getirir; İncekum ve Karataş burunları ırmak ağzlarındaki delta ovalarının denize doğru ilerlemiş uçlarını teşkil ederler; tabii limanlar, Karadenizdeki gibi azdır.

30 — Kars'ta kış görünüşü

Burası, yurdumuzda kışların en sert geçtiği alandır. Tam bir kara iklimi etkisi ile, bu mevsimde yağışlar kar halinde ve az olarak düşer; fakat daha sonbaharda yağan kar, ilkbahara kadar erimek fırsatını bulmadan yerlerde yığılıp kalır. Durgun, hattâ çok defalar güneşli havada termometre haftalarca sıfırın altında kalır, — 30 dan aşağıya da iner [bir defa — 35,7].

TÜRKİYENİN İKLİMİ

A. Genel şartlar

13. Türkiye ikliminin ana çizgileri. — a) Türkiye, 36-42 kuzey paralelleri arasında bulunduğu için, orta iklimler içinde yer almaktadır. Bununla beraber, Türkiye'nin her tarafı iklim bakımından birbirine benzemez. Bunun da türlü sebepleri vardır: denize yakınlık yahut uzaklık; kıyıya paralel olan [ve deniz etkisini kesen] dağ sıralarının varlığı; yükselti [deniz seviyesine göre]. İşte bu yüzden bazı yerlerde kışlar çok soğuk, yazlar pek sıcak geçer, bazı yerlerde de buna karşılık, mevsimler arasında o kadar büyük sıcaklık farkları görülmez. Yağmurlar bazı bölgelerde bol, bazı yerlerde ise kıttır; bazı taraflarda her mevsim yağışlı geçtiği halde, bazı taraflarda aylarca yağmur yağmadığı olur.

b) Türkiye'nin bulunduğu yer, birbirinden farklı üç iklim şeklinin geçit alanına raslamaktadır:

1 — Yurdumuzun güneyinde kalan birtakım memleketlerde *az yağmurlu ve sıcak bir iklim* [astropikal istep ve çöller iklimi] hüküm sürer. Bu iklimi Afrikanın hemen tekmil kuzey yarısını kaplıyan Büyük Sahradan başlayarak Mısır, Arabistan, Suriye çölü, Irak ve İrandan geçip Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bir şerit üzerinde buluruz;

2 — Yurdumuzun kuzeyinde bulunan birtakım memleketlerde ise *her mevsimi yağışlı orta bir iklim* göze çarpar: bu iklim, Avrupanın batı kıyılarında tam bir *Okyanus iklimi* halindedir [yazlar serin, kışlar az soğuk, iki mevsim arasındaki sıcaklık farkı az], Avrupanın orta ve hele doğu taraflarına gittikçe bu iklim bir *kara iklimi* halini alır [yazlar sıcak, kışlar soğuk. mevsimler arasındaki sıcaklık farkı çok]. Bu iki tipte de birleşik olan

31 — İstanbul limanında Karadeniz buzları

Çok sert geçen bir kış içinde, Karadenizin kuzey tarafını kaplıyan buzlar, rüzgâr ve akıntılarla itilerek İstanbul boğazına girmiş. limana yığılmıştı [1 mart 1929]. Tarihlerin kaydettiğine göre İstanbulda Halicin, hattâ Boğazın üstünün bile buz tuttuğu yıllar olmuştur. Bütün iklim olayları çok defa, bir ortalama etrafında oynamakla beraber, bazan bu ortalamadan çok farklı haller gösterebilir.

hal: her mevsimin az çok yağışlı olmasıdır: en çok yağışlı olan mevsim kara iklimi şeklinde gitgide yaza geçer; fakat büsbütün kurak bir mevsim görülmez.

3 — Bu biri kurak, öteki yağışlı iki iklim bölgesi arasına girmiş olan Akdeniz kıyılarındaki memleketlerde iklimin kendine göre bir özelliği var-

dır. *Akdeniz iklimi* denilen bu iklimde yazlar, yukarda adı geçen istep ve çöller iklimindeki gibi kurak geçer; fakat senenin kış yarısında buraları yağışlı orta iklimi andırır.

Türkiyenin batı ve güney kıyılarında Akdeniz iklimi hüküm sürer; Karadeniz kıyılarında ise her mevsimi yağışlı orta iklime [bu iklimin Orta ve Doğu Avrupadaki şekline] benzeyen bir iklim görülür. Deniz kıyılarından içerilere doğru gidildikçe istep iklimi karakteri belirir. Dağların kıyıya paralel olduğu yerlerde iklim değişmesi birdenbire olur: bu dağların gerisinde, hele yüzey şekilleri bakımından çukurda kalan taraflar fazla kuraktır.

Türkiye iklimini tetkik ederken, ilkönce a) Sıcaklık derecesi, b) Yağışlar, c) Rüzgârlar ve hava basıncını gözden geçirmek ve bunların birleşik etkileri ile, Türkiyede ayrılabilirlik başlıca iklim bölgelerini incelemek doğru olur.

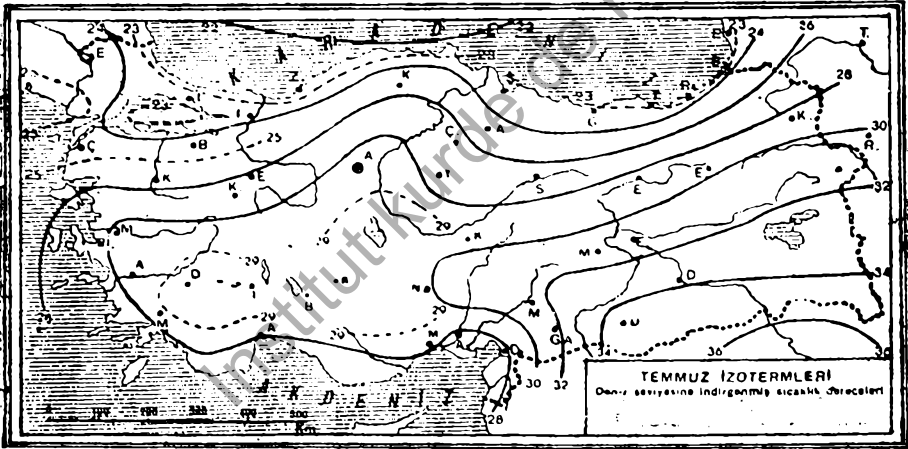
32 — Tarsus'ta belediye bahçesinden bir görünüş

Akdeniz ikliminde yazların çok sıcak geçmesi, kışların soğuk olmaması yüzünden ve yazın sulama şartıyla, birçok sıcak memleket bitkileri yetişir: Önde bir muz fidanı.

14. Sıcaklık derecesi. — Sıcaklık derecesinin memleketimizde nasıl değiştiğini iyi kavramak için a) Yıllık, b) En sıcak ay ve c) En soğuk ayın ortalama sıcaklıklarını ve nihayet d) Bu iki ayın ortalaması arasındaki farkları inceliyelim.

a) Yıllık ortalama sıcaklık derecesi, memleketimizin güney kıyılarında 18° - 20° , batı kıyılarımızda 15° - 18° , nihayet Anadolu'nun kuzey yalısında 14° - 15° arasında değişir [coğrafi enlemin etkisi: ekvator'dan uzaklaştıkça sıcaklık derecesinin düşmesi]. Memleketimizin iç bölgelerinde ise, bulunulan yerin deniz seviyesinden olan yüksekliğine göre sıcaklık derecesi bakımından büyük farklar görülür [senelik ortalama sıcaklık: Diyarbakırda 16° , Afyonda 12° , Sıvasta 8° , Karsta 4°].

b) En sıcak ayın [temmuz; bazı yerlerde ağustos] ortalama sıcaklık derecesine bakacak olursak, Akdeniz ve Ege kıyılarının çok sıcak [ortalama 27° ve daha fazla], Marmara ve Karadeniz kıyılarının daha serin (22° - 24°) olduğunu görürüz. Memleketin iç kısımları deniz etkisinden uzak kaldığı için karaların çabuk ısınması yüzünden yazlar çok yerde sıcak geçer; bu bakımdan, en sıcak bölge Güneydoğu Anadolu'dur [Urfada tem-

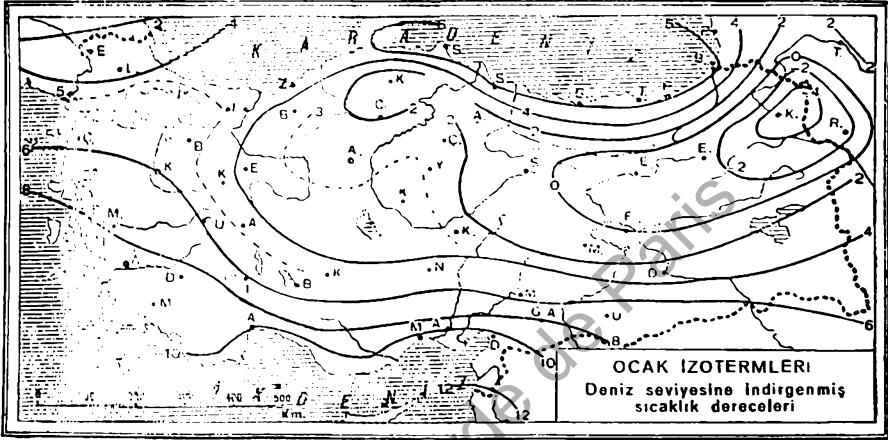

33 — Türkiye'nin her yeri deniz seviyesinde olsaydı, yaz içinde [temmuz], ortalama sıcaklık derecesi memleketimizde bu şekilde dağılmış bulunacaktı. [Yükseltinin etkisi ile bu sıcaklık derecesinin gerçekten nasıl dağılmış olduğunu s. 38'deki harta üzerinde görüyorsunuz.]

mu ortalaması 31° .5]. İç Anadolu'nun başlıca şehirlerinde de yazlar sıcak geçer (20° - 24°), yalnız Doğu Anadolu yüceliğinin kuzeydoğu kısmında (Kars 18° .5), ve daha genel bir şekilde söyleyecek olursak, yüksek yaylalar ve dağ yamaçları üzerinde yazların biraz daha serin olduğunu gö-

rürüz: bir kısım yalı ve ova halkının bu sırada yaylalara çıkması, bu serin yazları bulmak içindir [1].

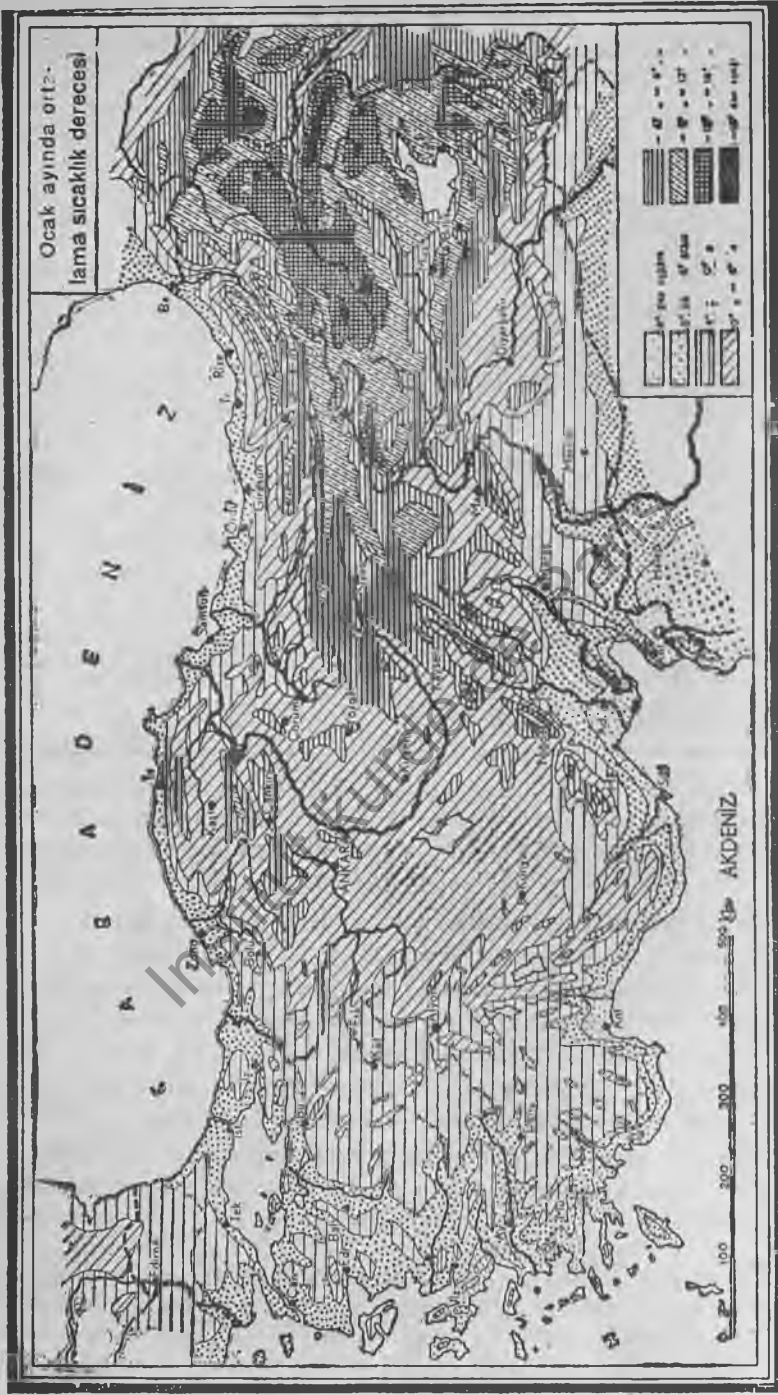
c) En soğuk ayın [ocak; bazı yerlerde şubat] ortalamalarını gözden geçirelim: kışın fazlasiyle soğumuş olan iç kısımlarla kenar dağlar eteğinde uzanan kıyılar arasında sıcaklık derecesi bakımından önemli farklar görülür. Bu sırada Güney Anadolu kıyılarında gerçekte bir kış değil, fakat serin bir mevsim hüküm sürmektedir [ortalama 8° - 10°]. Batı ve hattâ

35 — Türkiye'nin her yeri deniz seviyesinde olsaydı, kış içinde [ocak ayı] ortalama sıcaklık derecesi memleketimizde bu şekilde dağılmış bulunacaktı. [Yükseltinin etkisi ile, bu sıcaklık derecesinin gerçekten nasıl dağılmış olduğunu s.40 taki harta üzerinde görüyorsunuz.]

Kuzey Anadolu kıyılarında bile kışlar pek şiddetli geçmez: Karadeniz kıyıları, Anadolu'nun iç kısmından dağlarla ayrılmış olduğu gibi kuzeyden esen rüzgârlar Karadeniz üzerinden geçerken biraz olsun ılıklaşırlar. Hele Doğu Karadeniz kıyıları, Kafkas dağlarının yüksek siperi ile büsbütün korunmuş olur [Karadeniz kıyılarında ocak ortalaması: 5° - 7°]. Buna karşılık kenar dağlar yüzünden deniz rüzgârlarını alamıyan iç bölgelerde kışlar soğuk olur ve hele yüksek olan kısımlarda kış mevsimi pek şiddetli ve sürekli geçer: İç Anadolu'da ocak ortalaması çok yerde sıfırın altında — Doğu Anadolu'nun kuzeydoğu taraflarında — 10° den daha düşük: Kars, — 13° .

[1] Temmuz sıcaklık ortalaması Adanada 28° 5 olduğu halde yazın çıkılan Toros yaylalarında 22° yi bulmaz Anadolu yaylalarında bu ortalama 20° den daha düşüktür. Yaz sıcaklarının birçok yüksek dağlarımız üzerinde, kışın fazla biriken karları tamamiyle eritecek kadar şiddetli ve sürekli olmadığını da hatırlayınız.

36 — Bu harita, kış içinde ortalama sıcaklık derecesinin memleketimizde nasıl dağıldığını şema halinde göstermektedir. Noktalı alanlar, kışın en ılık geçtiği yerlerdir; tarama çizgilerinin en sıkışık olduğu alanlar ise en soğuk olan yerlerdir.

4) En sıcak ve en soğuk ayların ortalama sıcaklık dereceleri arasındaki farklar memleketimizin her tarafında 15 dereceden fazladır [1]. Deniz kıyılarında bu fark oldukça az [Trabzonda 17°, İstanbulda 18°, İzmirde 19°, Antalyada 18°]; iç kısımlarda daha fazla [Ankarada 24°.5]. Hele doğuda en fazladır [Malatyada 29° ve Kars 32°]. Fakat yüksek dağ sırtlarında — buraları yazın fazla ısınmadığı ve kışın da düzlükler kadar soğumuyacağı için — bu farkların bir parça daha az olması lâzım gelir.

Sıcaklık derecesinin bu incelenmesi bize şunları anlatır: 1 — Memleketimizin bulunduğu coğrafi enlemler göz önüne alınacak olursa Türkiye'nin büyük kısmı orta iklim alanında bulunmakta; güney tarafları, sıcaklık derecesi bakımından hemen hemen tropikal bir karakter göstermektedir [güneyde senelik ortalama 20°, en soğuk ayın ortalaması 10°]. 2 — Kıyılarımız üzerinde iklim, genel olarak oldukça mülâyimdir. Buralarda hafiflemiş bir kara iklimi görülür [denizin yakınlığı, iç kısımlardan dağlar ile ayrılmış olmak]. Bu yüzden kışlar pek soğuk geçmez; yaz ve kış sıcaklık dereceleri arasındaki fark pek çok değildir. 3 — Memleketimizin iç kısımlarında, genel olarak, şiddetli bir kara iklimi görülür [denizden uzaklık, aradaki dağ duvarı, yükseklik]. Kışlar soğuk, yazlar — pek yüksek kısımlar bir tarafa bırakılacak olursa — sıcak geçer; yazın gündüzler sıcak olduğu halde geceleri hava iyice serinler, yaz kış sıcaklık dereceleri arasında fark çok olur.

15. Yağışlar [2]. — Türkiye, bir taraftan her mevsimi yağışlı orta iklimin, bir taraftan da yazları kurak geçen astropikal iklimin [Akdeniz iklimi] etkisi altında bulunur. Bu etki, her şeyden evvel, yağışların mevsimlere dağılışı şekli [= yağış rejimi] üzerinde kendini belli eder. Yağışların tutarına gelince, bunun en ziyade yüzey şekillerine bağlı olduğunu görüyoruz. Türkiye yağış tutarı hartasının Türkiye yüzey şekilleri hartasına çok benzemesi bundan ilerigedir: en çok yağışlara, memleketin kenar dağları üzerinde ve bu dağların denize bakan yamaçlarında raslanır. İç kısımlara doğru gidildikçe, yağışlar azalır: genel olarak, kıyıya paralel dağ sıralarının denize ve iç taraflara bakan yamaçları arasında yağış bakımından büyük farklar vardır. Bitkilerin yaşayışı yağmurlara fazlasıyla bağlı olduğundan, bu farklar çok yerde bir tarafın ormanlık, diğer tarafların çıplak oluşu ile daha iyi göze çarpar. İç kısımlarda yağışlar genel olarak kenar dağlarından azdır. Buralarda en az yağışlar engebe-

[2] Bir yerin iklimi Okyanus iklimi karakterini aldıkça en sıcak ve en soğuk ayların ortalamaları arasındaki farklar azalır (İngilterenin batı taraflarında 8°); halbuki kıta iklimi karakteri olan yerlerde, bu fark fazla olur.

[1] Yağış adı altında, ister yağmur halinde, ister kar şeklinde yağan su anlaşılır. İstanbulun senelik yağış tutarı 76 santimetredir dediğimiz zaman, yağan yağmurlardan başka karların erimesinden meydana gelen su da bu hesaba katılır. Bilindiği gibi, kar eridiği zaman aşağı yukarı kalınlığının onda biri kadar bir su tabakası haline iner.

sız ve çukur yerlere raslar; buna karşılık, dağlık yerlerde yağışlar bir dereceye kadar çok olur. Bu böyle olduğu için, yağış tutarı hartası üzerinde İç Anadolunun bazı dağlarını, daha çok yağışları ile seçebiliyoruz ve Doğu Anadolu yüceliğinin hem İç Anadoludan, hem de Güneydoğu Anadoludan daha yağışlı olduğunu görüyoruz.

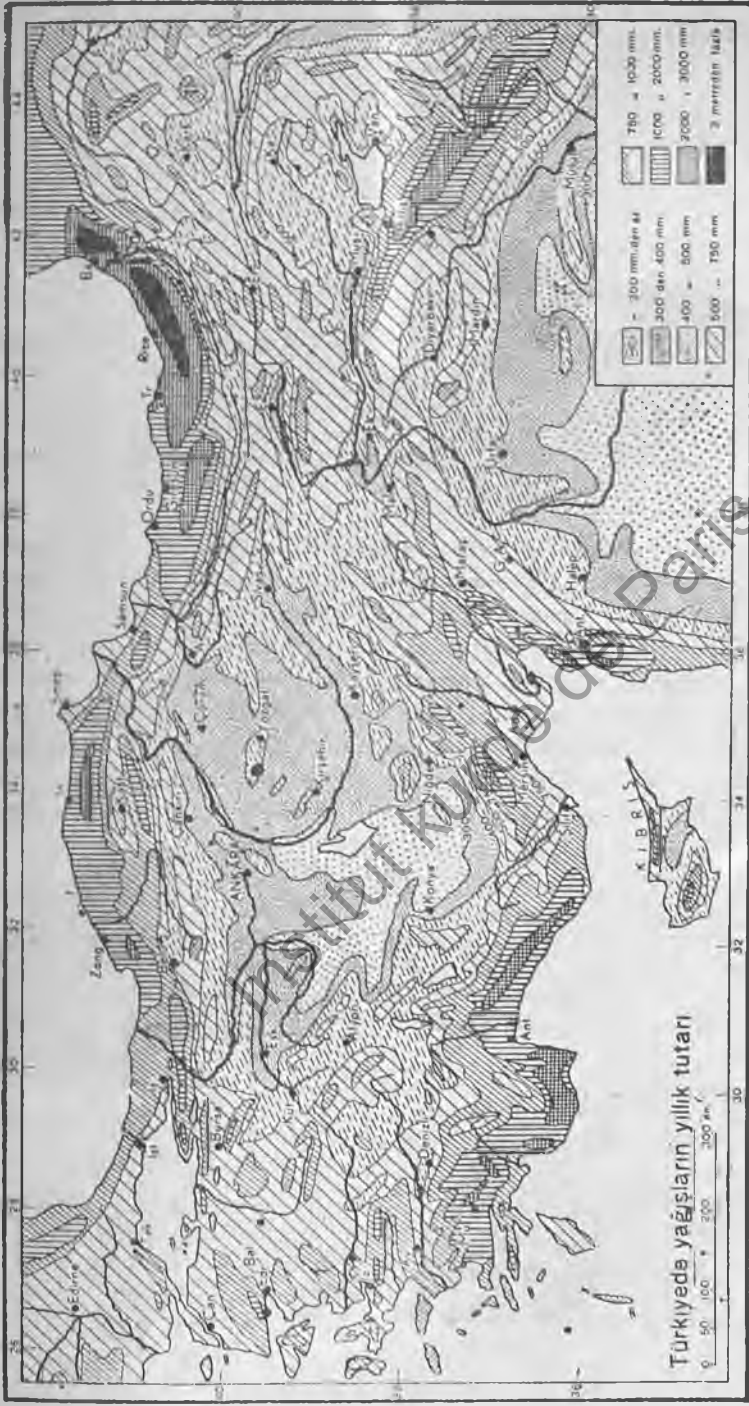

37 — Ankara yakınında Çubuk barajı [su bendi]

Yağmuru kıt olan yerlerde, derin vâdilerin önüne kalın ve sağlam bir duvar [baraj] çekilerek bunun gerisinde birikecek sulardan faydalanılmaktadır. İşte Ankara şehrinin 16 km. kadar kuzeyinde Cumhuriyetin kurduğu böyle bir barajın gerisinde sular bir göl meydana getirecek şekilde toplanmakta ve nüfusu çoktan iki yüz bini aşmış olan Ankara şehrinin su ihtiyacı en ziyade burada karşılanmaktadır. Karşıda gördüğünüz yamaçlar, eskiden tamamiyle çıplaktı. Şimdi burada, yeniden meydana getirilmeye başlanan genç ormanın siyah lekelerini seçiyorsunuz.

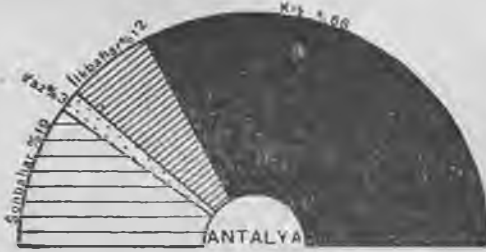
Aşağıdaki cetvel, Anadolunun kuzey ve güney kıyılarından içeriye girildikçe yağışların ne kadar çabuk azaldığını ve batı yönünde ise bu azalmanın daha yavaş olduğunu göstermektedir.

A — Kuzeydoğuda:	Rize	250	santimetre
	Artvin	66	»
	Erzurum	55	»
B — Kuzeybatıda:	İnebolu	130	»
	Kastamonu	47	»
	Ankara	36	»

33 — Noktalı yerler en az yağışlı olanlardır. Kesik çizgili yerler biraz daha fazla yağmur almakta, çizgilerin sıklaştığı yerler ise daha çok yağmurlu alanları göstermektedir. En çok yağışlı yerler, kafes şeklinde taranmış ve karartılmış yerlerdir, Bu hartayı yüzey şekilleri hartası ile karşılaştırınız,

C — Güneyde:	Antalya	110	santimetre
	Isparta	57	»
	Konya	30	»
D — Batıda:	İzmir	70	»
	Kula	54	»
	Uşak	52	»
	Afyon	42	»

39 — Antalya : Akdeniz yağış rejimi

[Tip. I].

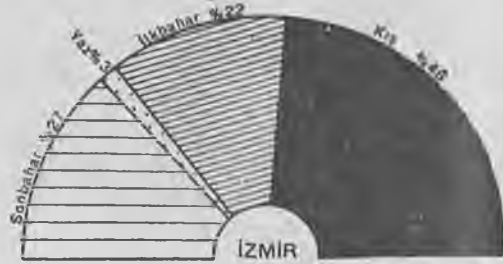
Yağışların üçte ikisi kış aylarına raslamakta, yazın yağmur payı yüzde beşi bulamamaktadır.

Yağış rejimine gelince, memleketimizin büyük kısmında yağış mevsimi senenin kış yarısına raslar [Akdeniz iklimi yağış rejimi]. Yaz mevsimi ise çok yerde kurak geçer. Yazlar yalnız Anadolunun kuzey kıyılarında ve kuzeydoğuda [Erzurum-Kars yaylalarında] az çok yağmurludur [orta iklim yağış rejimi]. Yağmur mevsimi Marmara bölgesinde ve Ege kıyılarında sonbaharda başlar, ilkbahar sonlarına kadar sürer, Akdeniz kıyılarında sonbaharın büyük kısmı henüz kuraktır ve yağmurlar kışa doğru başlar. Güneydoğu Anadolu da yağmur mevsimini kış ve ilkbahara geçmiş görürüz [gecikmiş Akdeniz yağış rejimi]. Bütün İc Anadolu da yağışlar kış ve

40 — İzmir : Akdeniz yağış rejimi

[Tip. II].

Antalya ile karşılaştırınız; yazlar çok kurak fakat kışın yağış payı bir parça azalmış, sonbaharın payı artmış

41 — İstanbul: Akdeniz yağış rejimi

[Tip. III]

Antalya ve İzmir ile karşılaştırınız; yazın yağış payı artarak bu mevsim az çok yağmurlu bir hal almış. Yağmurlar daha erken başlıyor. Sonbahar hemen hemen kış kadar yağışlı.

42 — Ankara: Akdeniz yağış rejiminin kara etkisi ile uğradığı değişme
[Tip. IV].

Yaz hâlâ en kurak mevsimdir, fakat kışın yağış payı azalmış, en çok yağış ilkbahara geçmiştir. Böyle bir yağış rejimini «gecikmiş Akdeniz rejimi» diyebiliriz.

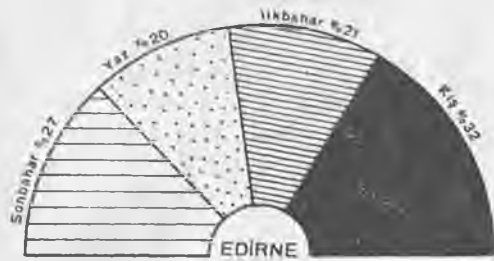
43 — Diyarbakır: Akdeniz yağış rejimi [Tip.V].

Antalya ile karşılaştırınız; yaz mevsimi çok kurak [yağışların %5 i]; fakat kışın payı biraz azalmış [kara içinde bulunmanın etkisi], ilkbaharın payı artmıştır: Bu bakımdan, iç Anadolu'da [Ankara] gibi, gecikmiş bir Akdeniz yağış rejimi var demektir.

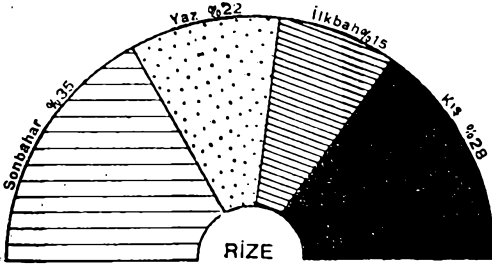
en çok ilkbahara rasladığına göre burada da Akdeniz yağış rejiminin etkisi var demektir. Doğu Anadolu yüceliğinin çok yerinde de durum böyle olmakla beraber kuzeydoğuyu doğru gidildikçe kış mevsiminin daha kuraklaştığı ve yağışların en çok ilkbahar ve yazı geçtiği görülür. Bu değişikliklerin, hava basıncındaki mevsimlik farklılıklara nasıl bağlı olduğunu aşağıda göreceğiz.

Yağışların incelenmesi ile de şunları anlamış bulunuyoruz: 1 — Memleketimizin coğrafi yeri, yağışların en fazla Akdeniz rejimine uygun [yazların kurak oluşu ve yağışların kış etrafına toplanması] olmasına meydan

44 — Edirne: Akdeniz yağış rejiminden orta iklim rejimine geçiş
İzmir ve İstanbul ile karşılaştırınız. Yaz mevsiminin yağış payı daha artmış, kışın payı biraz eksilmiştir; böylelikle bütün mevsimler arasında eşit bir dağılıma görünmeye başlıyor.

vermiştir. Yalnız kuzeydoğuda en çok yağışın kışı bırakıp ilkbahar ve yazı geçtiğini, Kuzey Anadolu kıyılarındaki ise her mevsimin yağışlı olduğunu görüyoruz. Yazlar, Anadolu'nun kuzey kıyılarındaki nemli ve yağmurlu, güney ve batı kıyılarındaki [sıcak bir denizin yakınlığı yüzünden] yine nemli, fakat

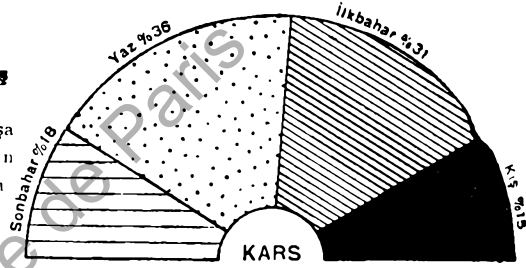
45 — Rize: Her mevsimi yağışlı rejim

Yaz, artık kurak mevsim olmaktan çıkarak Akdeniz yağış rejiminin en tanıtıcı karakteri tamamiyle silinmiş gibidir.

yağmursuzdur. 2 — Yağışların tutarı her şeyden önce yüzey biçimlerine bağlı görünüyor. Dağlık yerler, engebesi az yerlerden fazla yağmur alıyor ve dağların yağmur getiren rüzgâra (=deniz tarafına) bakan yamaçları fazla yağışlı olduğu halde, iç yamaçları daha kuru oluyor ve memleketin

46 — Kars: Kara iklimi yağış rejimi

Hiçbir mevsim kurak değil, fakat kışa raslıyan yağış payı, yazın yağış payının yarısından az. Senelik yağışın üçte birinden fazlası yaza raslıyor.

en az yağmur gören yerlerini denizden yüksek dağlarla ayrılmış, engebesiz alanlar meydana getiriyor.

Kar şeklindeki yağışlara gelince, bunların bolluğu yalnız kışların soğuk geçmesine değil, fakat hem de nemin bol oluşuna bağlıdır. Bu yüzden en çok kar yağışlarına kenar dağlarda, bunlar arasında da en çok olarak Karadeniz bölgesinde raslarız. Buradaki dağlar, denize bakan yamaçlarında bol karla örtülürler. İç Anadolu ile Güneydoğu Anadolu'da [yağışlar az olduğu için] ve kuzeydoğu yaylalarında [kışın payına düşen yağış az olduğundan] kar çok yağmaz; fakat buralarda kışlar şiddetli ve sürekli olduğu için sonbaharda yağın kar çok yerde ilkbahara kadar erimeden kalır. Batı Anadolu kıyılarında güneye doğru gidildikçe kar yağışları azalır ve yağın kar yerde hemen kalmaz. Güney Anadolu kıyılarındaki şehirler, ancak birçok senede bir defa kar görürler; fakat gerideki dağlara bol bol kar yağar. Karların yerde kalış müddeti batıdan doğuya doğru artar. Dağlardaki karlar güneşli yamaç [güney yamacı] üzerinde daha çabuk erir, gölgelik yamaçta [kuzey yamacı] ise daha uzun zaman kalır. Kuzey Anadolu dağlarının 3000 metreden yukarı yerlerinde, Güney Anadolu'da ise daha yükseklerde yazın tamamiyle eriyip tükenmeyen [= toktağan] karlara raslanır. Bununla beraber

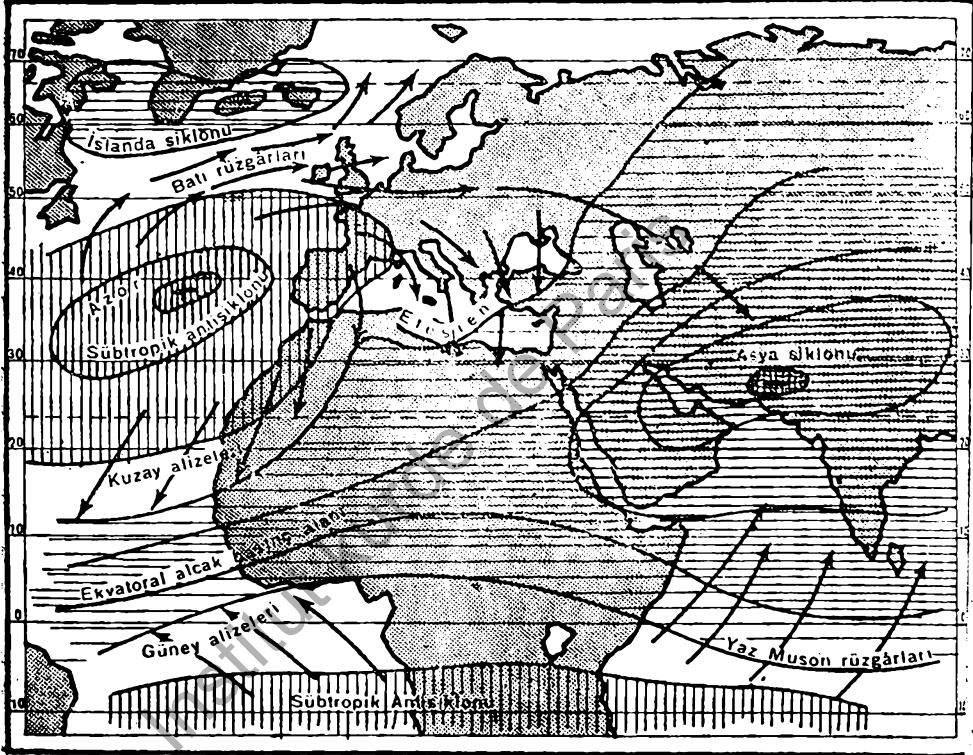
dağların gölgelik yamaçlarındaki oyuklar içinde karın bazan daha alçak yerlerde bile yaz sonuna kadar erimeden durduğu görülür [Uludağ'da olduğu gibi].

16. Basınç şartları ve rüzgârlar. — Barometre ile ölçülen hava basıncı, zamana ve yere göre değişir: bir yerde hava basıncının değişmesi, hava durumunun değişeceğini anlatır; basıncın yer yer gösterdiği değişiklikler de rüzgârların esmesine sebeb olur [rüzgâr, yüksek basınç alanından alçak basınç olan yerlere doğru eser]. Bundan başka, mevsimlerin ve bölgelerin yağış rejimi bakımından farklı olması, havanın soğuyup ısınması... basınç değişikliklerine bağlıdır. Bunun için memleketimizdeki iklim olaylarının mekanizmasını daha iyi anlamak istersek, Türkiyenin bulunduğu bölgenin basınç durumunu incelemeliyiz.

Yaz mevsimimizde güneş, ekvator'dan kuzeye doğru çıkmış, yani kuzey yarımküresi güneşe dönmüş bulunduğu için, yeryüzündeki hava basınç kuşakları da kuzeye doğru yer değiştirirler: Atlas Okyanusu üzerinde kışın 30 kuzey paraleli etrafında bulunan yüksek basınç alanı (antisiklon), şimdi 40 paraleline doğru genişlemiş ve Akdenize doğru yayılmış bulunur [antisiklonun merkezi aşağı yukarı Asor adaları dolaylarına rasladığı için buna Asor antisiklonu deniliyor]. Halbuki bu sırada karaların iç kısımları fazla ısınmış olduklarından buralarda hava hafifler, düşük basınç alanı (siklon) meydana gelir. Isınıp hafifliyen hava yükselince, atmosferin yukarı tabakalarında soğuyarak içindeki su buharı yoğunlaşıp yağmur halinde yere düşer: kara iklimlerinde en fazla yağışın neden sıcak mevsime rasladığını böylece anlamış oluruz [meselâ Balkan yarımadasının iç kısımlarında, Rusyada ve bir dereceye kadar da Güney Kafkasyaya komşu olan Kars yöresinde]. Halbuki bu sırada bütün Akdeniz bölgesinde ortalama hava basıncı yüksektir. Hava, burada, Asor antisiklonu etrafında saat yelkovanı yönünde hareket ederek Büyük Sahra, Arabistan ve İran gibi fazla ısınmış karalara doğru çekilir. Böylelikle yaz mevsiminde Akdeniz bölgesinde *etesiyen* rüzgârı adı verilen muntazam bir rüzgâr eser. Etesiyen rüzgârı bu bölgede kuzeyden güneye, yani daha serin yerlerden daha sıcak taraflara doğru estiği için gitgide ısınır, içindeki su buharı yoğunlaşma derecesinden uzaklaşır. İşte Akdeniz bölgesine ve bu arada memleketimizin büyük bir kısmına yazın düzenli yağmur yağmayışının asıl sebebi budur. Yalnız Anadolunun kuzey kenarına yazın oldukça bol yağmur yağar; çünkü buradaki dağlar, Karadenizden gelen rüzgârların yoluna raslar ve bunların yamacı üzerinde yükselmek zorunda kalan hava soğur; içindeki su buharı yoğunlaşıp yağmur haline gelir. Bu rüzgârlar kıyı dağlarını aşıp iç kısımlara girince, su buharının büyük bir kısmını kaybetmiş, kuraklaşmış bir hale geldikleri için zaten engebelik olmayan yaylalara yağmur bırakmadan geçip giderler. Yalnız vakit vakit, bir

yerin üzerinde şiddetle ısınarak fırtına çevrili gibi yükselen hava orada süresiz yağmur sağanaklarına meydan verebilir. Akdeniz kıyılarında da yine bu türlü süresiz sağanaklar olur.

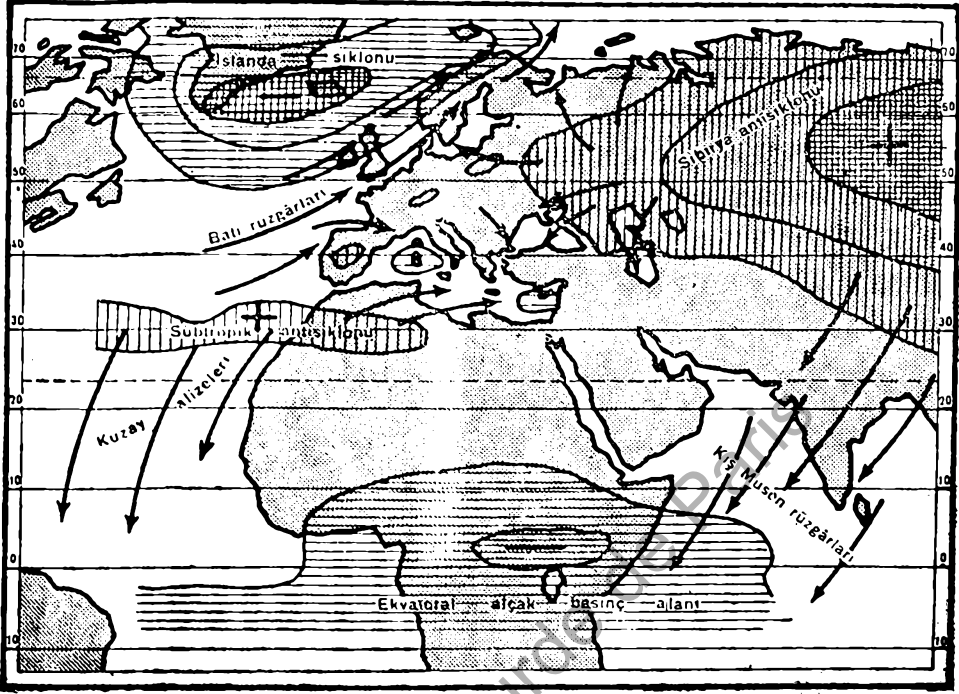
Kış mevsiminde bu durum tamamiyle değişir: Asor antisiklonu güneye doğru geri çekildiği için Akdeniz bölgesini bırakır ve bu deniz soğumuş karalar arasında düşük basınçlı ılık bir alan meydana getirir, rüzgârları çeker ve kışın Akdeniz kıyılarına, hele yüksek dağların bulunduğu yerlerde.

47 - Kuzey yarımkürenin yaz mevsiminde Türkiye etrafında hava basıncının dağılışı ve ana rüzgârların doğrultusu

fazla yağmur yağar. Halbuki bu sırada fazla soğumuş olan koca Asya kıtasının bütün kuzey ve orta kısımları büyük bir yüksek basınç alanı ile kaplanmış. Buradaki soğumuş ve ağırlaşmış hava, etrafa kuru ve soğuk rüzgârlar gönderir. Sibirya antisiklonu adı verilen bu yüksek basınç alanı bazan Doğu Anadolu'dan İç Anadolu'ya, Balkanlara, Doğu ve Orta Avrupaya doğru yayılır ve kapladığı yerlerde gök açık, rüzgâr hafif, fakat hava pek soğuk

olur. Doğu Anadolu, hele kuzeydoğu yaylaları bu antisiklonun fazla etkimesi altında bulunur: bövlelikle memleketimizde doğuya doğru gidildikçe

48 - Kuzey yarımkürenin kış mevsiminde Türkiye etrafında hava basıncının dağılışı ve ana rüzgârların doğrultusu

kışların neden daha fazla soğuk ve daha kuru olduğunu anlarız. Bu sırada kıyı bölgeleri daha çok Akdeniz siklonunun etkimesi altında olduğu için buralarda hava kapalı ve yağmurlu, fakat iç kısımlara göre çok daha ılık olur.

49 — Malatya ovasında bahar

Ovada bahar gelmiş olduğu halde bunu çevreleyen dağlarda henüz kış hükümü sürmektedir.

VI

TÜRKİYENİN İKLİMİ

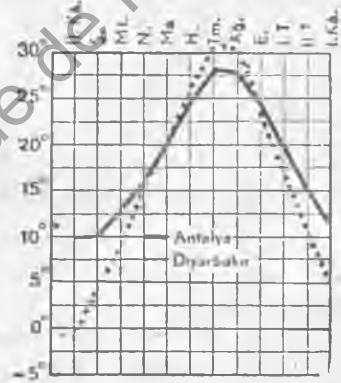
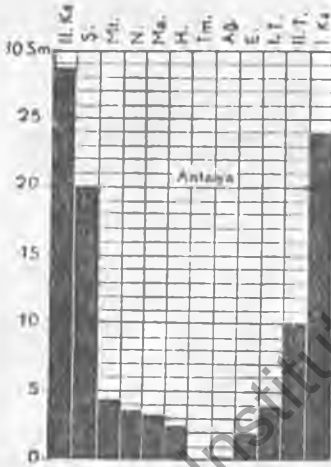
B. İklim bölgeleri ve doğal bitki örtüsü

17. Türkiyede iklim bölgeleri. — Yukarda, iklimin üç elemanını [a. Sıcaklık derecesi, b. Yağışlar, c. Hava basıncı ve rüzgârlar] ayrı ayrı gözden geçirerek bunların memleketimizde 1) Kenar bölgeler ve 2) İç kısımlar arasında birbirinden farklı durumda olduklarını görmüştük. Kenar bölgelerin de 1 a) Güneyde ve batıda Akdeniz ve Ege kıyıları, 1 b) Kuzeyde Karadeniz kıyıları olmak üzere iklim bakımından birbirinden farklı iki kısma ayrılabilceğini göz önüne etirirsek, Türkiyede üç büyük iklim bölgesi seçebiliriz: 1) Batı ve Güney Anadolu [Akdeniz iklim bölgesi]; 2) Karadeniz kıyıları; 3) İç kısımlar [istep iklimleri].

I. Güney ve Batı Anadolu kıyılarında [Akdeniz iklimi]:

Memleketimizin Akdeniz ve Batı Anadolu kıyıları boyunca *Akdeniz iklimi* hüküm sürer. Bu iklimin etkisi altındaki alanın genişliği deniz kıyısının gerisinde uzanan dağların durumuna bağlıdır: kenar dağları Akdeniz kıyısına çok yakın olduğu için Güney Anadolu'da Akdeniz ikliminin etkime alanı dardır; halbuki bu iklim Batı Anadolu'nun geniş vädilerinde içerilere doğru epeyce sokulur.

a) *Akdeniz kıyılarında*, Akdeniz ikliminin tam karakterini buluruz: burada yazlar pek sıcak geçer, durgun havalarda, öğle üstü termometre 40 derecenin üstüne çıkabilir [Adanada bir defa gölgede 45° kaydedilmiştir]. Bu mevsimde hava hemen daima açık ve bulutsuzdur; yağmur hemen hiç yağmaz [yazın üç ayına düşen yağmur payı Adanada % 3]. Kış geç gelir ve ılık geçer: termometrenin sıfır altına inmesi çok seyrek olur. Yağış mevsimi de kış etrafına raslar: yağmurlar sonbaharda başlar, ilkbahara ka-

50 — Antalya'da yağışların aylara dağılışı

Şeklin yanında sm. olarak yağışlar, üst kenarda da aylar gösterilmiştir.

51 — Antalya ve Diyarbakır'ın aylık ortalama sıcaklık dereceleri

Deniz etkimesi ile Antalya'da yazlar biraz daha serin, kışlar çok daha ılıktır.

dar devam eder. Kar her kış yüksek dağlar üzerine düşerse de ovalara ve deniz kıyısına hemen hiç yağmaz ve yağdığı zaman da çok defa yeri kaplamaya vakit bulmadan erir. Akdeniz bölgesinde yağış tutarı genel olarak senede yarım metrenin üstünde olup denize bakan yamaçların önünde daha da artar [Dörtyol'da 116 santimetre].

Misaller :

	En sıcak ayın ortalama sıcaklığı	En soğuk ayın ortalama sıcaklığı	Yağış tutarı [santimetre]
Adana	28° 5	8° 5	60
Antalya	28°	10°	110

b) Ege kıyılarında, hattâ Marmara denizi kenarında, Akdeniz iklimi karakterini yine bulabiliriz: buralarda da yazlar sıcak ve kurak geçer, kışlar da ılık ve yağışlı olur [Akdeniz yağış rejimi]. Yalnız, kuzeyden gelen rüzgârların etkisi ile, hele Marmara bölgesinde, yazlar daha serin geçer, kışlar ise daha şiddetlice olur; kışın çok soğumuş olan Balkan yarımadası üzerinden gelen rüzgârların etkisi ile İstanbula, Marmara kıyılarına ve hattâ İzmir dolaylarına soğuk baskınları gelir. Batı Anadolu dağları çok yerde kıyıya paralel olmadıkları için yağmur getiren rüzgârlar daha kolaylıkla iç taraflara sokulurlar ve bütün bölgede yağmur tutarı yarım metre ile bir metre arasında oynar.

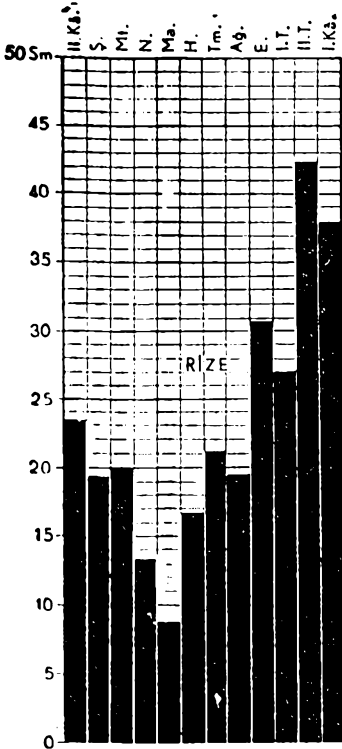
Misaller:

İzmir	27° 5	8° 5	70 sm.
Bursa	24° 5	5° 5	69 »
İstanbul	22° 5	4° 5	76 »

II. Karadeniz kıyılarında [her mevsimi yağışlı orta iklim]:

Karadeniz kıyıları boyunca batıdan doğuya gidildikçe Akdeniz yağış rejiminin tanıtıcı karakteri olan yaz kuraklıkları yavaş yavaş kaybolur; böylelikle kendisini daha Batı Karadeniz kıyılarında belli eden, fakat Doğu Karadeniz kıyılarında iyice meydana çıkan *her mevsimi yağışlı bir orta iklim*e geçilir. Kıyılarda hiçbir ay kurak geçmez, hem de yağış tutarı fazladır: yüksek Doğu Karadeniz dağlarının dik yamaçları önünde 2.5 metreyi bulur, buradan batıya doğru yer yer artmalar da göstererek eksilir [1]. Yaz mevsimi bu kıyılarda pek sıcak geçmez. Kış mevsiminde ise Doğu Karadeniz kıyıları Kafkas dağlarının meydana getirdiği siper ile soğuk kuzey rüzgârlarından korunur: bunun için doğu kıyılarında [Rize'de] kışlar, Batı Karadenizden [İnebolu, Zonguldak] ve hele Trakyanın Karadeniz kıyılarından çok daha hafif geçer.

[1] Rizede 2.5 m., Trabzonda 82 santimetre, Giresun 135 sm., Samsun 73 sm., İnebolu 130 sm., Zonguldak 130 sm., İstanbul 76 sm.

52 - Rize'de yağışların aylık dağılışı

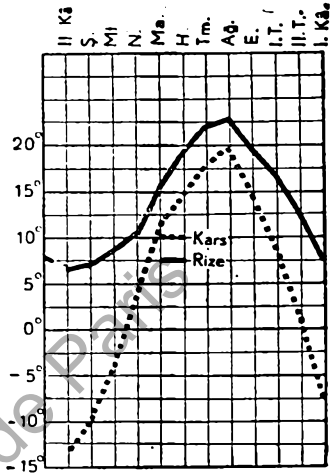
Antalyanın aylık yağışları ile karşılaştırınız.

Misaller:

Rize	22°5	7°	250 sm.
Trabzon	23°5	6°5	82 »
Samsun	23°5	6°	73 »
Zonguldak	22°5	5°5	130 »

III. İç kısımlarda [istep iklimi]:

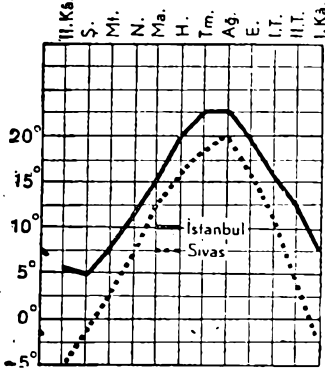
Sıcaklık derecesi bakımından yaz ve kış arasında kıyı bölgeleri bile epeyce büyük farklar gösterir. Bu farklar, kenar dağlarının gerisinde, İç Anadolu'da ve doğuda büsbütün artar: kışlar gittikçe daha soğuk olur [deniz etkimesi azaldığı gibi yükseklik de fazla olduğu için]; yaz mevsimi ise sıcak geçer [yüksek yaylalar ve dağ yamaçları serin olur]; yalnız yaz ile kış arasında değil, fakat gece ile gündüz arasında da sıcaklık derecesi büyük fark

53 - Rize ve Kars'ın aylık ortalama sıcaklık dereceleri

Hemen hemen aynı enlemde ve birbirine yakın iki yer: Denize uzaklık ile yükseltinin sebeb olduğu büyük farka dikkat ediniz.

gösterir [termometre gündüz gölgede 35° , geceleyin sabaha karşı 5° ve hattâ daha az sıcaklık gösterebilir]. Bu hal, tam kara iklimi karakteridir. İç kısımlara doğru gidildikçe yağışların da azaldığını biliyoruz [kıyıya paralel, kenar dağların gerisinde bu azalma birdenbire oluyor]. Yağışların

54 — İstanbul ve Sivas'ta aylık ortalama sıcaklık derecesi

Sivas, denizden uzak ise de 1300 m. den fazla bir yükseltide bulunduğu için yazlık ortalama sıcaklığı İstanbuldan daha düşüktür; fakat kışları çok daha serttir.

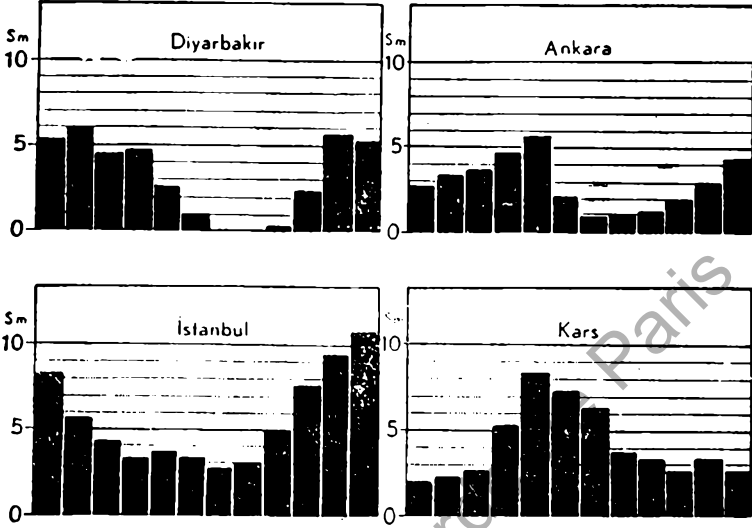
mevsimlere dağılışına [yani yağış rejimine] gelince, İç Anadolu ve hele Güneydoğu Anadolu'da, Doğu Anadolu'nun büyük kısmında Akdeniz rejimi kendini belli eder, fakat asıl yağış mevsimi sonbahardan kışa ve ilkbahara, nihayet Erzurum-Kars yaylasında ise ilkbahar ve yaza doğru kaymış bulunur. Aşağıda görüleceği gibi iç bölgelerde bitki örtüsü istep görünüşündedir: bunun için, iç bölgelerin iklimine istep iklimi diyebiliriz. İstep iklimi, İç Anadolu'da, Doğu Anadolu'da ve Güneydoğu Anadolu'da birbirinden az çok farklı şekiller gösterir.

a) İç Anadolu'da: Kış soğukları kuzeye ve hele doğuya doğru artar. İç Anadolu'da yağışlar azdır ve en azına da Konya ovasının orta kısımlarında raslanır [senede 25 santimetreden az]; İç Anadolu'nun başlıca yağış mevsimleri kış ve en çok ilbahardır. Yazlar tamamiyle kurak geçmese bile yağışın senelik tutarı zaten az olduğu için bu mevsim yetecek derecede yağmurlu sayılmaz. Misaller:

Eskişehir	22°	$-0^{\circ}.5$	34 sm.
Konya	$23^{\circ}.5$	$-0^{\circ}.5$	30 »
Ankara	$23^{\circ}.5$	-1°	36 »
Kastamonu	$21^{\circ}.5$	-2°	47 »
Sivas	20°	-5°	41 »

Doğu Trakyanın iç kısımlarında — burası Anadolu ortaları kadar yüksek olmamakla beraber — bu ıklime benzeyen bir iklim görülür [Edirne'de ortalama sıcaklık: temmuzda $24^{\circ}.5$, ocakta $2^{\circ}.5$; senelik yağış tutarı 58 santimetre].

b) *Doğu Anadolu'da*: Burası daha yüksek olduğu için kışlar daha soğuk ve daha süreklidir. Kışın şiddeti Erzurum - Kars yaylasında en fazla olur: kışın termometre — 30° den aşağıya düşebilir: Karsta bir defa — 35°.5 kaydedilmiştir. Yaz mevsimi yükseklerde kısa sürer ve serin olur, çukur ovalarda ise yaz günleri sıcak geçer. Doğu Anadolu'da yağışlar pek fazla olma-

55 — Türkiye'nin dört ayrı bölgesinde ortalama yağışların aylara dağılışı
Bu şekillerde aylara düşen yağış payları, solda ocaktan başlamak, sağda aralıkta bitmek üzere on iki dik dörtgen halinde gösterilmiştir.

makla beraber, burası daha dağlık olduğu için, İç Anadolu'daki kadar az değildir. Kuzeydoğuya gidildikçe yaz kurakları silinir, buna karşılık o tarafta kışların yağış payı azalır. Misaller:

Malatya	27°	— 2°	34 sm.
Erzurum	20°	— 9°.5	55 »
Kars	19°	— 13°	55 »

c) *Güneydoğu Anadolu'da*: Burada yine sert bir kara iklimi hüküm sürmekle beraber kış soğukları Doğu Anadolu'daki kadar şiddetli değildir [memleket daha alçak olduğu gibi kuzey tarafındaki dağlar da o yönden gelen rüzgârların yolunu keserler]; buna karşılık yazlar çok sıcaktır [Diyarbakır'da termometrenin kışın — 24° ve yazın 46° gösterdiği olmuştur]. Yağışlar kuzey taraftaki dağlara gidildikçe artar; hele Bitlis ve Hakâri dağlarının dik yamaçları üzerinde yağmurlar pek boldur [Bitliste 110 santimetre], buna karşılık güneye doğru kıtlaşır, sınır boyunda 25 santimetreden azdır ve böy-

lelikle ekinlere yetecek kadar yağmuru olan Anadolu'dan Suriye çölüne geçer. Yağış mevsimi Akdeniz rejimindekini andırır [en çok kış ve ilkbaharda]. Misaller:

Urfa	31°.5	4°	41 sm.
Diyarbakır	30°.5	— 0°.5	42 »

18. Memleketimizin doğal bitki örtüsü. — Orman, çalılık, çayır ve istep gibi tabii bitki şekillerinin meydana getirdiği örtülere bakacak olursak bunların da genel çizgileri ile, iklim bölgelerine uyduğunu görürüz. Her bir iklim bölgesi içinde bitki örtüsünün gösterdiği durum, oradaki yüzey şekillerine [oranın dağlık olup olmamasına], toprağın suyu geçirip geçirmemesine göre değişir. Bundan başka yurdumuz, tarihin pek eski devirlerinden beri insanların yerleşmiş olduğu memleketlerdendir. Bunun için bitkiler örtüsünün ilk tabii durumu çok yerde değişmiş, meselâ birçok istep alanları tarla haline geçmiş, bazı yerlerde ormanlar ortadan kalkmış, bazı bitkiler başka memleketlerden buraya taşınmış, böylelikle, bitkiler örtüsünün ilk şekli çok yerde değişmiştir. Aşağıda, memleketin başlıca üç iklim tipi ile karşılaşılan tabii bitki örtüsü şekilleri gözden geçirilecektir:

I. Karadeniz bölgesinde:

Buranın her mevsimi yağışlı iklimi, ormanların gelişmesine elverişlidir; bunun için bütün Kuzey Anadolu kıyı dağlarının denize bakan yamaçlarında en çok göze çarpan bitki şekli ormandır. Burada orman, insan tarafından

Foto Fickeler - Leimbach

56 — Zigana dağlarında ormanın üst sınırı

Karşımıza raslıyan vadinin yamacındaki ağaçlıkların [çam ormanı] gitgide seyrelerek 2000 metreye yakın bir yükseltide büsbütün ortadan kalktığını görüyorsunuz. Resmin ön plânında, orman sınırının daha üstündeki otluklar uzanıyor; yaz mevsiminde buraları ova sürülerinin otlatma yeridir [Bu resim, sayfa 16'daki Zigana dağları resminin sola doğru devamıdır.]

kaldırılmamış ise deniz seviyesinden başlar, dağların yamaçlarında 1700-1900 metre yükseltiye kadar çıkar ve daha yükseklerde, yerini çalılıklara ve otluklara bırakır; deniz seviyesinden 1000-1200 metreye kadar, daha ziyade kışın, yapraklarını döken ağaçlar [meşe, gürgen, kestane, çınar gibi]

Foto B. D.

57 — Emir dağı çevresinde ormanın alt sınırı

İç Anadolunun yazları sıcak ve yağmurları az olduğu için bozkır görünüşünde olan ovalarından dağa doğru çıkıldıkça çıplak yamaçlar üzerinde tek tük dizilmiş koyu yeşil renkli bodur ardıçlar, yükseklerle doğru gitgide sıklaşmakta, büyümekte ve sonunda, gerçekten bir orman halini almaktadır.

görüldür; ormanın bu alt kısımları, bazı yerlerde aralarına girilemeyecek kadar sıktır: iri gövdeli ağaçlar arasında bodur ağaçlar [yabani fındık ağaçları gibi] ve sarmaşıklar bulunur. 1000-1200 metreden daha yukarda ise iğne yapraklı ağaçlar [çam cinsleri] hâkimdir. Dağların denize bakan yamaçlarında orman geniş yer tutar, fakat öteki yamaçlarda İç Anadolu istepelerinin başladığı görüldür. Marmara bölgesi dağlarında, hele yüksek yerlerde, Karadeniz kıyılarındakine benziyen ormanlar vardır.

II. Akdeniz bölgesinde :

Memleketin batı ve güney taraflarında bitkilerin yaşayışı büsbütün başka iklim şartları ile karşılaşır. Bitkilerin gelişme mevsimi olan yaz, sıcak olduğu kadar da kuraktır. Bunun için, bitkiler yaz kuraklıklarına uymak zorunda kalmışlardır. Asıl ormanlar daha ziyade yükseklerde tutunurlar. Bunlar eğer insanlar tarafından baltalanmamışlarsa, yahut yangınlarla habolmamışlarsa, 5-6 yüz metre yükseklikten sonra başlayıp Toros dağlarının yamacında 2400 metreye kadar çıkarlar. Ağaçlar, Karadeniz ormanla-

rındakinden daha seyrek ve burada en çok katran ağacı gibi çam cinslerine raslanır.

Bölgenin alçak kısımlarına gelince, ovalık yerlerde ilkbaharda canlanan, fakat yazın tamamıyla kuruyan otluklara, dağlık yerlerde ve alçak dağ

58 — Akdeniz maki'si [Arıburnu'nda Anzak piramit'i]

Bu resim, Gelibolu yarımadasının Ege denizine bakan kıyısında, geçen dünya savaşı sırasında büyük bir İngiliz - Avustralya - Yeni Zeland ordusuna karşı, erlerimiz tarafından karış karış müdafaa edilen Arıburnu yakınında, askerlerin Anzak piramit'i adını verdikleri yeri [resmin sol kenarında yükselen üç köşeli çıkıntı] gösteriyor. Yamaçlar sel sularının kolay aşındırdıkları dayanıksız kayalardan meydana gelmiştir. Yazı, sıcak ve kurak geçen bütün Akdeniz kıyılarında çok defa görüldüğü gibi, burada da yer, kışın yeşilliğini saklayan bodur ağaç ve çalılar [maki] örtüsü ile kısmen kaplanmış bulunmaktadır.

yamaçlarında ise *maki* adı verilen bitki şekillerine ve ormanların bozulduğu yerlerde ise ayrıca çalılıklara raslanır: makiler, sert yapraklı, dikenli, her mevsimde yeşil duran çalılardan ve bodur ağaçlardan meydana gelmiştir [mazı meşesi, taflan, kocayemiş gibi]. Makiler bazı yerlerde boylu ve sık olurlar; fakat yer çok kuru [fazla kireçli] ise cılız ve seyrek çalı kümecikleri haline geçerler. Akdeniz bölgesinin bu alçak kısımlarında, sulanarak yetiştirilen yemiş ağaçlarından başka, kurağa dayanıklı birtakım ağaçlara da raslanır: şemsiye biçimli fıstık çamları ve Akdeniz ikliminin tanıtıcı bitkisi olan zeytin ağaçları gibi.

III. İç kısımlarda :

Kenar bölgelerde ağaçlıklar fazlaca yer tuttıkları halde, iç kısımlarda daha çok i step ler [bozkırlar] görülür. Buralarda orman ancak dağ yamaçlarında küçük lekeler halinde kalmıştır, bir de su kenarlarında şerit gi-

59 — İç Anadolu bozkırlarından görünüş

Yaz sonunda İç Anadolu bozkırları çok kuru ve ıssız görünür : bazıları burayı bir çöle benzetirler. Gerçekte, bu görünüş, çok defa bozkırlarda büyük yer kaplıyan tahıl tarlalarının biçilip ekinlerin kaldırılmasından ve otlakların da koyun sürüleri tarafından bitirilmiş olmasından ilerigeler. Halbuki, bozkırlar, ilkbaharda çok canlıdır. Eriyen karların suyu ve bahar yağmurları ile beslenen, ılık güneşle canlanan çayırlarda otlar, tarlalarda ekinler çabucak büyür, her taraf çiçekli bir yeşillik denizi halini alır; fakat bu yoğillik ne kadar çabuk gelişmiş ise yine o kadar hızla ortadan kalkar : şiddetli yaz sıcağıyla bitkiler sararır, kurur. İç Anadolu yazlar tamamiyle kuru değilse de, bu mevsime raslıyan yağmurların çoğu, hava pek sıcak olduğu için, toprağa geçmeden uçup gider.

bi dizilmiş söğüt ağaçlarına ve köylerin yanında kavak ağaçlarına raslanır. İstep, ilkbaharın birkaç haftası içinde gelişen çiçeklerle süslenir, fakat az sonra yaz sıcağında kuruyan otluklar haline geçer. Yaz mevsiminde yeşil kalan otluklara [ası] çayırlara] ancak yüksek dağ sırtlarında, yazları serin ve biraz yağışlı geçen yerlerde raslanır: Erzurum-Kars yaylasında olduğu gibi. İstep'in yetecek kadar yağmurlu olan taraflarında hububat ekilir, başka yerlerinde koyun ve keçi üretilir.

19. Hayvanlar âlemi. — Öteden beri insanların yerleşmiş olduğu bir memlekette bitkiler âleminin ilk tabii görünüşü çok değiştiği gibi hayvanlar âlemi de büsbütün değişebilir. Memleketimizde eski tarih devirlerinde yaşamış olduğu bilinen birçok vahşi hayvanlardan bugün iz kalma-

Foto C. Alagöz

60 — Konya yakınında Meram bahçelerinden bir görünüş

Bu resim, kurak memleketlerde suyun bitkilere nasıl can verdiğini bize anlatıyor. Kuru yamaçların eteğinde, vâdi içinde, sulama ile yemyeşil bir alan meydana gelmiştir. Karşıda : Konya ovasının alabildiğine uzanan düzlükleri.

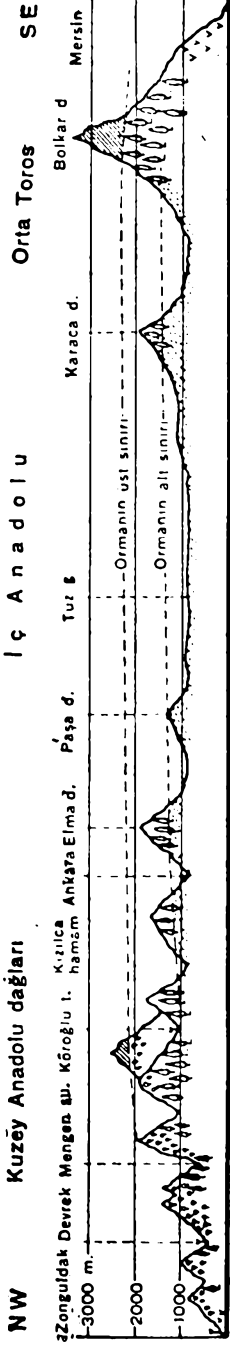

Foto C. Alagöz

61 Kars — yaylalarındaki bir otlağın yaz görünüşü

Havaların serin ve nemli geçişi yüzünden, çayır otları yaz ortasında bile henüz sararmamış haldedir. Bu resim, bize, Kars'ın batısındaki Allahüekber dağları yamacında ağustos başında ilkbahar göstermektedir.

mıştır. Vahşi hayvanlardan avı, kurt ve çakallarla, kürkleri için avlanan tilki ve sansarlar sayılabilir. Güney Anadolu dağlarında halkın kaplan adını verdiği benekli parsılara da pek seyrek olarak raslanır. Yabandomuzları, tarla fareleri ve güneyde bazı seneler çekirgeler ekinlere zarar verirler. Yabani hayvanlardan tavşanlar da çoktur. Dağlık yerlerde dağ keçisi gibi ot

Orman sınırı üstünde kalan yüksek dağ alanı

Soğuga dayanıklı nemcil orman

Kış az sert alanda nemcil orman

Soğuga dayanıklı kurakçıl orman

Kış az sert alanda kurakçıl orman

Soğuk istemiyen kurakçıl orman [maki v. s.]

Step (Bozkır) alanları

62 - Zonguldak ile Mersin arasında Anadolunun tabii bitki örtüsünü gösteren şematik profil [Prof. Herbert Louis'in eserindeki esaslara göre]

veytci hayvanlar da bulunur. İri, yırtıcı kuşlar da vardır. Bunlarla daha birçok kuş cinsleri kış mevsimini Suriye, Mısır, hattâ Doğu Afrikada geçirip, baharda orta iklim alanına va bu arada memleketimize dönerler.

İnsanların yetiştirdikleri bitkilerle, üretilen hayvanlardan ileride, ekonomik coğrafya derslerinde bahsedilecektir.

VII

AKAR SULAR VE GÖLLER

20. Akar su havzaları. — Memleketimizdeki akar suların harta üzerindeki çizgileri, genel olarak, Türkiyenin yüzey şekillerine uyar. Akar sular, ister yağmur suları ile, ister karların erimesiyle meydana gelmiş, yahut kaynaklardan çıkmış bulunsun, yerin eğimine uygun olarak yamaçlardan iner, birbirleri ile birleşerek büyük, çukur yerlerde toplanır ve sonunda birçokları denizlere dökülürler.

Akar suların bazıları kısa ömürlü, bir kısmı ise sürekli olur: yağmur yağarken dağ yamaçlarından hızla inen, fakat yağmur kesildikten sonra tükenen sulara *sel* denir. Karların yavaş yavaş erimesi ile, yahut kaynaklarla beslendikleri için yağmur kesildikten sonra da tükenmeyen sulara gelince, bunların küçüklerine *dere*, birkaç derenin birleşmesi ile daha büyük olmuş olanlara *çay* [meselâ Ankara çayı] veya *su* [meselâ Karasu], daha büyüklerine de *ırmak* [meselâ Kızılırmak, Murat ırmağı] denir. En büyük ırmaklara bazan *nehir* adı verilir [Fırat nehri gibi]. Dere, çay ve ırmaklar ya doğrudan doğruya bir göle veya denize dökülürler; yahut başka bir ırmak veya nehre karışırlar.

Her akar suyun bir *havzası* vardır: Havza öyle bir alandır ki onun içindeki bütün sular toplanarak o akar su tarafından bir denize boşaltılır, yahut bir gölde birikir: denize akışı olmayan bir göle su gönderen alanlara *kapalı havza* adı verilir. Böylelikle, hiç akar suyu bulunmayan çöller bir tarafa bırakılacak olursa, her memleket, sayısı çok veya az, birtakım akar su havzalarına ayrılabilir. Yanyana dizilmiş birtakım akar su havzaları, hep birden sularını bir denize gönderirler: bunların takımına birden o denizin havzası adı verilir: Karadeniz havzası, sularını bu denize boşaltan bütün alan demektir. Yüzey şekillerinin ana çizgilerine ve genel eğimine göre, havzaların büyüklüğü birbirinden farklı olur: meselâ, memleketimizde Karadeniz havzası, Akdenize su boşaltan alana [=havzaya] göre çok daha geniştir.

Her havza, komşusundan *su bölümü çizgisi* adı verilen bir çizgi ile ayrılır.

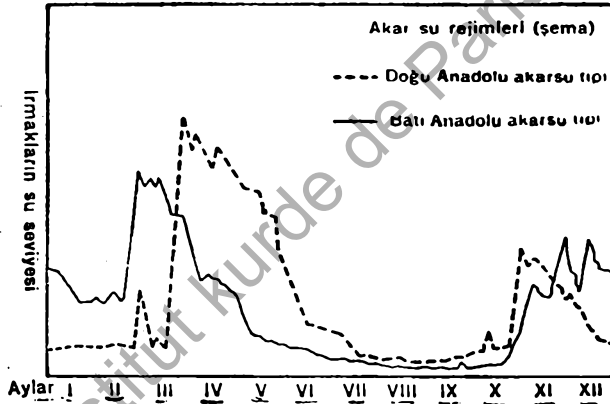
Memleketimizdeki akar su havzaları arasındaki başlıca su bölümü çizgisi, bir tarafta Çoruh, Yeşilırmak ve Kızılırmak ile Ceyhan, öte tarafta Aras ve Fırat havzalarını ayıran ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan dolambaçlı bir çizgidir. Bu çizginin doğusunda kalan yerlerde sular Hint Okyanusunun bir kolu olan Basra körfezine veya Hazar denizine gider; su bölümü çizgisinin batısında ise sular Atlas Okyanusunun bir kolu olan Akdeniz ve Karadenize boşalır. Bundan başka, bu çizginin hem doğusunda, hem de batısında kalan yerlerde suyu denize gitmiyen alanlar [kapalı havzalar] vardır; doğuda Van gölü havzası, ortada Konya bölgesinin büyük kısmı ve İç Batı Toros yöresindeki birtakım göller gibi. Memleketimizdeki akar su havzaları arasındaki en büyük pay Karadeniz ile Basra körfezine düşer. Ege ve Marmara denizlerinin payı Akdenizinkinden fazladır. Havzaları birbirinden ayıran su bölümü çizgisi her yerde mutlaka yüksek dağ sıralarını boylamaz; çok yerde yüksek bir dağ sırası ya tamamıyla bu çizginin bir tarafında kalır [Kuzey Anadolu dağları gibi], yahut birbirine paralel sıralardan en yüksekleri bir su bölümü çizgisi meydana getirmedeği halde bu çizgi alçak tepeler dizisine dayanır [Orta Toros], hattâ su bölümü çizgisi bazan doğrudan doğruya bir düzlük ortasından geçer [İç Anadolu].

21. Akar su rejimleri. — İrmak ve derelerin yataklarından geçen su, senenin her zamanında bir olmaz; bazan artar, bazan eksilir. Bir akar suyun bir sene içinde gösterdiği bu türlü değişikliklere *akar suyun rejimi* denir. Bu rejim, bazı akar sularda oldukça *düzenlidir*; yani başka başka mevsim ve aylarda, yatağından geçen su pek büyük farklar göstermez; fakat bazı rejimler çok düzensizdir: rejimi düzensiz akar sular birden taşar, fakat sonra kuruyacak hale gelirler. Bu türlü rejimlere *sel rejimi* adı verilir. Rejimin düzenli olup olmaması üzerine etki yapan başlıca sebep iklimdir: her mevsimi yağmurlu yerlerde rejimin düzenli olması gereklidir. Üzerinde hiç tükenmiyen kar örtüsü bulunan dağlar varsa, bunlar da yaz mevsiminde nehirlerin susuz kalmasını önlerler. Akar su rejimlerine etki yapan ikinci bir sebep de suyun aktığı yerin tabiatı ve eğimidir: eğer yer kil gibi su geçirtilmiyen cinsten ise, yağmurdan sonra böyle yerlerde sular birdenbire akıp tükenirler; bu yüzden rejim düzensiz olur. Eğer yer kumlu ve kireçli gibi su geçirten cinsten ise yağmur sularının bir kısmı toprak altına sızar, sonra kaynaklar halinde tekrar meydana çıkıp akar suları beslerler ve bunların rejimlerini düzenli bir hale koyarlar. Yerin fazla dik olması ise, suların toprak içine süzülmesini önliyeceği için, böyle yerlerde yağmurlar düzenli bile olsa, akar sularda sel rejimi hüküm sürer.

Akar sularımızın büyük kısmının rejimi üzerinde kurak ve sıcak yazlı iklimlerin etkisi bellidir: bu yüzden, ırmaklarımızın çoğunun suyu kışa

doğru kabarıp [bu mevsimde yağışlar daha fazla, buharlaşma daha az olduğu için]; bu kabartıya ilkbaharda eriyen karların suları da katılır. Fakat yaz aylarında ırmaklarda su azalır, hattâ bazıları tamamiyle kuruyacak hale gelirler. Doğu Anadolunun yüksek yaylalarında ırmaklar kışın biraz fakirleşirler, çünkü bu mevsimde yağışlar kar halindedir; bu yüzden asıl kabartı ilkbaharda olur. Yazın suların alçalması, yüksek dağlardaki karların tükenmesiyle başlar. Doğu Karadeniz bölgesinde yağışlar, mevsimler arasında oldukça düzenli bir şekilde dağılmış bulunduğu halde, yamaçlar çok dik olduğu için akar su rejimleri sellerinki gibidir.

Akar suların başlıca zararları, rejimlerinin düzensiz oluşundan, yani bunların vakit vakit ziyadesiyle kabarıp etrafa yayılmasından ilerigeldiği gibi, en faydalı ırmaklar da, bunun aksine, rejimleri düzenli olanlardır: suyu her zaman bol olan bir ırmağın akışı hızlı olan kısımlarında sudan elektrik kuvveti elde edileceği gibi akışın yavaşladığı taraflarında da nakliyat (taşın) yapılır. Türkiye ırmaklarının rejimleri düzenli olmadığı için bun-

63 — Memleketimizde başlıca akar su rejimlerini gösteren şematik şekil

Şeklin altına aylar yazılmış, ırmakların su seviyesi de çizgilerle gösterilmiştir. Buna göre Batı Anadolu'da suların ilkbaharda daha erken kabardığı, fakat yazın daha çabuk fakirleştiği görülüyor. Sonbahar kabartısı, genel olarak, ilkbahardakinden daha az önemlidir. Çizgiler üzerindeki küçük çıkıntılar, şiddetli fakat süresiz sağanakların sebebeduğu geçici kabarmaları göstermektedir.

lardan az faydalanılır: bunlar, dağlardan indirdikleri kum ve çakıllarla yataklarını tıkadıkları için, denize yakın kısımlarında bile, gemilerin geçmesine elverişli sayılmazlar. Fakat akışlarının daha hızlı olduğu dağlık yerlerde derin vâdiler üzerinde barajlar (su bentleri) meydana getirilerek elektrik kuvveti elde etmek kabil olduğu gibi çok yerde yazları kurak geçen

memleketimizde tarlaları sulamak yolunda da akar sulardan fazla faydalanılabılır.

22. Başlıca ırmaklarımız. — 1) Doğu Anadolu akar suları:

Bunlar yüksek ve dağlık, kışları şiddetli, yağışları orta derecede bir bölgeden çıkarlar; bazı yerlerde yaylalar arasına derin gömülmüş olarak, bazı yerlerde ise çukur ovalarda yayılarak akarlar; böylelikle, üzerlerinde dar boğazlarla ova şeklinde genişlemiş vadiler nöbetleşir. Sular ilkbaharca havaların ısınmasıyla artar ve yüksek dağlardan inenler yaz ortalarına kadar fazla fakirleşmezler. Yukarda adı geçen su bölümü çizgisinin doğusunda bulunan başlıca ırmaklar arasında en önemlileri Aras ve Kura ile Fırat ve Dicle'dir. İlk ikisi birleşerek Hazar denizine, son ikisi de yine birleşmiş olarak Basra körfezine dökülürler. Bütün bu ırmakların ancak yukarı çıkışları topraklarımız üzerinde bulunur.

Kura ırmağı, Erzurum-Kars yaylasının kuzey tarafından doğarak Kurtkale yakınlarında topraklarımızdan ayrılır ve Güney Kafkasyada doğuya doğru akıp Hazar denizine dökülmeden önce Aras ırmağı ile birleşir. Aras,

Foto B. Y. G. M.

64 — Tortum çağlıyanı

Bu çağlıyan, Erzurumun kuzeyinde, suları Oltu suyu vasıtasıyla Çoruh'a dökülen Tortum çayı üzerindedir. Çağlıyanın bulunduğu yer, Doğu Karadeniz bölümünün Çoruh kolları ile yarılıp dağlık bir hale getirilmiş olan iç kısmına raslar.

Bingöl dağından çıkar, Erzurum-Kars yaylasının güneydoğusundan geçerek doğuya doğru akar, soldan Arpa çayını alır ve bu çay ile beraber Türk - Sovyet sınırını çizerek sonra topraklarımızı bırakır ve Kura ırmağı ile birleşip Hazat denizine dökülür.

Fırat nehri'nin iki büyük kolu vardır: bunlardan biri, Erzurumun kuzeyindeki Dumlutepe'den çıkan *Karasu* olup Erzurum-Kars yaylasının batı kısmında önce batıya doğru akıp Erzincan ovasından geçer, Monzur dağlarını dolaşıp güneye doğru iner, Keban'a varmadan önce öteki kol ile birleşir. Bu ikinci kol ise, *Murat* ırmağıdır. Bu ırmak, Van gölü ile Ağrı dağı arasındaki dağlık yöreden [Aladağ'dan] çıkar, Malazgirt, Muş... ovalarından geçerek batıya akar ve Karasu'ya kavuşur. Fırat, bundan sonra, birtakım dirsekler çevirerek Güneydoğu Torosları dar boğazlarla yarıp geçer, evvelâ İskenderun körfezine doğru akacakmış gibi görünür, sonra güneye döner, Cerablus'ta topraklarımızı bırakıp Suriyeye girer, sonra güneydoğu yönüne akıp Basra körfezine doğru yol alır.

Dicle nehri daha ziyade Güneydoğu Anadolu'nun ırmağıdır, kendisi Güneydoğu Torosların orta kısmında Gölcük yakınlarından doğar, Erganiden geçerek güneye akar, Diyarbakır'dan sonra doğuya döner, soldan Batman, Garzan, Botan çayı [Bitlis çayı bunun bir koludur] gibi kollar alır; Habur suyu kavuşağında Irak topraklarına girer, Musul şehrinden geçerek Hakâri bölgemizden gelen Büyük Zap çayını alır. Bağdat şehrinden geçer, Basra körfezine varmadan önce Fırat ile birleşerek Şat [Şattülarap] adlı ulu bir nehir meydana getirir.

2) Kenar bölgelerin ve İç Anadolu'nun akar suları: Memleketimizin üç deniz arasında kalmış yarımada kısmındaki akarsulardan birtakımı kuzey ve güney kıyı dağlarının denize bakan yamaçlarından inerler: bunlar genel olarak kısa boylu, hızlı akışlı sellerdir; yalnız Batı Anadolu'da, yüzey şekillerinin durumu yüzünden Marmara denizi ile Ege denizine dökülen akar sulardan birkaçı, epeyce uzıyabilmişlerdir. Birtakım akar sular da kıyı dağlarının gerisinden doğarlar, Anadolu içinde az veya çok uzun bir yol aldıktan sonra ya kenar dağlarını yarıp denizlere kavuşurlar; yahut da kapalı havzalardaki göl ve bataklıklarda sona ererler. Anadolu'nun kuzey ve güney kenar dağlarını bu bakımdan karşılaştıracak olursak, şu hal göze çarpar: İç Anadolu'nun önemli birkaç ırmağı kuzey dağlarını yarıp Karadenize ulaşabildikleri halde, İç Anadolu düzlüklerinde doğan akar sulardan hiçbirisi Torosları yarıp Akdenize varamamıştır: Güney Anadolu ırmaklarından en büyükleri bile, İç Anadolu'dan değil ancak kenar dağların iç sıraları arasından gelirler.

a) Karadenize dökülen akar sular:

Karadenize dökülen akar sulardan birçoğu, yukarda söylendiği gibi, kısa boylu sellerdir: Doğu Karadeniz bölgesinde Harşit çayı ve Ordu yakınında denize dökülen Melet suyu; Batı Karadeniz bölgesinde Bartın çayı gibi; iki ırmak, Kuzey Anadolu kenar dağlarının iç sıraları arasına kadar sokulmuş

Foto C. Alagöa

65 — Artvin yakınında Çoruh vâdisinden bir görünüş

Çoruh ırmağı, Kuzey Anadolu dağlarını yarıp denize varmak için Artvin yakınlığında gayet derin boğazlardan geçer. Dar vâdinin dibinde akan ırmağı aşağıya doğru beyaz bir leke halinde görüyorsunuz. Vâdiyi boylayan ve karşı yamaçta bir çizgi şeklinde gördüğünüz yol, ırmaktan ancak 2-3 yüz metre yüksekte, kendine bir yer bulabilmiştir.

lardır: doğuda Çoruh, batıda Filyos. Nihayet daha önemli üç ırmak da bu dağların gerisinden, Anadolu içlerinden gelmektedir: Yeşilırmak, Kızıl-ırmak ve Sakarya.

Çoruh ırmağı, Doğu Karadeniz bölgesini Erzurum - Kars yaylasından ayıran iç dağ sıraları arasında Mescit dağından doğarak Bayburt'tan geçmek üzere bir büklüm çizer, sağdan Oltu suyunu ve o vasıta ile, Tortum gölünden geçen ve aynı adlı çağlıyandan atlıyan Tortum çayını alır, Artvin boğazlarında kıyı dağlarını dikine yarar ve sınırımızın biraz ötesinde, Batum yakınında Karadenize dökülür.

Yeşilırmak, başlıca üç kolun birleşmesinden meydana gelir: Bunlardan en kısa olanı, fakat en iç taraflardan geleni Artova kasabası yakınında Yıldız dağlarından doğan ve kıvrımlı bir büklüm meydana getiren Çekerek suyudur. Halkın asıl Yeşilırmak adını verdiği ikinci kol, Zara ile Suşehri arasındaki Köse dağından çıkar, batıya doğru akıp Tokat'tan geçer, Amasya'ya varmadan evvel Çekerek suyunu alır. Nihayet üçüncü ve en uzun kol olan Kelkit çayının vâdisi, Çoruh ırmağının doğrultusuna uygun olarak, fakat aksi yöne [batıya] doğru akar ve Erbaa batısında Amasyadan gelen Yeşilırmağa kavuşur. Bundan sonra Canik dağlarını, alçak bir kısmında

66 - Amasya'da Yeşilirmak

Yaz sonuna doğru yağışların azlığına karşı buharlaşmanın şiddetli olması yüzünden, Anadolu ırmaklarının çoğunda sular azalır. Kabartı çağlarında bızla akarak yataklarına sığmıyan, bazı yerlerde köprüleri alıp götüren ırmaklar, bu sırada hemen hemen durgun bir suya benzerler. İşte böyle bir sırada, Amasyanın nehir boyuna dizili evlerini, Yeşil-ırmağın yüzüne, bir ayınada olduğu gibi aksetmiş görüyorsunuz.

Yaran Yeşilirmak, denize yaklaştığı yerde Çarşamba ovası adlı geniş bir delta meydana getirir.

Kızılırmak, Zera'nın doğusundaki Kızıldağ'dan çıkar, Anadolu içinde büyük bir büküm çizmek üzere Sivastan, Kayseri kuzeyinden, Ankaranın elli kilometre kadar doğusundan geçer, başlıca kolu olan *Deliceirmak*'ı sağdan alıp nihayet Kuzey Anadolu dağları arasına girer, Burada Tosyadan gelen Devrez çayı ile Kastamonudan gelen *Gökırmak*'ı, soldan alır. Bafra ovasını meydana getiren deltası arasında Karadenize dökülür. *Kızılırmak*, bütünü topraklarımızda bulunan akar suların en uzunudur [1150 kilometre].

Filyos ırmağının iki kolu vardır. Bunlardan biri Boludan gelen *Bolu suyu* (yahut *Büyüksu*), ikincisi de, bu şehrin güneydoğusundaki *Koroğlu tepesinden* çıkan *Gerede çayıdır* [Karabük, bu ırmağın kenarındadır].

Sakarya ırmağının da *Kızılıрмаğın*kini andıran, fakat aksi yöne dönen bir bükümünü vardır. *Sakarya*, İç Batı Anadolu yaylalarının güneydoğu kenarından doğar, Ankaranın 80 kilometre kadar batısından geçer ve burada soldan, en büyük kolu olan ve *Eskişehirden* geçen *Porsuk çayını*, sağdan

da Ankara çayını (Engürü suyu), daha sonra yine sağdan Kırmızı çayını alır; batıya doğru akarak Marmara bölgesine yaklaşır, sonra bir dirsekle kuzeye döner, Geyve boğazından geçip Adapazarı ovasına girer ve burada sağdan gelen Mudurnu çayı ile birleşir ve nihayet Karadenize dökülür.

b) Marmara denizine dökülen akar sular:

Trakya tarafından bu denize hiçbir önemli akar su dökülmez, Anadolu tarafından karışanların başlıcaları Susurlu ırmağı ile Gönen ve Biga çaylarıdır. Marmaranın güneyinde kalan bölgede yüzey şekillerinin esas çizgisi doğu-batı olduğu ve çukurlar bu doğrultuda sıralandığı halde akar suların başlıca akış doğrultusu güney-kuzeydir.

Susurlu ırmağı Şaphane dağından çıkıp ilkönce Simav adı altında, Simav gölünden geçer ve batıya doğru akar, Sındırgı yakınlarında kuzeye bükülür. Balıkesir ovasının bir kenarından geçer, Karacabey ovasına girer, burada Manyas gölünden geçen Kocaçay kendisine soldan karışır; sağdan da Uluabat gölünden geçen Kırmızı suyu karışır; Kütahya'nın güneybatısından çıkan Adınaz (Atranos) çayı, Kırmızı suyunun bir koludur. Nihayet Uludağ'ın güneyinden doğan ve Bursa ovasından geçen Nilüfer çayını alan Susurlu ırmağı Marmara denizine dökülür.

c) Ege denizine dökülen akar sular:

Burada, Batı Anadolu'nun Ege bölgesinde doğu-batı doğrultusundaki vâdilerden geçen Bakır çayı, Gediz, Küçük ve Büyük Menderes ırmaklarını görürüz. Ayrıca, Trakya sınırı üzerinde Meriç ırmağı da bu denize dökülür.

Bu ırmaklardan *Gediz*, İç Batı Anadolu düzlükleri üzerinde yükselen Murat dağından çıkar, güneybatıya doğru düzlükler arasında akarak nihayet Salihli karşısında Adana'da ovaya girer ve burada ovanın yukarı kısmından gelen Alaşehir suyunu alır; Manisa yakınında da kuzeyden, Akhisar ovasından gelen Kum çayını alıp nihayet İzmir körfezine dökülür. Getirdiği alüvyonlar İzmir limanını tıkmak tehlikesi gösterdiğinden elli yıl kadar oluyor ki, bunun ağzı açık denize çevrilmiştir.

Bozdağ'dan inen *Küçük Menderes*, Ödemiş, Tire ve Torbalı önünden geçer ve Kuşadası körfezine dökülür. Tarihin eski çağlarında burada deniz kıyısında Efes şehri vardı. Şimdi — ırmağın getirdiği alüvyonlar yüzünden — bu şehrin harabeleri denizden 7-9 kilometre içeride kalmıştır.

Büyük Menderes'in bir kolu Dinar yakınından çıkar, Sandıklı yakınından gelen ve Çivril'den geçen Küfi çayı ile Murat dağından inen Banaz çayını ve Denizli yakınından geçen bir kolu aldıktan sonra Pamukkale ve Sarayköy yakınında doğu-batı doğrultusundaki geniş ovaya girer; Nazilli, Aydın

ve Söke önünden geçip soldan da Akçay'ı ve Çine suyunu alır ve bugün çok içeride kalmış eski Milet şehri harabeleri ötesinde denize dökülür.

Trakya'da: Balkan yarımadasının güneydoğusundan geçen *Meriç*, ırmağı Edirne yakınında Batı Trakya'dan gelen Arda ve Bulgaristandan gelen Tun-

Foto B. D.

67 – Antalya yöresinde Köprü suyu

Adını, resimde gördüğünüz Selçuklu devrinden kalma köprüden alan bu akar su, Beyşehir ve Eğridir gölleri arasındaki dağlık alandan çıkarak Antalanı 40 km. doğusunda Akdenize dökülür. Akdeniz akar su rejimine uygun bütün ırmaklar gibi Köprü suyu da kışa doğru yatağına sığmayacak kadar kabarıp taşar; buna karşılık, yazın, yatağına serilmiş çakıllar [resmin sağında gördüğünüz yığınlar] arasında hemen hemen bir dere denecek derecede fakirleşir.

ca çayları ile birleşip güneye doğru, Türkiye-Yunanistan topraklarını ayırarak Enez yakınında denize dökülür. Meriç'in memleketimizden aldığı başlıca kol *Ergene* suyudur. Ergene, Istranca tepelerinden çıkarak Doğu Trakya'yı baştanbaşa geçer.

d) Akdenize dökülen akar sular:

Bunların birçoğları kısa boylu ve yazın hemen tamamıyla kuruyan seldir: Batıda Fethiye körfezinin iki tarafında denize dökülen *Dalaman* çayı ve *Kocaçay* gibi. Yalnız dağ sıralarının içeriye doğru uzandığı yerlerde oldukça uzun ırmaklara raslanır: Antalya körfezine dökülen *Aksu* ve *Köprü suyu* büyük göller yakınına kadar sokulmuşlardır. Daha doğuda, iki kolundan biri Taşeli yaylasının Konya ovasına yakın bir kenarından gelen ve Silifke yakınında denize dökülen *Göksu* görülür. Adana ovasında, Akdeniz

bölgesinin iki büyük ırmağı: *Seyhan* ile *Ceyhan* denize dökülüyor ki bunların vâdileri de Toros sıraları arasında, bu sıralarla beraber iyice içeri doğru sokulmuşlardır. Nihayet daha doğuda, Suriyenin kuzey kısmından gelen *Asi* nehrinin aşağı vâdisi ve ağzı topraklarımız içinde bulunur.

Seyhan ırmağının ana kolu Zamantı adı altında Uzunyayla'dan çıkar, Toros dağlarının doğu yamaçları boyunca güneye doğru iner ve daha doğudan ikinci kolu olan Göksu'yu alır, Adana şehrine varmadan az önce ova-ya girer ve Mersin körfezinde Tarsus çayının ağzı yakınında denize dökülür.

Ceyhan ırmağı Orta Torosların doğu kısmından doğan üç kolun Elbistan yakınlarında birleşmesi ile meydana gelir, Maraş yakınından geçer, Adana ovasına kuzeydoğudan girer, Misis tepelerinin gerisinden geçip nihayet doğuya bükülerek Iskenderun körfezine dökülür.

İrmaklarımızın uzunluğu :

Aşağıdaki tablo, başlıca ırmaklarımızın uzunluğunu gösterir.

Aras	Yalnız topraklarımızdaki kısmı	435
	Bütünü	900
Fırat	Karasu	460
	Murat ırmağı	615
	Murat kaynağından sınıra kadar	1100
	Bütünü	2200
Dicle	Yalnız topraklarımızdaki kısmı	450
	Bütünü	1700
Çoruh		368
Yeşilırmak	Tokat çayı-kaynağından denize kadar	416
	Kelkit-kaynağından denize kadar	452
Kızılırmak		1150
Sakarya		790
Susurlu (Simav çayı)		260
Gediz		350
K. Menderes		140
B. Menderes		495
Göksu (İçelde)		265
Seyhan		515
Ceyhan		475

23. Göller. — a) Memleketimizin birçok taraflarında göllere raslanır. Bunların toplu olarak buldukları başlıca alanlar 1 — Marmara bölgesi ile, 2 — Batı Toroslar yöresinin iç kısmıdır. Ayrıca, doğuda Van gölü ile, İç Anadolunun hemen hemen tam ortasında Koçhisar gölü [=Tuz gölü] göze çarpar.

b) Memleketimizdeki göller, büyüklükleri bakımından birbirlerinden pek farklıdır. İçlerinde Van gölü ve Koçhisar gölü gibi büyükleri varsa da,

orta ölçüklü bir harta üzerinde seçilemeyecek kadar küçük olanlar da bulunur. Göllerin derinliği, büyüklüklerine pek uymaz: Koçhisar gölünün kapladığı yer büyük olduğu halde en çukur yerinin derinliği 2 metreyi geçmez.

Foto B. Y. G. M.

68 — Eğridir gölünden bir görünüş

Genel olarak şunu söyleyebiliriz: derin olan göllerde, senenin her mevsiminde su bulunduğu halde sağ göller yazın ya bataklık haline geçer, yahut büsbütün kururlar.

c) Göllerimizden bazıları bir dere veya ırmak, yahut bir yeraltı su yolu vasıtasıyla fazla sularını denize akıttıkları halde, bir kısmının dışarıya akışı yoktur: doğuda Van gölü ile İç Anadolu göllerinin çoğu bu durumdadır; fakat kenar bölgelerindeki göller, meselâ Marmara bölgesi gölleri dışarıya su akıtırlar. Yine genel olarak söyleyebiliriz ki dışarıya akışı olan göllerin suyu tatlı, kapalı havza durumunda olanlardan hemen hepsinin suyu tuzludur [].

[1] Bu hal, akar suların getirdiği tuzların — gayet az bile olsa — zamanla gölde birikmesinden ilerigedir. Dışarıya akıntısı olan göllerde tuz toplanamayacağı için bunların suyu tatlı olur.

d) Nihayet, göllerimiz, meydana gelişlerinin sebebi bakımından da farklar gösterirler. Birçokları, üçüncü zaman sonunda olduğunu öğrendiğimiz yer hareketleri sebebiyle çukurlaşan alanlara yerleşmişlerdir. Bu bakımdan, biz, göllere çöküntü çukurları içinde, yahut yeni kıvrımların çukur alanlarında raslıyabiliriz. Marmara gölleri ile İç Batı Toros göllerinin yerleri herhalde bu türlü hareketlerle hazırlanmış olmalıdır; fakat aynı sebeplerle meydana gelmiş olan bütün bu çukurlukların hepsini bir göl ile kaplanmış bulmuyoruz. Bu hal, ya, göllerden bir kısmının sel ve derelerle gelen alüvyonlar vasıtasıyla doldurularak ova haline getirilmesinden, yahut bir akar su tarafından eski gölün boşaltılıp kurutulmasından ilerigeler. Bazı göller, çöküntü çukurlarında değil, fakat memleket, takımı ile yükselirken yerin yamrulama yüzünden hafifçe çukurlaşmış çanak şeklini aldığı alanlarda bulunuyorlar: Koçhisar gölü böyledir. Bazı çöküntü çukurlarının önü, yer kırıklarından çıkan lâvlarla tıkanmıştır: Nemrut volkanı ile önü tıkanmış olan Van gölü çukuru gibi [1]. Kıyı göllerinden bir kısmı geniş nehir ağzlarının (haliçler), kum ve çakıllarla tıkanarak geride su birikmesi şeklinde meydana gelmiş olabilir: Büyük Menderes ağzındaki Bafa gölü, İstanbul yakınındaki Çekmece gölleri gibi.

e) Bu genel bilgiden sonra başlıca göllerimizi kısaca gözden geçirecek olursak:

Doğuda, yurdumuzun en büyük gölü olan ve 3700 kilometre kareden fazla yer kaplıyan *Van gölü* bulunur. Derinliği herhalde 100 metreyi geçen bu gölün suyu tuzlu ve sodalıdır. Nemrut volkanı, Van gölü çukurunu Muş ovasından ayırır. Bu volkanın geniş krateri içinde biriken sular ay biçiminde bir göl meydana getirir. Van gölünün doğusunda dışarıya akışı olmayıyan *Erçek gölü* vardır. Yine Doğu Anadolu'nun kuzey kısmında fazla suyunu Arpa çayı vasıtasıyla Aras'a boşaltan *Çıldır gölü* görülür.

Güneydoğu Toros bölgesinde *Gölcük* (yahut *Hazar*) gölü, Dicle nehrinin doğduğu yerde bulunur. Hatay ilimiz içinde, *Amik gölü*, suunu bir kol ile Asi nehrine boşaltır. İç Anadolu'da *Koçhisar gölü*, memleketimizin ikinci büyük gölü (1620 km²) ise de derinliği pek azdır. Yazın kuruyarak, kalın bir tuz tabakası ile kaplanır. Konya düzlüklerinin çukur alanları içine yine buna benzeyen birtakım tuzlu bataklıklar ve sığ göller yerleşmiştir. Bunların en göze çarpanı, *Akşehir gölü* olup buna *Afyon Karahisar'dan gelen ve Eber gölü*nden geçen Akarçay karışır.

[1] Nemrut volkanının set meydana getirmesi, Van gölünün oluşunu aydınlatır; fakat set, gölün neden dışarıya akışı olmadığını açıklamaya yetmez. Eğer Van gölü havzası yağışlar ve akar sularla daha fazla beslenseydi, göl suyunun seviyesi yükselir ve sular, belki de, gölü kuşatan dağlar arasında bulacakları bir gedikten dışarıya taşarlardı. Demek ki, Van ve Koçhisar gölü gibi göllerin dışarıya akışsız oluştunda yüzey şekillerinden ziyade beslenme eksikliğinin etkisi ağır basıyor.

Batı Torosların iç kısmındaki göller epeyce derin oldukları için suları yazın tükenmez. En önemlileri *Beyşehir*, *Eğridir*, *Burdur* gölleridir. Bunların ilk ikisinin suyu tatlıdır: Beyşehir gölünden çıkan bir akar su, Çarşamba suyu adı altında Konya ovasına doğru akar ve ovanın bir kısmının sulanmasına yardım eder. Eğridir gölü, fazla suyunu, kısmen yeraltı yolu ile Ak-su'ya — Antalya körfezine — gönderir. Burdur gölü ise, daha batıdaki Acıgöl ile beraber dışarıya akışsızdır.

69 — Van gölünden iki görünüş: 1) Van iskelesi, 2) Van gölünde güneş batması.

Resimlerden biri, göl kıyısında, Van şehrinin iskelesini ve gölde işliyen gemilerden birinin boşal-

tılışını gösteriyor. Yakında buralarda, doğu demiryolumuzun aktarma iskelesi kurulacaktır. İkinci resim, Van gölünün bir kıyısından güneş batması seyredildiği vakit, koca gölün nasıl bir denize benzediğini göstermek için kitaba konulmuştur.

Marmara bölgesindeki göller, sularını dışarıya akıtırlar ve suları tatlıdır: bunlardan *Sapanca* gölü Sakarya ırmağına, *İznik* gölü Gemlik körfezine akar; *Ulubat* (yahut *Abolyont*) ve *Manyas* gölleri de birer kol vasıtasıyla Susurlu ırmağına su gönderirler.

Bu saydığımız göllerden başka, Adana ovası ve Kızılırmak ağzındaki Bafra ovası kıyısındaki göllerle Büyük Menderes ağzındaki Bafa gölü, İstanbul yakınındaki Büyük ve Küçük Çekmece gölleri, aslında önleri kum ve çakıl birikintileri ile kapanmış koylardan başka bir şey değildirler. Terkos gölü de böyledir.

70 — Bandırma yakınında değirmenler

Foto H. Uludağ

VIII

TÜRKİYENİN NÜFUSU — TÜRK ULUSU

24. Türkiye'nin nüfusu. — Beş yılda bir yapılan nüfus sayımlarından en sonuncusu olan 1945 sayımında Türkiye nüfusunun 18.800.000 kadar olduğu anlaşılmıştır [1].

Bu sayıyı komşu memleketlerinki ile karşılaştıracak olursak, Türkiye'nin bu komşular arasında Sovyetler Birliğinden başka bütün memleketlerden daha çok nüfuslu olduğunu görürüz. Sayfa altındaki tablodan anlaşılacağı gibi [2] bu üstünlük, memleketimizin sık nüfuslu olmasından ziyade, topraklarımızın birçok komşularinkinden daha geniş yer tutmasından ilerilmektedir. Eğer nüfus sıklığı, yani bir kilometre kareye düşen ortalama nüfus sayısı karşılaştırılacak olursa, batı komşularımızın bizden daha sık nüfuslu, doğu ve güneydoğudaki memleketlerin ise daha tenha oldukları

[1] 21/X/1945 sayımının gerçek sonucu, İstatistik Genel Müdürlüğü'nün verdiği rakamlara göre: 18.791.883 [Erkek: 9.449.100; kadın: 9.342.783] tür.

[2] Türkiye'nin ve komşularının nüfusu ve nüfus sıklığı:

	Nüfus	Nüfus sıklığı		Nüfus	Nüfus sıklığı
Bulgaristan	6.300.000	61	Irak	3.700.000	12
Yunanistan	7.100.000	55	İran	15.000.000	9
Suriye ve Lübnan	3.600.000	20	Sovyetler Birliği	175.000.000	8

Bu rakamlar komşular için harbden biraz evvelki senelere aittir.

görülür: meselâ, Türkiyeden yedi defa daha küçük olan ve nüfusu da Türkiyeninkinin üçte birini ancak geçen Bulgaristanda nüfus sıklığı bizimkinden hemen üç defa daha fazladır; Türkiyeden on defa daha çok nüfuslu olan Sovyetler Birliğinde ise nüfus sıklığı bizimkinin yarısından çok azdır.

25. Nüfus hareketleri. — a) Memleketimizde doğru esaslara dayanan *nüfus sayımları* Cumhuriyet devrinde yapılmıştır. Daha eskiden nüfusumuzun ne kadar olduğunu ve ne gibi değişiklikler gösterdiğini kesin olarak bilemiyoruz. O zamanlar, Türkiye nüfusu için kitaplarda görülen rakamlar tahmine dayanır ve birbirini tutmazdı. Böyle olmakla beraber, komşularımızdaki gibi, Türkiyede de nüfusun artma yolunda gittiği, fakat birbiri ardınca gelen harb yıllarında bu artmanın durarak hattâ o sırada sayımızın azalmış olduğu söylenebilir.

Yeni sayımlar [1], Türkiye nüfusunun barış yıllarında nasıl hızla arttığını kesin bir şekilde meydana koymuştur:

Sayım yılı	Nüfus sayısı (yuvarlak rakam)	Nüfus sıklığı
1927	13.600.000	18
1935	16.200.000	21
1940	17.826.000	23
1945	18.800.000	24 5

Bu tablo, nüfusumuzun ilk iki sayım arasında [sekiz yılda] 2.600.000, ikinci ve üçüncü sayımları arasında [beş yılda] 1.600.000 den fazla, son iki sayım arasında ise, hemen bir milyon kadar artmış olduğunu göstermektedir.

b) *Nüfus artmasının geçici veya sürekli sebepleri vardır.* 1 — Son yıllarda memleketimize dışarıdan Türk ırkından *göçmenler* gelmiştir [Romanya, Bulgaristan, Yugoslavyadan]; 2 — Son iki sayım arasında 1939 da, *Hatay*, Anavatana kavuşmuş, böylelikle 1940 sayımı bu ilin nüfusunu da içine almıştır; 3 — Türkiyede her yıl doğanların sayısı, o yıl ölenlerin sayısından çok ur; yani memleketimizde bir *doğum artışı* vardır.

Bu üç sebep arasında (hem sayı bakımından, hem de sürekli olduğu için en önemlisi, doğanların ölenlerden çok olmasında) ilerigelen artıştır: 1927 - 1935 arasında yurda gelen göçmenler 184.000, 1935 - 1940 arasında gelenler ise 162.000 idi [her yılda ortalama 27.000 kadar]; Hatay'ın Türkiyeye kattığı nüfus ise, 200.000 i biraz geçiyordu. Bu böyle olduğuna göre, 1935 ve 1940 sayımları arasında 1.600.000 olarak gösterdiğimiz artmanın en aşağı 1.250.000 kadarı doğum artımından ilerigelmıştır diyebiliriz. Şu halde memleketimizin nüfusu 1935 - 1940 arasındaki

[1] İlk sayım 1927 de yapıldıktan sonra nüfus sayımlarını her beş yılda bir, sonunda 0 ve 5 bulunan yılların ekim aylarında yapılması kararlaştırılmıştır.

artış ele alınırsa yalnız doğum artımıyla her yıl ortalama 250.000 kişi olmak üzere çoğalıyor. Bu çoğalışı 1000 de 15 gibi bir oran ile de gösterebiliriz: Türkiyede her 1000 nüfus, yıl sonunda 1015 oluyor demektir [1]. 1940-1945 arasında bu artış biraz yavaşlamış, yılda 200.000 e düşmüştür ki, bu da 1000 de 10,5 demektir.

Nüfusumuzdaki bu çoğalma pek önemlidir: İkinci Cihan Harbinden evvelki yıllarda 6 milyonluk Bulgaristanın yıllık nüfus artması 80 bin [binde 13], 42 milyonluk İtalyanınki de 380 bin [binde 9] idi. Şu halde Türkiye nüfusunun artma oranı, bize komşu olan, yahut nüfusu çabuk arttığı söylenen birtakım memleketlerinkinden daha büyüktür. 1940-45 arasında nüfus artmasında görülen yavaşlama hiç şüphesiz, etkisinden Türkiye'nin de büsbütün uzak kalmadığı dünya harbi ile ilgilidir.

c) Nüfusumuzun hızla artışıdaki başlıca sebep, doğanların çok oluşudur. Eğer çok olarak doğanların hemen hepsinin yaşaması sağlanırsa, nüfusumuz daha da çabuk artabilir. Bugün, bazı bölgelerde bakımsızlık yüzünden, yeni doğan çocuklar arasında ölenler hâlâ çoktur. Ayrıca, memleketimizde sıtma gibi, insanı zayıf düşüren, verem gibi, gençler arasında çok ölüme sebeb olan hastalıkların büyük zararlarını duyuyoruz. Memleketimizde Cumhuriyetin yarattığı barış ve rahatlık şartları devam ettikçe, ulusun sağlığını korumak için esaslı çarelere başvuruldukça, bilgi köylere kadar yayıldıkça, çocuk bakımı daha iyi anlaşılınca ölüm sayısı şüphesiz daha azalacak, nüfusumuz da daha çabuk artacaktır. Yurdumuz, bugün yaşattığı nüfusun birkaç katını ferahlıkla besleyebilir. Bir memleketin en kıymetli kapitali nüfustur; çünkü toprağı işliyecek, yeraltında saklı zenginlikleri meydana çıkaracak, fabrikalarda çalışacak tek vasıta nüfus olduğu gibi, zamanı gelince yurdu düşmana karşı koruyacak olan yine odur. Şu halde, nüfusumuzu artırmak işine ne kadar önem verilse yeri vardır.

26. Türkiye nüfusunun ulusal birliği. — Normal şartlar içinde yaşayan bütün memleketlerde olduğu gibi, Türkiyede de nüfus hemen hemen yarı yarıya erkek ve kadınlardan meydana gelmiş bulunmaktadır [2].

[1] 1935 ve 1940 sayımları arasındaki fark doğrudan doğruya alınacak olursa bu artma oranı binde 20 yi aşar; gelen göçmenlerin ve Hatay nüfusunun katılması ile yalnız doğum artımı alınacak olursa bu oran, yukarıda söylediğimiz gibi binde 15 olur.

[2] Son sayımlarda nüfusun kadın erkek oranı şöyle değişmiştir:

	1927	1935	1940	1945
Erkek %	49	49,2	49,9	50,1
Kadın %	51	50,8	50,1	49,9

Bundan da, evvelki harp yıllarında kadınlardan fazla kırılmış olan erkek nüfusundaki eksikğin yavaş yavaş dolmakta olduğu anlaşılıyor. Genel olarak, Türkiye'nin hudut illerinde ve iş bulmak için yurdun birçok yerlerinden gelen erkeklerin toplandığı bazı büyük şehirlerde erkek nüfusu kadınlardan biraz daha fazladır.

Bu nüfusun en göze çarpan hali, her memlekette görülmiyen ulusal bir birlik olmasıdır. Türkiye toprakları üzerinde yaşayan fertlerin en büyük kısmı, kendi varlıklarını yurdun varlığına bağlamış olanlar, yani Türk ulusundan olanlar tarafından meydana getirilmektedir [1]. Bu birlik içinde, memleketimizin başka başka bölgelerinde ancak geçim yolları bakımından birbirlerinden farklı insan grupları görülür: Batı ve Güney Anadolu kıyılarında bahçe ziraati ve yemişçilik ile uğraşanlar, İç Anadolu'da daha ziyade tahıl ekimi yapanlar, davar yetiştirenler, doğu bölgelerimizin çiftçi ve çobanları, Karadeniz yakasında orta iklim bölgesinin türlü ürünlerini yetiştirenler, deniz kıyısında geçimlerinden bir kısmını da gemicilik ve balıkçılıktan sağlıyanlar, büyük şehirlerde de gündün güne sayıları çoğalan endüstri işçileri ve ticaretle uğraşanlar... Bütün bu insanlar, farklı çalışmaları ile birbirlerini tamamlarlar ve Türkiye'yi, kendi kendine yetebilecek bir bütün haline koymaya yardım ederler.

1935 sayımına göre, Türkiye nüfusunun hemen yarısı, çalışarak hayatını kazanan insanlardan meydana gelmiş bulunmakta idi. Bunların yüzde seksen kadarı toprak ile uğraşanlar [çiftçi, çoban], % 8 i fabrika işçisi veya serbest meslek sahibi, hemen hemen % 3 ü tüccardı. Nüfusumuzun yapısında toprakla uğraşanlar oranının önemini aşağıda, köylü nüfusunun şehirden ne kadar fazla olduğunu öğrenmekle bir kere daha anlayacağız.

27. Köy ve şehir nüfusu. — a) Türkiye nüfusu, memleket üzerinde — şehir, kasaba, köy, tek ev veya çiftlik halinde olmak şartıyla — 45 bin kadar yerleşme noktasına dağılmış bulunmaktadır. Tekmil nüfusumuz bu yerleşme noktalarına eşit olarak dağılsa idi, her birine 400 kadar insan düşerdi. Gerçekte bu yerleşme noktaları arasında nüfusu 100 bini aşan büyük şehirler olduğu gibi, daha küçük şehir ve kasabalar, türlü büyüklükte köyler, tek evlik yerleşme noktaları vardır.

b) Sayımların ortaya koyduğu göze çarpar noktalardan biri şudur: Türkiye nüfusunun en büyük kısmı köylerde yaşar. Sayımların da belirttiği gibi, Türkiyede muhtarlık şeklinde idare edilen köylerin sayısı 34.000 kadar olup, ayrıca bu muhtarlıklara bağlı 10,000 e yakın köy parçası vardır [2]. Buna karşılık, nüfusu 2000 i geçen şehir ve kasabaların sayısı

[1] Din bakımından Türkiye nüfusunun %98 den fazlası Müslümandır. 1935 sayımına göre memleketimizde 15,8 milyon Müslümana karşılık ancak 226 bin Hıristiyan [daha ziyade İstanbul'da raslanan Rumlar ve Ermeniler] ile çoğu büyük şehirlerde yaşayan 80 bine yakın Musevi vardır. [Daha yeni sayımların bu bakımdan sonuçları henüz yayımlanmamıştır.]

[2] 1940 sayımına göre köylerin nüfuslarına göre sayısı:

Nüfusu	0 - 100 arasında	2.282	köy (muhtarlık).
>	100 - 200	> 7.361	>
>	200 - 500	> 16.221	>

— 1945 te — 338 i aşmıyordu; 10.000 den fazla nüfusu olan şehirlerin sayısı ise ancak 102 idi.

c) Beş yıl ara ile yapılan sayımların her defasında, şehir ve kasabaların gelişip çoğalması da göze çarpmaktadır:

Nüfusu	Şehir ve kasaba sayısı	1935 te	1945 te
»	10 - 25 bin arası	59	73
»	25 - 50 »	14	19
»	50 - 100 »	4	6
»	100.000 den fazla	3	4
	Toplam	80	102

Bu şehirler arasında nüfusları 1945 sayımına göre 25 binden fazla olanlar toplu bir halde sayfa altında gösterilmiştir [1]. [Nüfusları 25 binden az olan bir kısım şehirlerin nüfus sayısını da bölgeler konusunda bulacaksınız.]

d) Memleketimizde sayısı 45 bin kadar olduğunu bildiğimiz yerleşme noktaları arasında şehir denebileceklerin sayısı birkaç yüzü geçmediğine göre, Türkiye nüfusunun en büyük kısmının köylerde yaşamakta olduğu hemen göze çarpmaktadır. 1935 sayımına göre:

Nüfusu 10 binden çok olan yerleşme noktalarında [şehir ve büyük şehirlerde] yaşayanlar sayısı yaklaştırma olarak 3.400.000

Oran % 18.1

Nüfusu 10 binden az olan yerleşme noktalarında [küçük şehir, kasaba köy ve tek ev ve çiftliklerde] yaşayanlar sayısı 15.400.000

Oran % 81.9

Olup buna bakarak, memleketimizde nüfusun en büyük kısmının köylü nü-

Nüfusu 500 - 1000 arasında	6.308	köy
> 1000 - 2000 >	1.304	>
> 2000 den yukarı	191	>
Toplam	34024	köy (muhtarlık).

[1] 1945 sayımına göre nüfusu 25,000 den fazla olan şehirler ve bunların nüfusları (yuvarlak rakamla):

İstanbul	859.300	Sivas	44.900	Trabzon	29.900
Ankara	226.700	Malatya	41.500	Edirne	29.400
İzmir	198.400	Diyarbakır	41.100	Adapazarı	29.400
Adana	100.800	Samsun	38.700	Afyon	29.000
Bursa	85.900	Urfa	36.400	Tarsus	28.800
Eskişehir	80.000	Balıkesir	33.900	İzmit	28.400
Gaziantep	62.900	Mersin	33.100	Antakya	27.500
Konya	58.500	Maraş	33.100	Kilis	27.000
Kayseri	57.900	Zonguldak	33.000	Antalya	25.000
Erzurum	50.900	Manisa	32.100		

fusu olduğunu anlıyoruz. Bir memlekette köy ve şehir nüfusu oranları, o memleketteki ekonomi durumunu bir ayna gibi aksettirir: büyük endüstri memleketlerinde şehir nüfusu, tarım memleketlerindekiinden daha büyük bir oran gösterir [1]. Bizdeki durum, Türkiye'nin en çok nüfusu köylerde olan bir tarım memleketi olduğunu açık şekilde anlatır.

71 - İç Anadolu'da toplu köy tipi

İç Anadolu'daki köylerimizin çoğu, evlerin birbirine yakın kurulmuş olması ile, toplu görünüştedirler. Bu resim, bize, Ankara yöresinde, oldukça engebeli ve çıplak bozkır içinde geçtiği yere can veren akar su kenarına kurulmuş böyle toplu köyü göstermektedir. Evler taştan, yahut üzeri kireçle badanalanmış kerpiçten yapılmış olup damları da düzdür. Bu düz damlara kavak kütükleri dizilip üzerlerine toprak döşenir ve sıkıştırılır. Köylüler, yemişlerini, bulgur ve tarhanalarını bu damlar üzerine serip kuruturlar. Evlerin bu yapılış şekli, bir dereceye kadar, bölgenin iklimi [yağmurların azlığı], tabii bitki örtüsü [kereste yapacak ormanın azlığı], kiremit ve tuğla fırınlarında yakacak madde bulma güçlüğü gibi sebeplerle ilgilidir.

e) Büyük fabrikalar şehirlerde kurulduğu için, memleketimizde endüstri gelişimi arttıkça, bir kısım nüfusun da köylerden şehirlere doğru göçerek böylelikle şehir nüfusu sayısının ve oranının artacağı düşüncesini verir. Bütün şehirlerimizde nüfusun her sayımda bir evvelkine göre artmış olması da

[1] İngilterede XVIII. yüzyıl sonlarına doğru şehir nüfusu oranı % 25 ten fazla değil iken büyük endüstri doğduktan sonra bu oran hızla büyümüş, XIX. yüzyıl başlarında %50 ve bugün de %80 olmuştur. Buna karşılık, Fransada şehir nüfusunun % 52 olması, bu memleketin İngiltereye göre daha az endüstriyel olduğunu ve nüfusun büyük bir kısmının, daha ziyade toprakla geçinen insanlardan meydana gelmiş bulunduğunu anlatır.

bu düşünceyi destekler. Fakat gerçekte, problem bu kadar sade değildir: *şehir nüfusu çoğalmakta, fakat köylü nüfusu da hızla artmaktadır.* 10 binden fazla nüfuslu şehirlerde yaşayan insanların oranı 1927 de % 16,41 iken 1935 te bu oran % 16,2 ye düşmüş, 1940 sayımında biraz yükselecek % 18, 1945 te ise % 18,1 olmuştur. Bu olay bize şunu gösteriyor ki — memleketin ekonomi gelişimi önümüzdeki uzun yıllarda ne şekil alırsa alsın — nüfusumuzun temeli daima köylüler tarafından meydana getirilecektir. Bunun böyle olması da memleket için pek iyidir: dünyanın her tarafında

72 — Doğu Karadeniz kıyılarında dağınık yerleşme tipi

Karadeniz kıyılarında - hele doğuya doğru - köy ve şehirlerin görünüşü İç Anadoludakine hiç benzemez. Buradaki köy evleri, eyselki resimde gördüğümüz gibi bir araya toplanmayıp ağaçlıklar ve tarlalar arasında dağılmış birbirinden oldukça büyük aralıklarla ayrılmış durumdadırlar. Evler de bazen taştan fakat çok defa tahtadan yapılmıştır. Sürekli ve şiddetli yağmurlar yüzünden İç Anadolunun düz damları artık burada görülmez. Evlerin dağınıklığı, yalnız köylerde değil, hattâ kasabalarda bile göze çarpar. Bu resim bize Rize kasabasının, yeşillikler ve yemiş ağaçları arasında serpilmiş evlerden meydana gelmiş bir mahallesini göstermektedir.

görüldüğü gibi, bir memleketin nüfusunu hızla çoğaltan eleman, köylülerdir; büyüyen şehirlerin nüfusu, şehirli arasında fazla doğum olmasından değil, fakat köy ve küçük kasabalar halkından bir kısmının şehirlere akın etmesi yüzünden artmaktadır. Bundan başka köylü nüfusu çok olan memleketler, zaman zaman dünyayı altüst eden ekonomik ve sosyal krizler karşısında büyük endüstri memleketlerinden daha iyi korunabilmektedirler.

f) Yukarda gördüğümüz gibi bugün memleketimizde bulunan şehirlerin sayısı çok değildir. Eğer yurdumuzda 10.000 den fazla nüfusu olan

yerleşme noktalarına şehir diyecek olursak [1], bunların sayısının — 1945 sayımında — 102 yi geçmediğini görürüz ki, böyle olduğuna göre memleketimizde her 7500 kilometre kare toprağa — yani kenarları 87 şer kilometrelik bir kare içine — bir şehir düşüyor demektir. Memleketimizin doğu bölgelerinde bu sayı daha az, batıda ve Karadeniz kıyılarında ise daha çoktur. Sayısı 45 bin kadar olan yerleşme noktalarından ancak küçük bir kısmının şehir karakterini taşıması, bu noktaların gelişme ve büyüme için gerekli olan birtakım şartları kendilerinde toplamalarından ilerigelmıştır. Çok defa şehirler, tabiatın hazırladığı işlek yollar üzerinde, bu yolların düğüm noktasında buldukları için gelişmiş olan yerleşme noktalarıdır. Bu bakımdan, en büyük şehrimiz olan İstanbulun iki deniz ve iki kıta arasındaki geçit yeri durumunu hatırlıyabiliriz. İzmir şehri de rasgele büyümüş değildir: Ege bölgesinin bütün büyük yolları, burada kalaylıkla deniz kıyısına inmekte ve iyi bir limanın kenarında, birbiriyle düğümlemektedir. Bazı yerlerde verimli geniş ovalar içinde, sayısı çok birtakım yerleşme noktaları görürüz ki bunlar arasında birisi, ötekilerden fazla büyümüş ve bir şehir olmuştur: burası, bütün o verimli alanın ürünlerini toplayıp dışarıya gönderen ve komşu köylerin bütün ihtiyaçlarını karşılayan bir pazar yeri, bir ticaret merkezidir: Adana, Bursa, Kastamonu, Adapazarı... gibi şehirlerimizin varlığını böyle izah edebiliriz. Memleketimizin iç taraflarında, ortalama durumda bulunan Ankara, Türkiye Cumhuriyetinin merkezi olarak seçildikten sonra çabucak gelişmiş ve bugün şehirlerimizin arasında üçüncülüğü almıştır.

g) Köylerimize gelince, 1940 sayımı, yurdumuzdaki köylerin beşte dördüne yakınının 500 den az nüfuslu küçük köy halinde olduğunu, fazlası-

[1] Bilindiği gibi, bir şehrin görünüşte köyden farkı, kapladığı alanın büyüklüğü ve bu alana toplanmış olan nüfusun çokluğudur. Büyük bir şehrin asıl çekirdeği etrafında da ekseriyetle—şehir halkından bir kısmının oturduğu, yahut birtakım fabrikaların kurulduğu—dış mahalleler bulunur [bu mahallelere *banliyö* adı verilir]. Fakat bir şehir ile köy arasındaki fark, yalnız bu görünüşte olmayıp, halkın yaşayışında da sezilir: bir köyde yaşayan halk, geçimini topraktan sağlar; şehirlisi ise ticaretle, endüstri işçiliği ile, küçük sanatlarla, memurlukla... geçinir; bundan da anlıyoruz ki, şehirde yaşayanlar arasında iş bölümü köyde olduğundan daha ileri gitmiştir ve şehirlinin geçimi toprağa bağlı değildir. Fakat memleketimizde nüfusun çokluğu na bakılarak şehir adı verilecek öyle yerleşme noktaları vardır ki, buralarda nüfusun en büyük kısmı yine toprakla geçinmektedir: bunlar gerçekten, şehir kadar büyük köylerdir; buna karşılık, bir orman içerisinde, yahut bir maden yakınında birkaç yüz işçinin toplandıkları küçük yerleşme noktaları da bulunur ki burada toplanan insanlar geçimlerini topraktan sağlamadıkları için böyle yerler gerçekte bir köy kadar küçük şehirlerdir; Karabük şimdiki nüfusunu toplamadan önce böyle görünüyordu; Zonguldak çevresinde de yine böyle, köy kadar küçük, şehir yapılı yerleşme noktaları vardır. Memleketimizde köyün ne kadar önemli bir temel olduğunu gösteren bir olay da, bazı büyük şehirlerimizde bile binlerce nüfusun çiftçi olmasıdır. Meselâ 1935 sayımı her üçünün de nüfusu 50000 i aşan Bursa, Gaziantep ve Kayseri şehirlerinde, toprağı işlemekle uğraşanların sayısı 7000 ile 10000 arasında bulunduğunu göstermektedir.

nın (26 binden fazla köy) nüfusu 500 - 1000 arasında bulunan köylerin bunlara göre dörtte bir sayıdan daha az bulunduğunu, 1000 den fazla nüfuslu köyler sayısınının 1500 ü geçmediğini göstermektedir.

73 — Ürgüp yakınında kaya içine oyulmuş mağara evleri

Kayseri - Niğde yöresi gibi volkanik alanlarda volkan küllerinin sıkışıp kayalaşmasından meydana gelmiş tüfler çok yer kaplarlar. Bu tüfler kolayca işlenip oyularak barınak haline getirilebilir. Tüf alanlarında böyle kurulmuş mağara köyleri çoktur. Buralarda evlerin bazıları bir tüf tepesinin yamacında, birbiri üzerine dizilmiş olup bazan yamacın önünde kerpiçten veya taştan yapılmış evler görülür ki bunlar, mağara halinde dağın içine doğru uzanırlar.

Foto E. Chaput

Köylere, memleketimizin kıyı bölgelerinde daha sık raslanır; buna karşılık doğu bölgelerinde köy sayısı daha azdır: bu olay, aşağıda inceliyeceğimiz nüfus sıklığına bağlı görünmektedir. Büyük köyler daha ziyade geniş ziraat toprakları üzerinde görüldüğü halde, dağlık alanlarda ekime elverişli yerler dağınık olduğu için köyler daha küçüktür; hattâ bazan bir köyün evleri geniş bir alana dağılmış bulunmaktadır.

28. Nüfus sıklığı. — a) Yukarda gördüğümüz gibi 1940 yılında yazılan nüfus sayısına göre, memleketimizde ortalama nüfus sıklığı — yani bir kilometre kareye düşen insan sayısı ki, buna «nüfus yoğunluğu» da denir — 24,5 tur. Nüfus sıklığını harta üzerinde doğruya yakın bir şekilde gösterebilmek için, şehirlerde toplanmış olan nüfusu ayıracak olursak, geriye kalan köylü nüfusunun sıklığını 20 kadar buluruz. Bu esasa göre hazırlanarak kitaba konan bir harta, memleketimizde köylü nüfusu sıklığının yer yer nasıl değiştiğini göstermektedir.

Bu hartaya baktığımız vakit, nüfus sıklığının yüzey şekillerine ve iklim çok bağlı olduğunu seziyoruz [nüfus sıklığı hartasını yüzey şekilleri ve yağış hartası ile karşılaştırınız]. En kalabalık yerler: bol yağışlı, ılık kıyı

bölgeleri ipe sulak ve verimli ovalardır: tenha yerler, kıyı bölgelerinde bile görüleceği gibi, dağların yüksek kısımları ile yağmuru kıt ve toprağı fakir alanlardır. Tabiatın yarattığı bu sebeplerin yanıda, bir de yakın tarihin hazırladığı sebepleri hatırdan çıkarmamak gerektir: Doğu Anadolu da birçok yerlerin tenhaliğı [meselâ Van gölü kıyıları], yalnız bölgenin dağlık,

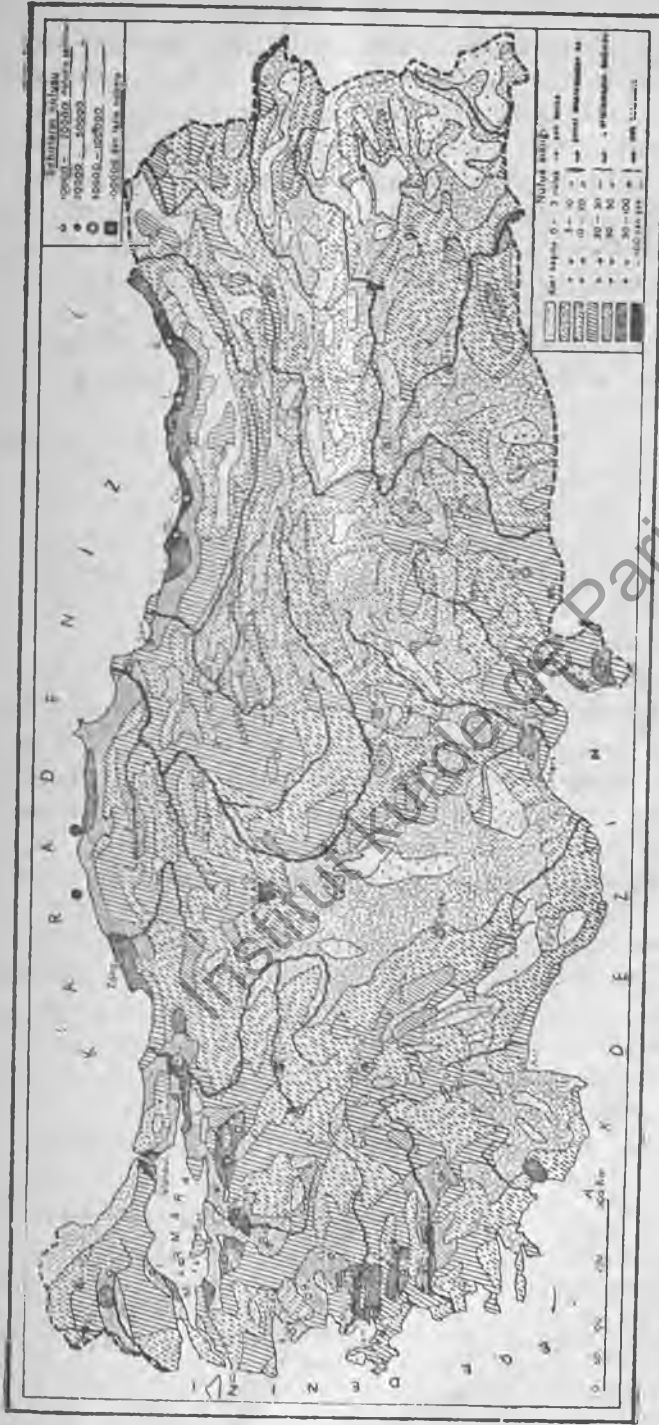

74 - Elmalı'da ev tipleri [Akdeniz bölgesi]

Bu resim, Akdeniz bölgesinde Teke yöresinde, Elmalı kasabasında bir evi göstermektedir. Ormanlık Toros bölgelerinde odun, başlıca yapı maddesi olur. Hattâ buradaki evlerin birçoğunda damın üstü bile yanyana dizili ince tahta ile kaplanır. Fakat yine bu bölgenin ormanı kıt yerlerinde ve şehirlerde tahta yapılardan ziyade taştan evlere raslanır.

yaşamaya ve ekinler yetiştirmeye az elverişli olması ile izah edilemez; burada, geçen 1914-1918 harb yıllarında memleketin uğradığı düşman istilâlarının meydana getirdiği boşlukların hâlâ dolmamış bulunması da, nüfusun seyrekliğini izahta göz önünde tutulmalıdır.

b) Şimdi, memleketimizin bölgelerini nüfus sıklığı için daha yakından gözden geçirecek olursak, *Karadeniz kıyıları*nda nüfus sıklığının ortalama sıklıktan çok fazla olduğunu görürüz: bu kıyıların hele doğu kısmında, Rize doğusundan Ordu batısına kadar uzayıp giden bir şerit üzerinde kilometre kareye düşen nüfus sayısı 100 den fazladır [hattâ yer yer 200 den fazla]. Her mevsimi nemli bir iklim altında çeşitli ürünler yetiştiren bu kıyıda nüfusun vardığı sıklığın eşini başka hiçbir bölgede göremeyiz. Fakat bu sık nüfus şeridi içeriye doğru sokulamıyor ve geride yükselen dağlar üzerinde

75 - Türkiye'nin nüfus sıklığı ve şehirler hartası (Prof. H. Louis'in esalarına göre). Bu harta üzerinde: 1) 1935 sayımına göre 10,000 den fazla nüfuslu olan şehirlerin yerleri; 2) 3000 den az nüfuslu yerleşme noktalarının yaygın nüfusun (kir nüfusu) sıklığı gösterilmiştir. Noktalı yerler de en kalabalık alanlardır. Bu harta üzerinde gördüklerinizi izah için, her şeyden önce bunu, memleketimizin yüzey şekilleri ve yağış hartaları ile karşılaştırınız.

2000 metreyi aşan yerler hemen hemen boş kalıyor. Buna karşılık, daha batıda, o derece yüksek olmıyan Canik dağları ile yetecek kadar yağmur alan ve verimli toprakları bulunan Yeşilirmak havzasında nüfus sıklığı fazla olan yerler epeyce içeriye doğru sokulmaktadır. Batı Karadeniz bölgesine gelince, burada kalabalık kıyı şeridinin her yerden fazla Zonguldak dolaylarında göze çarptığına dikkat edebiliriz [taşkömür havzası]. Bu bölgede dağların tenhaliğine karşı, doğu - batı doğrultulu çukur ovalar ortalamasının üstünde bir nüfus sıklığı gösteriyorlar [Kastamonu, Bolu ve Düzce ovaları gibi].

Tekmil *Batı Anadolu*da nüfus sıklığı, ortalamasının üstünde görünüyor; fakat burada da çok kalabalık yerler yakınında yüksek, yahut hiç olmazsa engebelik alanlara raslıyan تنها yerler buluyoruz [1].

Bu bölgede en sık nüfuslu yerler batı - doğu doğrultusunda uzanan çukur alanlardır: Marmara bölgesinde İzmit körfezi kıyıları, Adapazarı ve Bursa ovaları; Ege bölgesinde Edremit körfezi kıyılarında ve Gediz ile iki Menderesin geçtiği ovalarda kilometre kareye düşen nüfus sayısı 50 yi aşabiliyor; buna karşılık; aradaki dağlar, tenhaliıkları ile göze çarpıyorlar; bu hali Ergene havzasının 20 den fazla olan, Istranca yöresinin 10 dan düşük bulunan nüfus sıklıkları arasındaki farkta da görmekteyiz.

Akdeniz kıyıları, Batı ve hele Kuzey Anadolu'ya karşılık, oldukça تنها bir bölge gibi görünüyor. Burada yalnız Adana ovası ve bu ovoidan Amanus dağları ile ayrılan Hatay-Gaziantep yöresi kalabalıktır [yer yer 30 ve hattâ 50 yi aşan nüfus sıklığı]. Antalya ovasının nüfus durumu buralara göre daha geride kalıyor. Akdeniz bölgesinin epeyce تنها oluşu, bir dereceye kadar, yazların çok sıcak ve çok kurak geçmesinden ilerigeler; bu böyle olduğuna göre, sulama işlerinin gelişmesiyle ovaların daha kalabalıklaşacağı anlaşılır.

İç Anadolunun istep alanlarında nüfus sıklığı, yağışların az veya daha çok olmasına meydan veren yüzey şekillerine sıkı sıkıya bağlı görünmektedir. Burada, ovaların en çukur yerleri de dağların yüksek kısımları gibi tenhadır: geniş alanlarda nüfus sıklığı 10 dan az olup hele Tuz gölü güneyinde 3 bile değildir. Buna karşılık, daha fazla yağmur tutan dağların eteğinde [Sultan, Hasan, Erciyas dağları] nüfus sıklığı yer yer, Türkiye ortalamasının iki katını bulup geçebiliyor. *Güney Doğu Anadolu*'da da nüfus sıklığı kuzeydeki dağların eteğinde ve hele Mardin-Siirt geniş dağ eşliğinde epeyce fazla, buna karşılık güneye doğru gittikçe kuraklaşan alanlarda ise

[1] Adapazarı ovası ile İstanbul şehrine yakın olan yerlerde kilometre kareye düşen nüfus 100 ü aştığı halde, Kocaeli ve İstanbul illeri içinde kilometre kareye 10 kişiden az nüfus raslıyan yerler de vardır. Ergene havzasının ortasında nüfus sıklığı 50 yi aştığı halde Istranca yöresinde ve bunun Karadeniz kıyılarında nüfus sıklığı, ancak 5 i bulmaktadır

azdır. Nihayet *Doğu Anadolu*, çukur ovalarının birkaçında [nâselâ Iğdır, Erzincan, Elâzığ, Malatya ovalarında] oldukça fazla nüfus toplanmış bulunduğu halde, geniş dağ alanları pek az nüfusludur. Doğunun en tenha yöresi Van gölünün doğusunda ve güneyindeki dağlık alana raslamaktadır (km². başına 2 - 4 kişi) [1].

76 — İç Anadolu kasabalarından: Divriği

Etraftaki dağların çıplak yamaçları eteğinde, kavak ağaçları ile bezenmiş vâdi içinde yer almış olan bu kasaba, son yıllarda, bir taraftan Sivas - Erzurum demiryolunun açılması, bir taraftan da, yakınındaki tepelerden [bugün Karabük'te işlenmekte olan] iyi cins demir madeni çıkarılması ile gelişmektedir.

[1] Hakâri ili topraklarında, ortalama nüfus sıklığı 2 dir. Bu ilin dağlık yerlerinde kilometre kareye düşen nüfus birden az ise de ovalık kısımlarında nüfus sıklığının 10 u geçtiği yerler bulunmaktadır.

İKİNCİ KISIM

TÜRKİYENİN COĞRAFI BÖLGELERİ

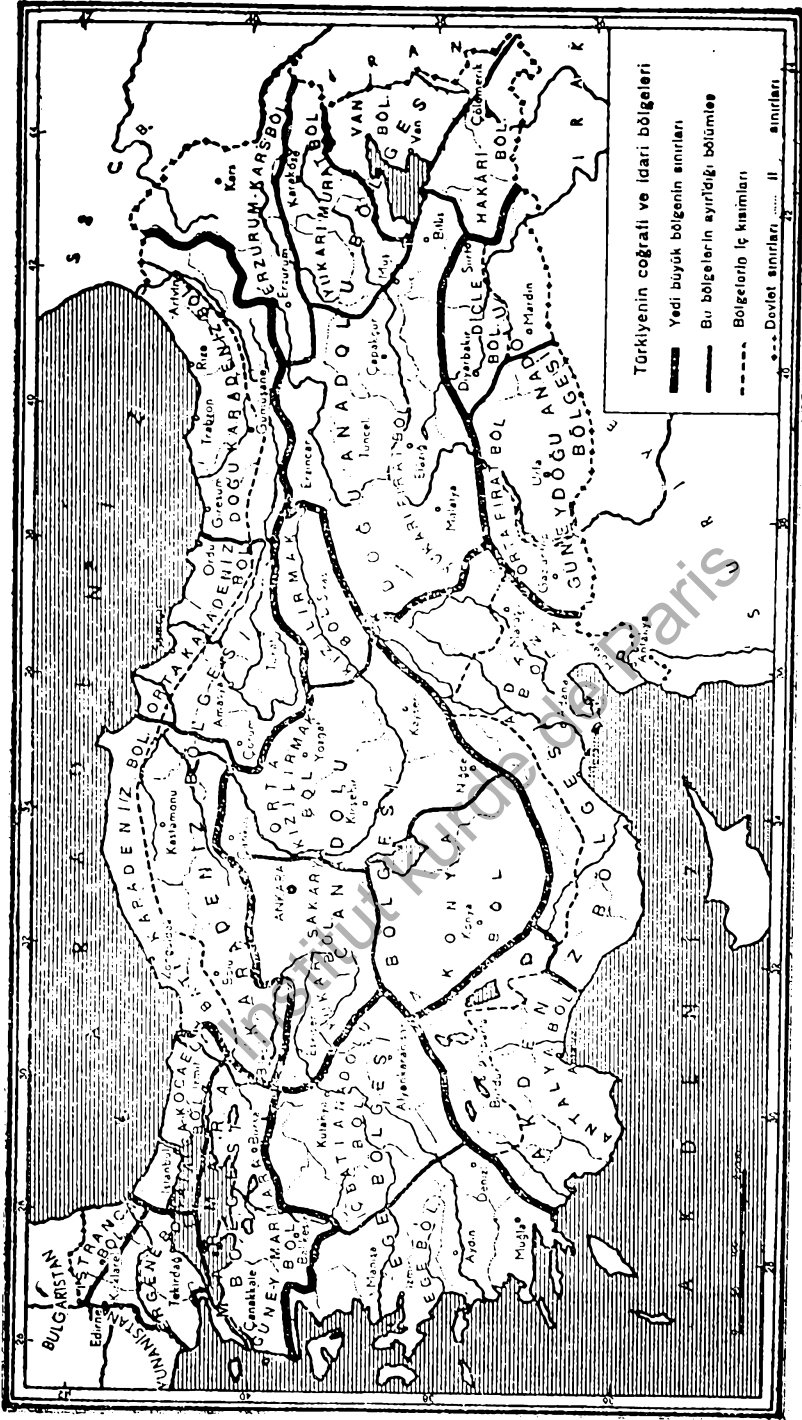
29. Türkiyenin coğrafi bölgelere ayrılışı. — Türkiyenin Asya kıtası batısında yer alarak bir yarımada biçiminde Avrupaya doğru uzandığını ve bu kıtanın güneydoğu köşesine de temel atmış olduğunu gördük. Yüzey şekilleri bakımından memleketimiz üzerinde boydan boya uzanan dağlar bulunduğunu, iklimin yer yer değiştiğini, nüfus bakımından da ancak bölgelere göre yaşayış farkları görüldüğünü toplu olarak öğrendik.

Bu toplu görüşten sonra, yurdumuzu daha iyi tanımak için onu bölge bölge incelemek gerekli olur [1]. Yurdumuz, yedi büyük kısma ayrılır. «Coğrafi bölge» adı verilen bu kısımlar arasında yüzey şekilleri, iklim, orman veya istep gibi tabii bitki şekillerinin dağılışı, nüfus sıklığı, insanların yaşayışı ve geçimleri bakımından ayrılıklar değil, özellikler görülmektedir. Bölgelerden dördü memleketimizi çeviren deniz kıyısında bulunur ve bu denizlerin adını alırlar: 1) *Karadeniz*, 2) *Marmara*, 3) *Ege*, 4) *Akdeniz bölgeleri*; kalan üç bölge de yurdun iç kısmında bulunur ve memleketin bütününe verilen Anadolunun adını alırlar: 5) *İç Anadolu*, 6) *Doğu Anadolu*, 7) *Güneydoğu Anadolu bölgeleri*.

Memleketin incelenmesini daha ileri götürecek olursak her bir bölge içinde birbirinden az çok farklı daha küçük parçalar seçilmesi mümkün olur. Bunlara da bölüm adını verebiliriz. Karadeniz bölgesinin 3, Marmara bölgesinin 4, Ege bölgesinin 2, Akdeniz bölgesinin 2, İç Anadolunun 4, Doğu Anadolunun 4 ve Güneydoğu Anadolunun da 2 bölüme ayrıldığını hartada görüyorsunuz [hepsi birden 21 bölüm].

30. Türkiyenin idari bölgeleri. — Memleketimiz, idare bakımından, birtakım bölgelere ayrılmıştır: sayısı 63 olan bu bölgelere il adı verilir. İllerimiz arasında Avrupanın bazı küçük devletleri kadar, hattâ daha fazla yer kaplıyanlar vardır [meselâ, Konya ili: 40 bin kilometre kare, Ankara ve Erzurum illeri 29 biner km², Sivas ili 27 bin km²]; bazıları ise bunlara göre küçüktür [Rize ili 3500 km², İstan-

[1] Yakın zamana kadar coğrafya kitaplarında Türkiye, birbirinden çok farklı şekilde ve farklı sayıda kısımlara ayrılırdı. 1941 yılında Ankarada «Birinci Coğrafya Kongresi» halinde toplanan Türk coğrafyacıları, yurdumuzu yedi büyük kısma ayırmışlardır.

77 — Bu hartada Türkiyenin yedi coğrafi bölgesinin sınırları kalın çizgilerle, bölgelerin ayrıldığı bölümler daha ince çizgilerle ve kıyı bölgelerinin iç kısımları da kesik çizgilerle gösterilmiş, ayrıca il sınırları noktalarla işaret edilmiştir.

bul ili 5570 km²): illerimizin çoğu, kendilerine merkez olan şehrin adını taşırlar, yalnız birkaçının adı, merkezin adından farklıdır [1].

İllerin toprakları *ilce* adlı daha küçük bölümlere ayrılmıştır [1945 te 470 ilçe]: her ilin ayrıldığı ilçe sayısı birbirinden farklı olup bu sayı 2 den 15 e kadar değişir. İlceler de ayrıca *bucak*'lara bölünmüştür. İşte, şehir veya köy gibi yerleşme noktası bu şekilde bölünmüş topraklar üzerinde bulunurlar.

İl ve ilçe gibi idare bölümlerinin alan ve sınırları yukarıda tarif ettiğimiz coğrafi bölgelerinkine tamamiyle uymaz. İl sınırları çizilirken, köy ve kasabaların ile merkez olan şehre yakınlığı, yollarla bağlılığı göz önüne alınmıştır; hem de bir il az çok bir idari bütün meydana getirmek üzere içine birbirinden farklı bölgelerden toprak almış olabilir.

[1] İllerimiz: [Topraklarının büyük bir kısmını ve merkezini içine alan bölgede gösterilmiştir.] [İl merkezinin adı ayrı ise parantez içinde gösterilmiştir.]

I. Karadeniz bölgesi:

Çoruh (Artvin), Rize, Trabzon, Gümüşane, Giresun, Ordu, Tokat, Amasya, Çorum, Samsun, Sinop, Kastamonu, Zonguldak, Bolu.

II. Marmara bölgesi:

Kocaeli (İzmit), İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Bilecik.

III. Ege bölgesi:

İzmir, Manisa, Kütahya, Afyon Karahisar, Denizli, Aydın, Muğla.

IV. Akdeniz bölgesi:

Antalya, Burdur, Isparta, İçel (Mersin), Seyhan (Adana), Hatay (Antakya), Maraş.

V. İç Anadolu bölgesi:

Eskişehir, Ankara, Çankırı, Yozgat, Kırşehir, Sivas, Kayseri, Niğde, Konya.

VI. Doğu Anadolu bölgesi:

Erzincan, Erzurum, Kars, Ağrı (Karaköse), Muş, Bingöl (Çapakçur), Elâzığ, Tunceli, Malatya, Bitlis, Van, Hakâri (Çölemerik).

VII. Güneydoğu Anadolu bölgesi:

Gaziantep, Urfa, Diyarbakır, Siirt, Mardin.

I. KARADENİZ BÖLGESİ

1. Toplu bakış. — a) Bu bölge, kendi adını taşıyan deniz kenarında genişliği 100-200 kilometreyi bulan bir şerit meydana getirir ve doğuda Sovyetler Birliği sınırlarından, batıda Aşağı Sakarya [Adapazarı] ovasına kadar uzanır. Kuzey Anadolu dağlarının sıraları bölgeyi baştan başa geçerler. Karadeniz bölgesinin iç sınırı, doğuda kıyıya paralel bir doğrultuda uzanan Çoruh ve Kelkit vâdilerinin güneyindeki dağlardan geçirilebilir; daha batıya doğru, Kuzey Anadolu dağlarının genel olarak alçaldığı alanda Karadeniz bölgesi hemen bütün Yeşilirmak havzasını içine alacak kadar genişler; nihayet daha ötede, Kızılırmak batısında ise Köroğlu dağları, bölgenin en iç dağ sırası olarak alınabilir. Bölge sınırının kuzeyinde kalan yerlerin iklimi nemli, dağları ormanlık, akar suları boldur; güneyinde ise daha kurak ve istep görünüşlü alanlar uzanır ve bu yönde, en ziyade göze çarpan yüzey şekilleri, vâdilerle az yarılmış yüksek düzlükler olur.

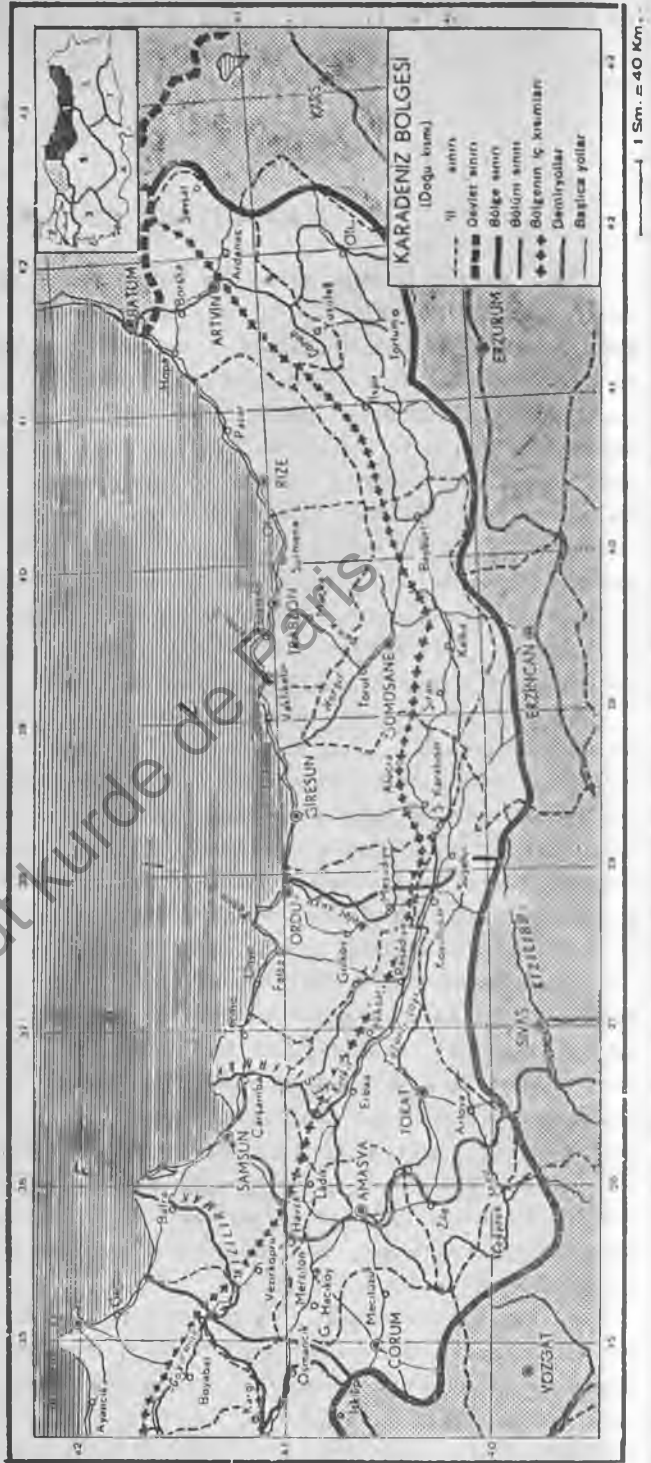
b) Bölgenin özelliği, Karadenize yakınlığından ilerigeler: kıyıya paralel dağlar, denizden gelen nemli rüzgârları tutup bol yağışlara sebeb olurlar. Yağışların yalnız bolluğundan değil, fakat bitkilerin en fazla su istedikleri yaz mevsiminde de yağmur yağması sebebiyle dağların denize bakan yamaçlarını gür bir orman örtüsü kaplamıştır. Bu dağların eteğindeki deniz kıyısı, memleketimizin en kalabalık yerini meydana getirir: toprağın küçük bir parçası bile boş bırakılmayıp ekilmiştir; bununla beraber Karadenizliler, geçimlerinin bir kısmını da gemicilik ve balıkçılık yolu ile denizden sağlarlar.

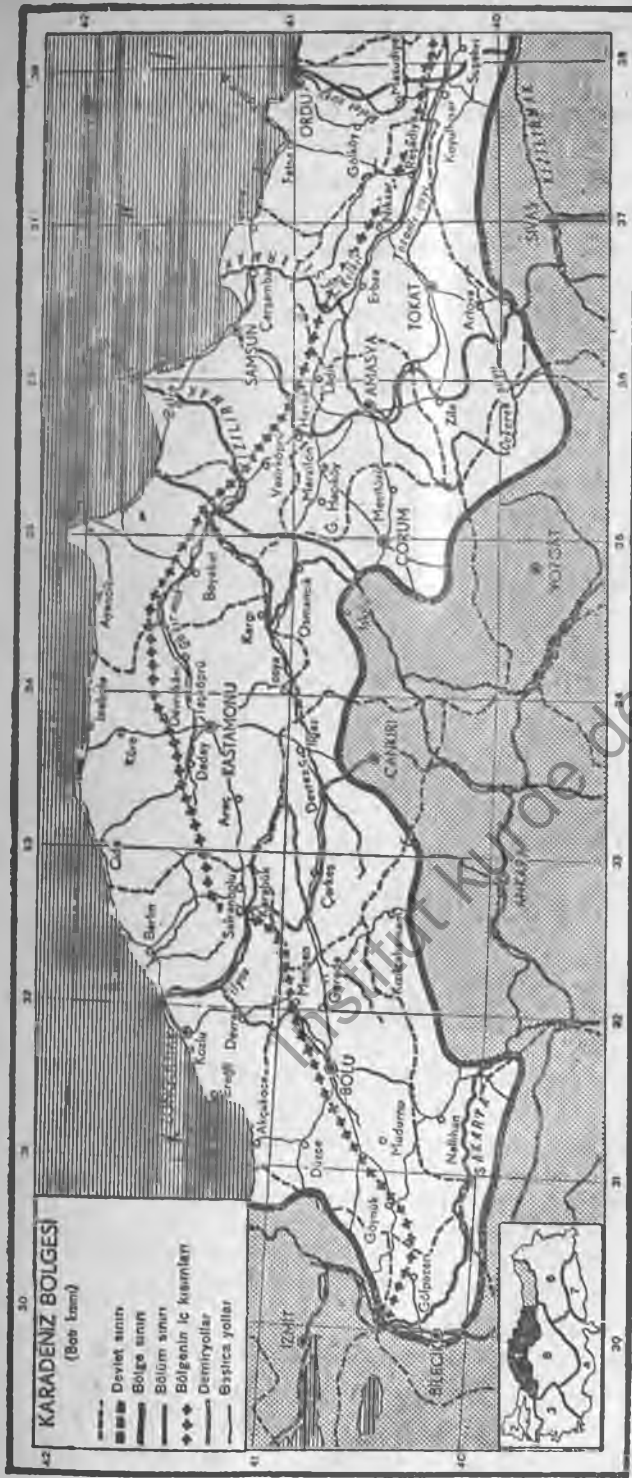
Deniz kıyısından dağların yamaçlarına tırmanılırsa, ormanın üst sınırından yukarı kalan yerlerde yazın sığır ve koyun sürülerinin yayıldığı otlaklara raslanır. Fakat dağların içe doğru bakan daha güneşli ve daha kuru yamaçları üzerinde artık devamlı bir orman örtüsü görünmez; daha ziyade yer yer çalılıklar bulunur. Dağların gerisinde kalan çukur alanlar ise, yağışların azlığı yüzünden, daha ziyade istep görünüşündedirler. Bu çukur alanlar, bazan epeyce genişliyerek nüfusun toplandığı önemli tarım yerleri halini alırlar. Nihayet en gerideki dağlar sırtındaki ormanlar, genel olarak, kıyıdaakilere göre büsbütün seyrekleşir ve daha ziyade, yükseklerde lekeler halinde kalır.

c) Karadeniz bölgesini: 1) Kıyıdan başlayarak, ilk dağ sırasının yüksek kısımlarına kadar uzanan bir *dış şerit*; 2) Daha geride bir de *iç şerit* olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Bu iki şeritten birincisinde Karadeniz etkisi daha çok duyulur; buna karşılık, ikinci kısımda, iklimin gitgide daha kuraklaşp daha sertleşerek İç Anadolu karakterinin daha fazla belirdi-

ği görülür. Fakat bütün Karadeniz bölgesini baştan başa kaplıyan bu uzun şeritlerin uçları ve orta kısımları arasında, hem tabii görünüşü, hem de insanların yaşayışı bakımından epeyce önemli farklar vardır. Bunun için, Karadeniz bölgesini daha yakından gözden geçirmek için onu Doğu, Orta ve Batı Karadeniz bölümlerine ayırmak yerinde olur.

32. Doğu Karadeniz bölümü. — Karadeniz bölgesinin Ordu yakınında denize dökülen Melet suyu vadisinden doğuda kalan kısmında dağlar çok dik ve yüksek olup iklim de bu dağların denize bakan yamacında çok nemli ve her mevsimde yağışlıdır. Gür bir yeşillik örtüsünün kapladığı dik yamaçlar, sel ve dere yatakları ile derin yarılmış olup bu küçük akar sular, dağlardan indirdikleri bol alüvyonları kıyıya yığarak küçük yalı ovaları mey-

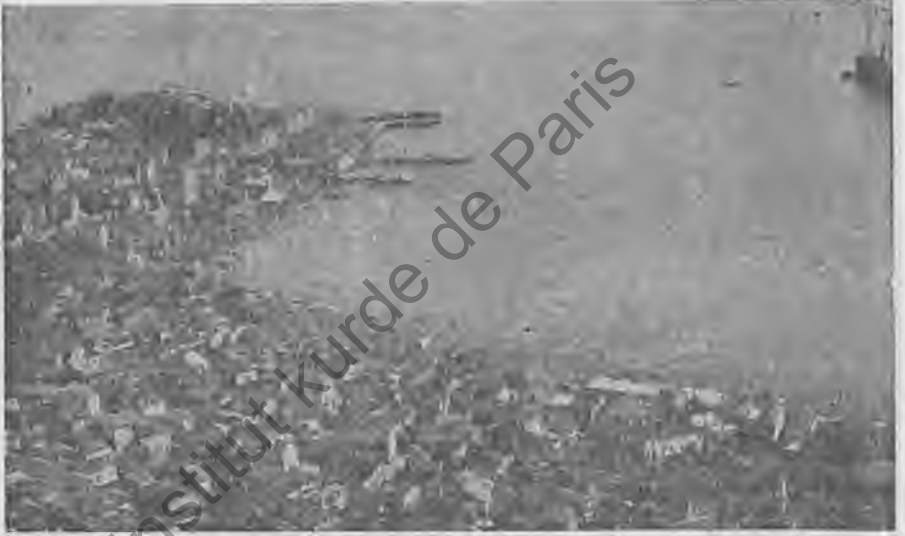

dana getirmişlerdir. Doğu Karadeniz bölümünde nüfus, gayet sık bir şekilde kıyıda yerleşmiştir. Büyücek kasaba ve şehirler, kısmen bataklık olan yalı ovalarında kurulmuş olmayıp tarıca basamaklarının bir kenarına ilişmiş bulunurlar. İçlerinde başlıca gemi uğrağı olanları, pek az girintili çıkıntılı olan kıyıda, kendilerini açık deniz rüzgârlarının hiç olmazsa birisinden koruyacak bir burun çıkıntısı yanında kurulmuşlardır. Köy evleri, memleketimizin başka bölgelerinde olduğu gibi bir araya toplu olmayıp, her birisi, sel yataklarının yardığı yamaçların küçük bir düzlüğüne ilişmiş, böylelikle birbirinden yüzlerce metre aralıkla bütün alana serpilmiş durumdadır.

Doğu Karadeniz bölümünde, hem nüfus sıklığı, hem de tabii bitki örtüsü ve ürünler bakımından, yüksekliğe göre sıralanan bir takım basamaklar seçilebilir:

1) Kıyıda başlıyarak 500 - 700 metre yüksekliğe kadar uzanan ilk basamakta nüfus sıklığı kilometre kare başına 100 kişiyi, hattâ bazı yerde 200 kişiyi geçer. Yayvan yapraklı, nemcil ağaçların meydana getirdiği doğal orman, burada yerini çeşitli bir tarım işletmesine bırakmıştır: fakat buradaki tarım, başka bölgelerdeki gibi geniş tarla ziraati soyundan olmayıp daha ziyade, ekilebilecek her küçük toprak parçasından faydalanan, hem de bol yağmur sayesinde sulamaya da muhtaç bulunmayan bir bahçe ziraatidir: yalı ovalarında piriç bile sulanmadan yetişir. Fındıklıklar, Trabzon ile Ordu arasında geniş yer tutar ve Giresun dolaylarında hemen bütün ekim alanını kaplar; sıcak ve nemli iklim isteyen mısır, bu kıyılarda yetişen tahılın başlıcasıdır; fasulye de çok yetişir. Doğuya doğru Rize ili kıyılarında fındıklıkların yerini portakal ve mandalina ağaçları alır. Çok nem

80 -- Trabzon "limanının Boztepe'den görünüşü"

Az girintili çıkıntılı ve sırtına rüzgârlarına açık olan Karadeniz kıyılarında «liman» kelimesi ile, vapurların rıhtımlara yanaştığı yerler değil, fakat resimde seçtiğiniz gibi, uzakta demirledikleri uğrak yerleri anlaşılır. Vapur ile şehir arasında yolcu ve eşya taşınması, resmin uc tarafına doğru gördüğümüz iskeleye yanaşan motor ve mavnalarla yapılır. Karşiki çıkıntıdan başlıyarak denize doğru ilerleyen bir dalgakıran yapılarak ve denizin beride kalan kısmını tarayıp gemilerin rıhtımlara sokulmasını sağlıyarak, bu uğrak yerini gerçekten liman haline koymak mümkün olacaktır.

ve ısı isteyen çay ağaçları yetiştirilmesi de son yıllarda bu kısımda gelişmektedir. Bununla beraber, Doğu Karadeniz bölümü kıyılarında yağmuru daha az olan yerler vardır ki, burada bitkiler ve ürünler Akdeniz kıyılarındakini andırır: Trabzon çevresinde zeytin ağaçları görünür. Çoruh nehrinin Artvin

yakınlarındaki dar vâdisi de yine böyle, kuruca ve ılık iklimi ile zeytin yetiştirilen bir alan meydana getirir. Buralarda tütün de ekilmektedir.

2) Kıyının gerisinde, dağların yamacında 500 -1000 metre arasındaki ikinci basamak üzerinde nüfus sıklığı daha azdır [fakat genel olarak yine Türkiyenin ortalama nüfus sıklığının 2-3 katı, bazan daha bile fazla]; burada daha çok yayvan yapraklı ağaçların meydana getirdiği ormanlara raslanır ve ekilebilecek bütün düzlüklerde türlü tahıl, sebzeler, meyva ağaçları [başta elma] yetiştirilir.

3) 1000 - 2000 metre arasında yer alan üçüncü basamak üzerinde nüfus daha seyrekleşmiştir [kilometre kareye 20 kişi kadar]. Burada yine ekilebilen yerlerde tarlalar görülür; ormanlar daha çok yer tutar ve yükseklere çıkıldıkça daha ziyade iğne yapraklı ağaç cinsleri [çamların köknar ve ladin tipleri] görülür.

4) Nihayet 2000 metrenin üstündeki yerlerde artık orman sona erer ve yerini yeşil otlaklara bırakır. Bir kısım kıyı halkı, yazın alçakların nemli ve sıcak havasından kurtulmak için buralara çıkarlar. Sığır ve koyun sürüleri

81 — Doğu Karadenizin başlıca fındık iskelesi: GİRESUN

— halkın yayla dedikleri — bu dağ otlaklarına getirilir, fakat kışın gayet çok kar yağın bu yüksek kısımlar, sonbaharda insanlar tarafından boşaltılır; onun için, Doğu Karadeniz dağlarının yüksek kısımları, insanlar için devamlı yaşama alanı değildir.

Kıyı dağlarının daha gerisinde başlıca yaşama alanı, Çoruh ve Kelkit vâdi oluklarıdır; fakat bu oluklar çok yerde yolların bile geçemeyeceği kadar dar bir boğaz halini aldıkları için, ancak bu vâdilerin ova şeklinde az çok genişlediği yerlerde nüfus biraz sıklaşır ve burada birtakım küçük kasabalara

raslanır. Çoruh nehri üzerinde Artvin [4000 nüfuslu] ve Yusufeli, fazla yüksek olmadıkları için, buralarda sebze ve yemiş ağacı yetiştirilebilir. Fakat daha geride İspir ve Bayburt [9500 nüfus], yükseklikleri ve şiddetli iklimleri ile Doğu Anadoluya geçit yerinde bulduklarını anlatırlar.

İç kısımların bu tenhaliğine karşı, kıyılar çok canlıdır. Fakat gerideki dağların yüksek ve hemen hemen geçitsiz bir duvar meydana getirmesi yüzünden içerilere doğru sokulmak güçtür; sel ve dere yataklarının derin yarıdığı yamaçlar, bazan kıyıya kadar inen dağlar, aradaki bataklık ovalar yüzünden doğu-batı doğrultusunda kara yolculuğu da kolay değildir: işte bunun için Doğu Karadeniz bölümünün bütün canlılığını kendine bağlayan ve idare eden bir ekonomik merkez bulamayız. Kıyı boyunca dizili birçok kasabalar, daha ziyade, yakın dolaylarında yetişen ürünler için birer yükletme iskelesi olurlar. Doğudan batıya doğru Rize [14.000 nüfus], Trabzon [30.000], Giresun [12.000] ve Ordu [10.000] başlıca şehirlerdir. Bunlar arasında Trabzonun eskiçağdan beri taşıdığı önem, iyi bir limana sahibolmasından ziyade, Erzurum yaylası üzerinden İrana doğru giden ana yolun başlangıç noktasında bulunmasından ilerigelmektedir. Bu bölgede kıyından başlayan bütün başka yollar dağları aşmak için 2500, hattâ 3000 metreye tırmanmak zorunda oldukları ve senenin birçok aylarında karla kapalı buldukları halde, Trabzondan başlayan yol, Zigana geçidinin bir dereceye kadar gösterdiği kolaylıktan faydalanmaktadır: bu geçit bile, 2.000 metrenin üstünde bulunuyor. Trabzonun önemini artırmak için, fırtınaya açık olan limanı dalgakıranlarla korumak düşünülmektedir. Trabzon limanı bugün yapılmamış halindedir. Şimdiki halde, fırtına havalarında gemiler limanı bırakıp biraz batıda Polathanede barınmaya çalışmakta, yahut denize açılmaktadırlar.

33. Orta Karadeniz bölümü. — Karadeniz bölgesinin ikinci bölümü, Melet ırmağı ile batıda hemen hemen Kızılırmak aşağı vâdisi arasında yer alır ve Kuzey Anadolu dağlarının *Canik dağları* adı verilen parçası ile Kelkit vâdi oluşunu ve daha güneyde Yeşilirmak havzasının hemen tamamını kaplar. Burada dağlar genel olarak batıya ve hele doğuya göre çok alçalmış, sıralar arasına bazan geniş ovalar girmiş, dağların sırtı da çok defa yüksek düzlükler şeklini almış bulunur. Yüzey şekillerinin bu durumu bitkiler ve insanların yaşayışı üzerinde özellikler yaratır: kıyıya paralel dağların çok yüksek olmaması, yağışları azaltır[1]. Bu yüzden Canik dağlarında ormanlar daha az yer tutar, alçak alanların denize yakın yerlerinde bile İç Anadolunu istep karakterini andıran bir görünüş, Akdeniz kıyıları-
nın yaz kuraklığına alışık bitkilerine benziyen bitkiler göze çarpar. İç taraf-

[1] Yağmurların biraz eksilmesine başka bir sebep olarak da, kıyının güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda oluşu söylenebilir; bu yüzden, Trabzon yakınlarında olduğu gibi, burada da dağlar, yağmur getiren rüzgârlara tamamiyle dik bir durumda bulunmazlar.

82 — Amasynda Yeşilirmak vâdisine yüksekten bakış

Yeşilirmak vâdisi, burada dik yamaçlı kayalık dağlar arasında sikişmiş olup sağda yükselen kaya üzerinde eski Amasyanın kalesinden kalma izler vardır. Resmin gerisine doğru, vâdi genişlemekte ve tabanı, Yeşilirmak sularının suladığı yemiş bahçeleri ile kaplanmaktadır. Bu bahçeleri geride, vâdi boyunda koyu renkli geniş lekeler halinde seçebilirsiniz.

83 — Sinop

Bu resim, Sinop şehrini, berzahına yerleşmiş bulunduğu yarımadadan gösteriyor. Sinobuu «çifte limanı» vardır. Bundan doğudaki [resmin solunda], fırtınalardan çok korunmuş bir liman olup fırtına zamanlarında Karadenizdeki gemilere barınak olur.

lardaki ovalar, yazın sararan otlukları ile, daha belli bir istep karakteri taşırlar. Nüfus sıklığı bakımından da doğudaki kıyı ile dağlar arasında görülen farklar burada çok hafifler: kıyı biraz daha seyrek nüfuslu, dağların düzleşmiş sırtları da yükseklerle kadar epeyce kalabalıktır. Burada dağlar alçak olduğu için kalabalık alan daha içeri sokulduğu gibi yollar da fazla yükseğe tırmanmaz; aynı zamanda kıyı boyunca kara yolculuğu da oldukça kolaydır. Anadolu içinden gelip kuzey dağlarını yarararak üçgen şekilli delta ovaları içinde denize dökülen Yeşilirmak ile Kızılırmak ağızları arasında yer alan Samsun şehri, bütün bölgelerin ekonomik merkezi rolünü oynar. Eskiden İstanbuldan Sıvasa, Malatya'ya ve doğunun daha uzak yerlerine gitmek için denizden Samsun'a gelinir ve buradan, araba ile yola devam edilirdi. Şimdi, Cumhuriyet devrinde yapılması başarılan demiryolu Samsun'un önemini büsbütün artırmıştır. Bugün Samsun, Karadeniz kıyılarımızın en çok nüfuslu şehri olmuştur [39000 nüfus]. Bundan başka, Samsun iyi yollarla bir taraftan Kızılırmak deltasında Bafra [11.000]'ya bir taraftan da — kısa demiryolu ile — Yeşilirmak deltası başında Çarşamba [8.000]'ya bağlıdır. Bu yakın kıyılardan ve geriden gelen tütünler, Samsun'un ihracatı arasında

84 — Batı Karadeniz bölümü kıyılarında : İNEBOLU

Batı Karadeniz bölümünde, fırtına rüzgârlarına karşı korunma bakımından en elverişli iskele Sinop ve ikinci derecede Ereğli olduğu halde, bu iki kasaba, gerideki memleketlerle kolay alışverişte bulunamadıkları gibi az çok sapa yerde kalmışlardır. Bunlara karşılık, İnebolu tamamiyle açık bir iskele olduğu halde, geride, Kastamonu'ya kolay bağlanmış olması sayesinde, daha işlek bir durumdadır.

önemli bir yer alır. Yalnız, fırtınalara karşı saklamalı olmalıyan limanı, inşa edilmek ister. Samsunun yakın tarihimizde de önemli bir hâtırası vardır: 19 Mayıs 1919 da İstanbuldan gelen Atatürk'ün Samsuna çıkışı, Millî Savaşımızın başlangıç tarihi sayılmaktadır. Ormanları azalmış, kısmen tarlarla kaplı, kısmen de hayvan beslenen dağ yamaçları aşıldıktan sonra vâdilerin geniş tabanlarında iyi ziraat topraklarına ve birçok kasaba ve küçük şehirlere raslarız: Kelkit vâdisinde Niksar ve Erbaa, iyi cins tütün yetiştirir. Yeşilirmak boyunda, eski bir tarihi olan Amasya [13.000 nüfus], şeker fabrikalarımızdan birinin kurulmuş bulunduğu Turhal [8.000 nüfus] ile Tokat [20.000] sıralanır. Bu şehirler dışında batıda Merzifon [16.000] güneybatıda Çorum [20.000] ve güneyde Zile [16.000] sayılabilir: bu üç şehir önemli pazar yerleridir.

34. Batı Karadeniz bölümü. — Kızılırmak ile Sakarya'nın aşağı kısımları arasında kalın Batı Karadeniz bölümünde dağlar, yüksek kısımları

Foto B. Y. G. M.

85 — Kömür şehri Zonguldak'ta kok kömürü fabrikası

Zonguldak kömür havzasında taşkömürüne, birinci zamanın karbon devri tabakaları arasında raslanmakta olup bunlar daha yeni tabakalar [ikinci zamanın tebeşir devri tabakaları] ile örtülmüş bulunmakta iseler de, yeni dediğimiz tabakalar çok yerde aşınıp ortadan kalkmış, karbon devri tabakaları meydana çıkmıştır. Bunun için, maden kuyularının ağızları, ağaçlıklarla kaplı vâdi yamaçlarında, yahut doğrudan doğruya vâdi tabanında açılır. Resmin ön tarafında Cumhuriyet devrinin kurduğu Sömikok fabrikası. Geriye doğru uzanan vâdinin tabanında seçtiğiniz fabrika bacaları, bir maden kuyusunun ağızını göstermektedir.

az çok düzleşmiş geniş şeritler meydana getirirler ve birbirlerinden, bazan geniş ovalar halini alan vâdi olukları ile ayrılırlar.

Kıyı, burada tekrar Doğu Karadeniz kıyılarını andırır: yamaçlar dik, yağış bol, orman örtüsü de denize bakan yamaçta sıktır. Kıyı çizgisi burada doğudan daha düzdür. Alanı dar kıyı ovalarında, yamaçların hafif eğimli kısımlarında, sırtlar üzerinde evleri dağınık birçok köylere raslanır. Nüfus sıklığı epeyce fazladır. Gemiler kıyıda fırtınadan korunmuş iki demir yeri bulurlar. Bunlardan birisi, bölümün doğusunda Sinop, ötekisi de batıda Ereğli. Fakat, geriye olan bağlılık ve gemilere yüklenecek eşya bakımından, bunlar kadar elverişli olmıyan başka iki şehrin önemi daha fazladır: bunlardan biri olan İnebolu, oldukça kolay geçilen Ecevit geçidi üzerinden Kastamonu'ya bağlanır. İkincisi olan Zonguldak ise hemen bütün önemini, yakınlarında işletilen taşkömüründen kazanır. Son senelerde kömür işletmesindeki gelişim, Zonguldak'ı çabuk büyütüştür [Nüfusu son sayımda 33.000]. Zonguldak, aynı zamanda, Karadeniz kıyılarında, iç memleketlere demiryolu ile bağlanmış olan ikinci iskeledir; fakat bu demiryolu, Zonguldak'ı Samsun gibi bir ihraç limanı haline getirmeye değil, fakat taşkömürünü İç Anadoluya götürmeye yaramaktadır. Zonguldak limanının hemen bütün etkinliği, gemilere kömür yüklenmesi üzerinde toplanmaktadır; zaten bu liman, fırtınalara karşı saklamalı da olmadığı için komşu Ereğli'de elverişli bir kömür limanı kurulmaktadır.

Kıyının gerisindeki dağları örten orman, büyük zararlara uğramış olmakla beraber henüz geniş alanlar kaplamaktadır. Ayancık'ta, büyük bir kereste fabrikası olduğu gibi Kastamonu ve Bolu ile kıyı arasında, taşınmaya elverişli olan yerlerde birçok kereste bıçkı tezgâhları bulunur; bu ormanların metotlu bir şekilde işletilmesi, Zonguldak kömür madenlerini de yakın-

86 — Samsun'da
Atatürk'ün heykeli

19 Mayıs 1919

dan ilgilendiren bir meseledir [maden direği sağlaması]. Dağların yüksek kısımlarında ormanların yetişemedikleri yahut ortadan kaldırıldıkları yerlerde yazın sürüler otlatılır.

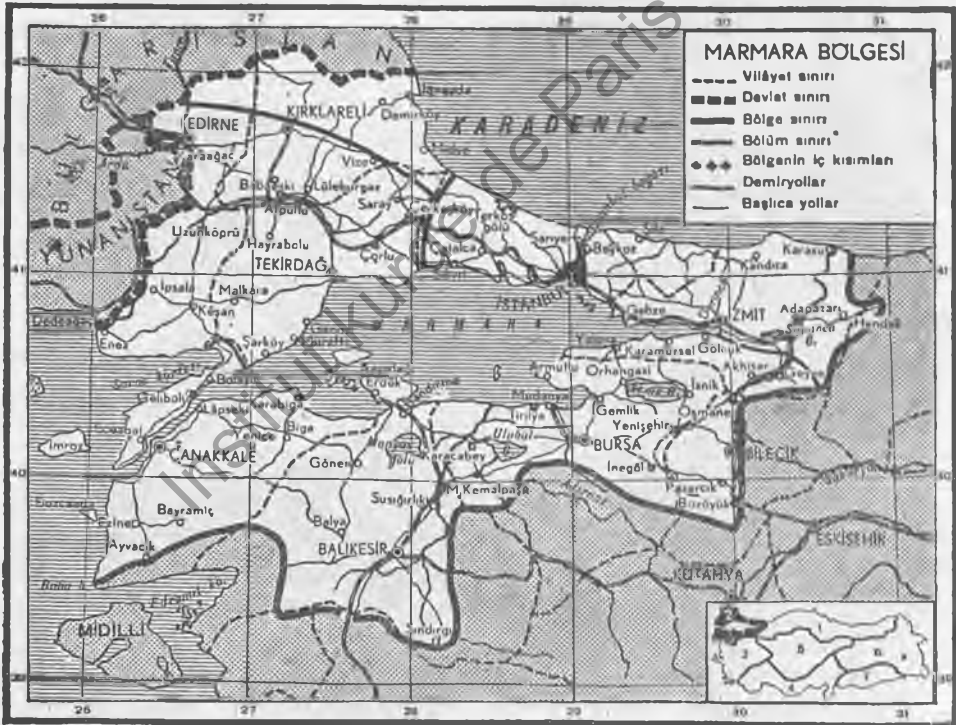
Ovalar, Batı Karadeniz bölümünün başlıca tarım alanlarıdır. Burada, her türlü tahıl, keten ve kenevir, yemiş ağaçları [elma, erik, ceviz, v.s.], sulak yerlerde ise [Tosya, Boyabat gibi] pirinç yetiştirilmektedir. Batıda Düzce ovası, Türkiye'nin en meşhur tütünlerinden bir cinsini yetiştirir. Bellibaşlı bütün ovaların birer şehri vardır: bunlardan en önemlileri, kendirçiliğin merkezi olan Kastamonu [14.000 nüfus] ile batıda Bolu [7.000 nüfus] dur. Zonguldaktan başlayıp Filyos çayı vâdisi boyunca içeriye sokulan demiryolu üzerinde ve Safranbolu kasabası yakınında Karabük'te İç Anadoludan [Divriği'den] gelen demir madeni ve Zonguldak kömürü ile işliyen büyük bir demir ve çelik fabrikası kurulmuş, eskiden küçük bir köy olan bu yer, şimdi nüfusu on bini aşan bir şehir halini almış bulunmaktadır.

—

Institut kurde de Paris

II. MARMARA BÖLGESİ

35. **Toplu bakış.** — a) Marmara bölgesi, yurdumuzun kuzeybatı köşesinde, kendine adını vermiş denizin çevresinde yer alır; bir yandan Avrupa kıtasının Balkan yarımadasında —Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarına kadar— uzanır; bir yandan da Asya tarafında, memleketimizin Karadeniz ve Ege bölgelerine komşu olur. Karadeniz ve Marmara bölgeleri arasındaki

sınır, Sakarya ırmağının aşağı çıkışı doğusundan geçirilmiştir. Yüzeş şekilleri bakımından Marmara bölgesi, doğu komşusundan hem daha alçaktır, hem de dağlar güç aşılabilir sıralar meydana getirmeyiz. Güneydoğuda, Ege bölgesinin iç bölümünü meydana getiren İç Batı Anadolu, yüksek düz-

lükler üzerinde bir sıra halinde, fakat aralıkla devam eden dağ şekilleri ile Bursa ovası kenarına kadar yaklaşır ve nihayet güneybatıda akar suları da birbirinden ayıran sırtlar, burayı Ege bölümünden ayırır.

b) Marmara bölgesinin başlıca özelliği, hem denizler ve kıtalar, hem de birbirinden farklı iklimler arasında geçit meydana getirmesidir. Bu yüzden, Marmara bölgesinde her bakımdan çeşitlilik buluruz. Genel olarak, yer şekilleri ne fazla yüksek, ne de Kuzey ve Güney Anadolu kenar bölgelerindeki gibi devamlı dağ sıraları halindedir; fakat bölgenin doğusunda Kuzey Anadolu dağlarının, birbirinden ayrı sıralar halinde Marmaraya doğru ilerledikleri göze çarpar [Kocaeli, Samanlı dağları ve Mudanya tepeleri]; güneydoğuda İç Batı Anadolunun geniş düzlükler ve sırtlar yapısı; biraz daha parçalanmış ve daha alçalmış olarak, Marmara bölgesi içinde Çanakkale boğazına doğru uzanan Biga bölgesinde devam eder. Doğu Trakya, bir yandan Çatalca - Kocaeli, bir yandan da Gelibolu yarımadaı üzerinden Anadoluya sıkı sıkı bağlanan ortası çukur bir alan meydana getirir ki bunun kuzeydoğu kenarındaki Istranca dağları, Kuzey Anadolu dağlarının bir devamı gibidir.

88 - İstanbul'dan bir görünüş

Karşıda İstanbul boğazı: Boğaz, resmin sağında Marmara denizine açılmakta; resmin gerilerine doğru kıvrımlarını çizerek kaybolmakta, orada Karadenize doğru uzanmaktadır. Resmin ön tarafında: Asıl İstanbul şehrinin bir kısmı; sola doğru: Haliç ve bunun üzerinde bir tanesini gördüğünüz iki köprü ile İstanbulla bağlı Galata - Beyoğlu; sağda karşı kıyıda Üsküdarın bir ucu. Bu resimde, Boğazın köprüye yakın kısımları, İstanbul limanının ucu meydana getirir. Burada vapurların yanaşacağı rıhtımlar vardır. Avrupa demiryollarının ucu liman yakınına kadar gelir. Karşı yakadaki demiryolu ise, Üsküdardan biraz ötede (resmin sağ kenarı dışında kalan) Haydarpaşa'dan başlar.

Hartaya bir göz atınca, Marmara bölgesinin yüzey şekilleri bakımından ne kadar çeşitli olduğunu anlarız: burada havza şekilli geniş çukurlar, kısmen körfezler, göller ve ovalarla kaplanmış doğu-batı doğrultusunda çukur alanlar, dik yamaçlı uzun dağ sıraları, tek başına yükselen dağlar ve dağlık adalar, geniş tepelik alanlar... buluruz.

c) Marmara bölgesinde çeşitli iklimlerin ve bitki şekillerinin de birbirine geçtiğini görürüz: hemen bütün Marmara kıyılarında Akdeniz ikliminin hâlâ hâkim olduğunu, zeytinliklerin, bağların, maki şeklinde yeşil çalılıkların varlığından anlarız; Karadenize çıkılınca iklim yazları daha serin ve daha nemli olur. Fakat içerilere girilince, bu şartların değişerek yazların daha sıcak ve kışların daha soğuk bir hal aldığı görürüz: zeytinlikler artık görünmez olur: yağışların çok olduğu yerlerde yeşil çayırlar, geniş çukur ovalarda ise istep manzarası görülür. Alçak tepeler çok yerde çalılıklarla kaplıdır ki bunlar güneşli yamaçlar üzerinde Akdeniz makisi halini alır; nihayet daha yüksek dağlar tam bir Karadeniz ormanı ile örtülüdür. Uludağ'ın yüksek kısmı orman sınırının daha üstünde kalmış bulunur.

d) Bu çeşitli yer şekilleri ve iklimler, Marmara bölgesini insanların yerleşip yaşaması ve türlü ürünler yetiştirilmesi bakımından çok elverişli bir alan haline koymuştur. Nüfus sıklığı, dağlık kısımlarla ovalar arasında fark göstermekle beraber Marmara bölgesi, genel olarak yurdumuzun kalabalık köşelerinden biri sayılır. Şehir ve kasabalar sayısı da burada — Ege bölgesi ile beraber — oldukça fazladır. Ürünler bakımından, geniş ovalar büyük ölçüde tarla ziraatine ve büyük ölçüde yapılan hayvancılığa elverişlidir. Başka yerlerde ise bahçe ziraati yapılır, her türlü sebze ve yemiş yetiştirilir, bağcılık da ileri gitmiştir. Dağlardan orman işletmek ve hayvan beslemek şeklinde faydalanılır. Taşın kolaylığı, bütün bu işleri canlandırır. Bölgenin şehirleri, başta İstanbul olmak üzere, birtakım fabrikaların kurulduğu yerlerdir. Nihayet, iki boğaz, bölgenin ortasından geçerek iki denizi bağlar ve önemli bir ticaret akıntısına meydan verir.

Bu çeşitlilik sebebinden, Marmara bölgesi içinde birçok bölümler ayrılabilsen de biz bunlar arasında birbirine benziyenleri bir araya topluyarak bölgeyi başlıca dört bölüm olarak gözden geçireceğiz.

36. Çatalca - Kocaeli bölümü. — Burası Karadeniz ile Marmara arasında boğazın iki tarafında uzanan az yüksek, fakat vâdilerle yarılarak engebeli bir görünüş almış bulunan iki yarımadadır. Yarımadanın iç kısımları ile Karadenize bakan kuzey tarafları tepelik, ormanlık, oldukça az nüfuslu bir alandır, buna karşılık, güney yalıları çok kalabalıktır. Ormanın açılmış olduğu yerlerde tahıl, ayrıca Kocaeli yarımadasında keten yetiştirilir, kuzey rüzgârlarından korunmuş İzmit körfezi kıyısında zeytin-

likler, üzüm bağları, sebze ve yemiş bahçeleri uzanır. İstanbul şehri kendi adını taşıyan — ve bildiğimiz gibi, yakın bir devirde deniz tarafından kaplanmış eski bir vâdi olan — boğazın güney kıyıları üzerine yerleşmiştir. Şehrin eski çekirdeği, boğaz vâdisinin yine deniz tarafından kaplanmış bir kolu olan ve bugün güzel bir iç liman işini gören Halicin güneyinde bir yarımada üzerine kurulmuştur: ilk çağların Bizans'ı ve ortaçağda Doğu Roma İmparatorluğunun payitahtı olan Kostantinopolis şehri, burada sağlam surların içinde birçok hücumlara kolaylıkla dayanmış, en sonunda 1453 yılında — artık bir daha sahip değiştirmemek üzere — Türklerin eline geçmiştir. Eskiden İstanbul yakınlarında ayrı birer şehir veya köy gibi kurulmuş olan, yahut sonradan doğan yerler [Halicin kuzey yönünde Galata ile Beyoğlu, karşı yakada Üsküdar, Boğaz ve Marmara kıyısında uzanan dış mahalleler], İstanbulun gayet geniş bir alana yayılmış banliyösünü meydana getirmektedirler. Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında İstanbul şehrinin nüfusu Balkan yarımadasından gelip buraya yığılan göçmenler, o zaman sayısı şimdikinden daha çok olan ecnebiler ve azlıklar yüzünden bir milyonu aştığı tahmin ediliyordu. Türkiye Cumhuriyeti, kendi merkezini Anadolu ortasında kurmakla İstanbul, önemini kaybetmemiştir: son sayımlarda nüfusu gitgide artmaktadır: 1945 te 859.000 kişiyi bulan nüfusu ile İstanbul yalnız Türkiyenin en büyük şehri değil, fakat Yakın Şarkın bellibaşlı merkezlerinden biri olarak göze çarpmaktadır. İstanbulun önemini artıran sebepler arasında, büyük yollar üzerindeki durumu önde gelir. İstanbul, Avrupadan Yakın Şark memleketlerine giden yollar üzerinde bir köprü başı yerinde bulunur. Son yıllarda, memleketimizin doğu ve güneydoğu uçlarına doğru uzayan demiryolları bu bakımdan İstanbulun önemini artırmıştır. Karadeniz memleketlerinin deniz yolu ile yapılan ihracatı [petrol, tahıl, v.s.] İstanbuldan geçmekte, Karadeniz kıyılarımızın ürünleri, başka yerlere gönderilmek üzere burada toplanmakta, başka memleketlerden Türkiyeye gelen birçok eşyanın başlıca giriş kapısı yine İstanbulda bulunmaktadır; yani İstanbul, Türkiyenin birinci ithalât limanıdır. Bundan başka, İstanbul, memleketimizin her tarafı ile, hattâ başka memleketlerle kolay alışveriş yapabilmesi, nüfusunun çokluğu [işçinin bol olması, aynı zamanda büyük ölçüde eşya sürümü] sayesinde Türkiyenin başlıca endüstri merkezidir: burada birçok fabrika vardır: dokuma, deri, yiyecek maddeleri, içki, maden, cam, lâstik, mobilya sanayii burada yer almış bulunuyor; Haliçte ve Boğaz kıyısında gemi tamirhaneleri de vardır.

Kocaeli yarımadası ; doğuda, zengin aşığı Sakarya ovası üzerinde sona erer. Bu ovada çeşitli toprak ürünleri [tahıl, yemiş, sebze, tütün] yetişir. Yakın zamanda kurulmuş ve çabuk büyümüş olan Adapazarı [29.000 nüfus], bu ovanın merkezidir. İzmit körfezinin bitim yerinde kurulmuş olan

İzmit [28.000 nüfus] şehri, yakınındaki Gölcük tersanesi ile Türkiye'nin başlıca harb limanı olup burada bir de büyük kâğıt fabrikası kurulmuştur.

37. Ergene ve Istranca bölgeleri. — Çatalca yarımadasının tepelik alanından batıya doğru gidilecek olursa yüzey şekillerinin daha hafiflediği, iklimin daha sertleşip kuraklaştığı, istep karakterinin daha fazla belirdiği Ergene bölümüne geçilir. Burada yer, Ergene vâdisine doğru alçalır ve bu vâdi etrafında batıya doğru genişleyen ve en sonunda aşağı Me-riç ovasına karışan ovalar yer alır.

Yine Çatalca yarımadasının kuzeybatısında belirmeğe başlayan az yüksek dağlar, bu doğrultuda ilerliyecek olursak gitgide daha yükselir, daha genişler, Bulgar sınırına doğru yayılan Istranca dağlarını meydana getirir. Bu dağlar, Marmara kıyısındaki Tekirdağ kabartısı ile beraber, Ergene havzası için alçak bir set hizmetini görürler. Ergene ovasından bu kenarlara doğru gittikçe yüzey şekilleri daha fazla tepelik bir görünüş alır.

Ergene bölümü, az yağışlı, fakat tahıl ve şekerpançarı ekimine elverişli bir alandır. Yazın fazla sıcaklığı bu ovanın sulak yerlerinde pamuk, susam, pirinç yetişmesine de elverişlidir. Büyük kısmında Ergene ırmağını takibede-

89 — Çanakkale boğazı

Resmin ön ve sol tarafında Çanakkale şehri; sağda, Gelibolu yarımadası kıyıları. Karşıda boğazın Ege denizine doğru açılan kısmı. 1915 yılı ilkbaharında, düşman, kuvvetli donanması ile boğazı geçmek istemiş, fakat erlerimizin eşsiz kahramanlığı sayesinde bu işi başaramadan dönmek zorunda kalmıştı.

rek İstanbulu Edirneye bağlayan demiryolu, bu ovanın ürünlerini İstanbul'a taşır. Lüleburgaz ve Çorlu, ovanın başlıca merkezleridir. Alpullu'da bir şeker fabrikası kurulmuştur. İstanbul ile Edirne arasındaki eski yol daha kuzeyde, Istranca dağlarının iç eteğinden geçer. Burada Vize, Kırklareli

[14.000 nüfus] gibi kasaba ve şehirler dizilmiştir; Edirne [29.000 nüfus], sınır yakınında, Istranca ve Rodop dağ kütleleri arasında, savaş zamanlarında da, barış devirlerinde de önemli bir yol üzerinde, Meriç'in diğer iki kolu ile birleştiği yerde kurulmuş sınır bekçisidir. Trakyanın Marmara kıyıları, güneye doğru, dağlar eteğinde, bağları ile tanınmış ayrı bir alan meydana getirir. Burada, önemli bir şarap fabrikası bulunan Tekirdağ şehri ile üzüm-cülük merkezi olan birtakım kasabalar (Mürefte, Şarköy) bulunur.

38. Güney Marmara bölümü. — Burası, bölgenin en çeşitli parçasıdır: kuzeydoğuda kısmen ormanlık Samanlı dağlarının kuzey yamaçları önüne yeşillikler içinde birtakım güzel kasabalar yerleşmiştir [Karamürsel-gibi]; yazın çok ziyaret edilen Yalova kaplıcaları da buradadır. Daha güneyde Marmara kıyılarında yüksek olmanın tepelerin eteğinde, memleketimizin en

Foto B. Y. G. M.

90 — Bursa ovasının ve şehrin bir görünüşü

Bu resimde Bursanın bir kısım evlerini, ovadaki yeşillik denizi içinde yarı kaybolmuş bir halde görüyorsunuz. Ova kenarında yükselen Uludağ, burayı her vakit için nemli tutmakta, bitkilerin gelişmesine meydan vermektedir.

iyi yemeklik zeytini yetiştir; burada kendi adını taşıyan körfez kıyısında, bir suni ipek fabrikasının kurulmuş olduğu Gemlik kasabası, Bursanın iskelesi olan Mudanya, daha batıda Kapıdağ yarımadasının siperi arkasına sığınmış Bandırma şehri [17.000 nüfus] dizilidir. Bu son şehir, İzmiri, Marmara denizi kıyısına bağlayan demiryolunun bitim noktasında oldukça işlek bir

limandır. Kütahya - Balıkesir demiryolu yapıldıktan sonra, krom madenlerinin ihraç iskelesi olarak Bandırmanın önemi daha da artmıştır. Marmara'nın güney kıyısı boyunca uzanan tepelerin gerisinde, kısmen göllerin bulunduğu ovalar dizisi göze çarpar. Burada Bursa şehri en önemli merkezdir. 86.000 nüfusu ile Türkiye'nin beşinci kalabalık şehri olan Bursa, kendisine bol su ve yeşillik sağlayan Uludağ'ın eteğinde, hemen her türlü sebze ve yemiş yetiştirilen bir ovanın kenarında kurulmuştur. Burada çok sayıda koyun ve sığır da beslenir, tereyağı elde edilir, fakat Bursanın en tanıtıcı ürünü ipektir. Bu ipek, kısmen ihraçedilmekle beraber Bursada da işlenir. Son yıllarda Bursada modern bir yün ipliği fabrikası [Merinos fabrikası adıyla] kurulmuştur. Ortaçağ Osmanlı tarihine ait güzel anıtları ve meşhur kaplıcaları bulunan, kış mevsiminde de Uludağ'ın kayak sporları için toplanma yeri hizmetini gören Bursa, kendisine birçok misafir toplayan şehirlerimizdendir. Buradan doğuya giden yol üzerinde, yine bu ovanın kenarında İnegöl [15.000 nüfus] ve daha doğuda Bilecik, batıda Karacabey [11.000] ve Mustafakemalpaşa [eski adı Kirmasti, 15.000 nüfus] kasabaları önemli ziraat alışveriş merkezleridir.

91 - Edirne'de Selimiye camii

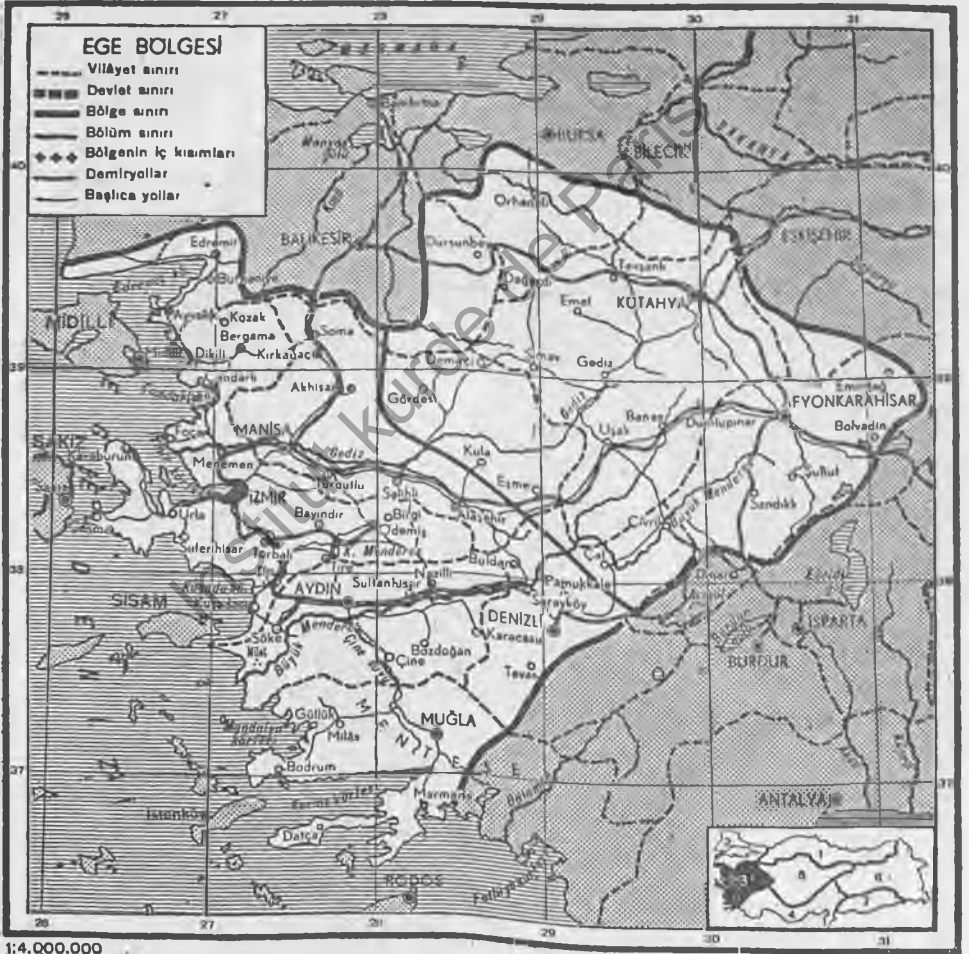
Marmara bölgesinin başlıca akar suyu olan Susurlu çayı boyunca kısmen ova, kısmen tepe halinde geniş bir çukur alan güneye doğru sokulur ve Marmara havasını içerilere kadar götürür. Burada Güney Marmara bölümünün Bursadan sonra ikinci önemli merkezi olan ve son zamanlarda büyük gelişmeler gösteren Balıkesir [34.000 nüfus], bir ova kenarına yerleşmiş bulunmaktadır, Bandırma - İzmir, Kütahya - Edremit yolları üzerinde önemli bir geçit yeri meydana getirmektedir. Balya'nın gümüşlü kurşun madenleri, Balıkesir'in kuzeybatısına düşer.

Daha batıda Biga yöresi, bir yarımada gibi Çanakkale ve Ege denizine doğru uzanır. Etrafına verimli küçük ovalar [Gönen, Biga ovaları gibi] serpilmiş olan bu yörenin iç kısımları oldukça seyrek nüfuslu, kısmen ormanlık bir alandır. Çanakkale boğazı bunu Gelibolu yarımadasından ayırır. Okyanuslarla bağlantısı olan geniş bir iç denize açılan Çanakkale boğazı, yurt müdafaası bakımından daima önemli bir rol oynamıştır. Boğazın iki kıyısına iki şehir, Çanakkale [23.000 nüfus] ve Gelibolu [16.000 nüfus] yerleşmiştir.

Boğazın dışında Bozcaada ile Imroz, zeytinlikler ve bilhassa bağları ile meşhur adalardır.

III. EGE BÖLGESİ

39. Toplu bakış. — a) Ege bölgesi, yurdumuzun Ege denizine bakan yüzüdür. Bu bölge çok girintili ve çıkıntılı bir deniz yalısında, kuzeyde Edremit körfezi kıyılarından güneyde hemen hemen Dalaman çayı ağzına ka-

dar uzanır, iç taraflarda ise Karadeniz ve Akdeniz bölgeleri gibi genişliği az bir şerit halinde kalmayıp karaların içine fazlaca sokulur, Muğla, Denizli ve Afyon Karahisarın güneydoğusundan geçen bir çizgi üzerinde Akdeniz bölgesine, Afyon ve Kütahyanın kuzeydoğusundan geçen bir çizgi üzerinde İç Anadoluya, kuzeyde de Uludağ yakınlarına kadar Marmara bölgesine komşu olur.

b) Bölgenin içeriye doğru fazla genişlemesi, kıyıya paralel devamlı dağ sıraları bulunmayışından ilerigedir. Buradaki dağlık kütleler arasında, Ege kıyılarından içerilere doğru geniş oluklar şeklinde birtakım alanlar, sokulmuştur. Bölgenin başlıca akar suları {Bakır çayı, Gediz, Küçük, ve

93 — İzmir şehrinin yüksekten görünüşü

İzmir şehri, Ege bölgesi içine sokulan bir körfezin bitim yerine doğru, güney kıyısına kurulmuştur. İzmir limanı, resmin sol tarafında açıkta demirli gemi hizasında başlıyan dalgakıranlarla korunur. Körfezin karşı tarafında İzmirin Karşıyaka banliyösü ve en geride Manisa dağı kütesinin batı ucu [Yamanlar dağı].

Büyük Menderes], bu çukur alanlar içinde doğu-batı yönünde akarlar. Yüzey şekillerinin bu durumu sayesinde deniz rüzgârları içerilere doğru daha fazla girer, kıyı ile iç kısımlar arasında yağışlar o kadar farklı olmaz, Akdeniz bitkileri ile Akdeniz bölgesindeki ürünler, Ege bölgesinin geniş vâdileri boyunca içerilere doğru epeyce sokulur. Bir yandan da, bu geniş oluklar, Ege denizi kıyıları ile İç Anadolu arasında, insanların eski çağlardan beri faydalandıkları önemli tabii yollar meydana getirirler. Bütün bu yolların kolayca İzmirde düğümlenmesi, çok geniş bir alanın bütün ekonomik etkin-

liklerini bu şehre bağlamıştır. Bölgenin bütün önemli ürünleri, ihrac edilmek üzere, İzmir'e yollanmaktadır.

c) Ege bölgesinin derin çukur alanlarla kesilmiş topraklarından İç Anadoluya, doğrudan doğruya geçilmez; araya epeyce yüksek bir eşik girer. Bu eşik üzerinde, batıdan gelen deniz rüzgârlarının etkisi henüz tamamiyle silinmemiş olduğu gibi burası birçok yollarla İzmir'e Ege kıyılarına da bağlıdır. Onun için bu kısmı «İç Batı Anadolu» adı ile Ege bölgesinin bir parçası gibi saymak ve böylelikle Ege bölgesini iki kısma ayırıp incelemek gereklidir.

40. Ege bölümü. — Burada ilkönce, kıyının çok girintili çıkıntılı olması göze çarpar. Kara, dağlık burun ve yarımadalar şeklinde denize doğru uzar. Bunların arasında ise, tabanı ova şeklinde, kenarlara doğru bazan tepelik bir durum gösteren çukur alanlar yer alıp doğruya doğru dağ

94 — Gediz ırmağının ağı ve İzmir limanı

1. Dağlık yerler; 2. Alüvyon ile dolmuş ovalar; 3. Bataklık alanlar; 4. Gedizin bugünkü çıkışı; 5. Gedizin eski çıkışları. Hartanın yüzölçümü, 1 : 500.000; deniz üzerindeki rakamlı çizgiler: Deniz derinliği çizgileri [izobatlar]. Gediz ırmağının eski çıkışının İzmir limanını nasıl doldurma tehlikesi gösterdiğine dikkat ediniz: Bu tehlikeyi önlemek için ırmağa yeni bir çıkış açılmıştır.

kütelleri arasına sokulur. Ege bölgesinde nüfus sıklığı, genel olarak Türkiye'deki ortalama nüfus sıklığından çoktur, fakat bu bakımdan, yer yer önemli farklar göze çarpar: kıyıda ve çukur ovalarda nüfus sıklığı bazan kilometre

kareye 50 kişiyi geçer: hele bu ovaların dağ eteklerine raslıyan kenar şeritleri üzerinde nüfus pek sıktır; bellibaşlı şehirlere ovaların ortasında değil, fakat kenarda, dağ eteklerinde raslanır [Aydın, Ödemiş, Manisa, v.s. hep böyledir]. Ana yollar da dağ eteği boyunca uzanır; buna karşılık, ovaların çukur kısımlarına insanlar daha seyrek olarak yerleşmiş bulunurlar: bunun sebebi, bu çukur yerlerde akar suların taşma tehlikesi ve bazan sımalı bataklıklar oluşudur; halbuki kenarda durum böyle değildir: buraları su basması tehlikesinden ve bataklıklardan uzak olduğu gibi dağlardan çıkan birçok kaynaklar da iyi içme suyu verir ve ziraat işlerini kolaylaştırır. Bölgenin dağ kütlelerine gelince, buraları eteklerine göre çok tenha kalırlar. Kalabalık yerler önemli ziraat alanları olduğu halde, tenha yerlerde daha çok hayvan beslenir. Dağlar üzerinde ormanlar az yer tutar.

Ege denizinin çukur ovalarından her biri insanların yaşama şekli ve yetişen ürünler bakımından, komşu ovalara göre özellikler gösterir: en kuzeyde Kazdağının yüksekçe duvarı ile soğuk rüzgârlardan korunmuş *Edremit körfezi kıyıları*, yurdumuzda zeytinliklerin en çok yer tuttuğu alandır.

Foto B. Y. G. M.

95 — Manisa'da kurutulan çekirdoksiz üzüm sergisi

Büyük küçük birçok zeytinyağı ve sabun fabrikalarının kurulmuş olduğu kasabalar, zeytin ağaçlarının meydana getirdiği ormanlar içinde âdeta kaybolmuş gibidir: Ayvalık [14.000 nüfus] ve Edremit [13.000 nüfus] şehirleri, zeytinyağcılığımızın en önemli merkezleridir.

Bu ovalar, Madra dağına taşıyan ve çok fıstık çamı bulunan Kozak dağlık alanı ile *Bakır çayı* ovasından ayrılmıştır. Bu ova, doğuda, yakınından, İnyit kömürü çıkartılan ve İzmir-Balıkesir demiryolu üzerinde bulunan Soma yakınlarından başlar. Ortaçağdan kalma tarihî anıtlar taşıyan Bergama [16.000 nüfus], bu ovanın başlıca merkezidir. Bakır çayı ovasında çeşitli ürünler, meyva, zeytin ve tütün yetişir; ova, Dikili kasabası ile denize açılır.

Daha güneyde, Ege bölgesinin en geniş çukur alanlarından birini meydana getiren *Gediz vâdisi* uzanır: başlıca şehirler, burada ovanın güney kenarına, Boğazların eteğine yerleşmiştir: doğudan batıya, Alaşehir [9.000], Salıhlı [11.000] [Gediz ırmağı burada ovaya girer], Turgutlu [23.000] nihayet ovanın en büyük şehri olan ve Türk tarihinde önemli bir yer alan Manisa [32.000 nüfus] şehirleri gibi. Manisa yakınında ova, kuzeye doğru, Bandırma-Balıkesir demiryolunun geçtiği çukur alan ile çok genişler, burada,

96 — Büyük Menderes ırmağının ağzı ve dolayları

Zamanımızdan 2500 yıl önce deniz kıyısı, hartada I işareti ile gösterilen yerlerde, yani şimdiki kıyıdan 20 kilometre kadar içeride bulunuyordu; o sırada Milet şehri parlak bir limandı ve şimdiki Bafa gölü, bir körfez meydana getiriyordu. O zamandan beri alüvyonlar denizin sığ kısmını doldurmaya devam ederek Milet harabelerini kara içinde bırakmış, eski körfezin de önü tıkanarak burası göl halini almıştır. Hartanın yüzölçümü 1 : 625.000.

ovanın karşı kenarına [Akhisar 24.000] yerleşmiştir. Gediz çukur alanı, çok çeşitli ürünler yetiştirir. Tütün, pamuk, susam, kavun ve karpuz tarlaları çok yer tutar; fakat bu vâdinin en önemli ürünü, çekirdeksiz üzumdür. Üzüm bağları, kış soğuklarına daha iyi dayandığı için, ovanın kuzeyden

yüksek dağlarla korunmamış olmasından sıkıntı çekmezler. Gediz ırmağı, Manisanın aşağısında, Menemen boğazında sıkıştıktan sonra İzmir körfezi kenarında geniş deltasını yayar. Zeytinliklerin ve üzüm bağlarının süslediği Urla yarımadası körfezin karşı kıyısını meydana getirir, kaplıcası ve plâjı ile tanınmış Çeşme'de Sakız adasına doğru ilerler, Karaburun ile de İzmir limanını açık deniz rüzgârlarından korur.

İzmirin hemen güneyinde, Bozdağlarla Urla yarımadası dağları arasında tabii bir yol hazırlayan - ve bugün demiryolunun da geçtiği - çukur bir alan, bizi *Küçük Menderes ovasına* götürür. Bu ova, kendisine bol su veren ve soğuk rüzgârları önliyen dağlar [kuzeyde Bozdağlar, güneyde de Aydın dağları] tarafından çevrilmiş olup çeşitli ürünler yetiştirir: zeytin, iyi cins tütün, kuru üzüm, pamuk, boş yerlerde meyankökü... bundan başka, Büyük Menderes ovalarının baş ürünü olan incir, burada görülmeye başlar. Ödemiş [20.000], Tire [22.000], Bayındır [10.000], ve Torbalı... hep tepeler eteğine yerleşmiş canlı ziraat merkezleridir. Küçük Menderes ovası, dağ ve te-

Foto B. Y. G. M.

97 — Pamukkale

Pamukkale, Denizli'nin 17 km. kadar kuzeyinde, Büyük Menderes ovasının kenarında, pek yakın bir jeoloji devrinde kireçli suların bıraktıkları kireç tabakalarının meydana getirdiği, görünüşü eşsiz bir traverten yığıdır.

peler arasında sıkışarak Kuşadası körfezi üzerinde sona erer; akar suyun getirdiği bol alüvyonlar, burada eski Efes limanının harabelerini bugün denizden kilometrelerce içerde bırakmıştır.

Küçük Menderes ovasını güneyden boyliyan Aydın dağları, denize yaklaşımadan önce darlaşır ve alçalır, İzmirden gelen demiryolu, dağların bu kısmını oldukça kolay geçerek *Büyük Menderes ovalarına* varır. Aydın dağları, bu ovanın kuzeyinde devamlı bir duvar meydana getirir ve eteğinde, bu çukur alanın başlıca şehirleri dizilmiş bulunur: büyük bir pamuklu dokuma fabrikasının kurulmuş bulunduğu Nazilli [19.000 nüfus], Türk tarihinde önemli bir yeri olan Aydın [18.500 nüfus] ve dolaylarında iyi tütün yetiştirilen Söke [12.000 nüfus] gibi. Ovanın güney kenarı, bazı yerlerde iyice genişliyen vâdilerle [Bozdoğan ve Çine ovalarından gelen vâdilerle] yarılmış olup kuzey kenarı gibi devamlı değildir. Büyük Menderes ovası, daha kuzeydeki ovaların ürünlerini de yetiştirebilmekle beraber buranın en tanınmış ürünü incirdir. İncirlikler, Nazilli - Aydın - Söke arasında büyük yer tutarlar. Ovanın diğer önemli ürünleri arasında pamuk, tütün başta gelir. Zeytinlikler, Aydın doğusundaki Sultanhisar'da portakal ağaçları vardır. Büyük Menderes ovası, doğuya doğru memleket içerisine fazla sokulmuştur. Burada deniz etkisi biraz eksilmiş görünür, böylelikle İç Anadoluya doğru geçiş hazırlanmaya başlar. Burada geniş topraklar tahıl ekimine ayrılmıştır. Meyva da yetiştirilir. Büyük Menderesin yukarı kısmında başlıca merkez, Denizli şehridir [20.000 nüfus].

Büyük Menderes vâdisinin güneyinde dağlık Menteşe bölgesi yer alır. Dağlar arasında küçük şehir ve kasabaların yerleşmiş bulunduğu küçük ovalar bulunur. Şehirlerin en önemlisi Muğla'dır [12.000 nüfus]. Denize yakın yerlerde diğer ürünlerle beraber zeytinliklere çok raslanır, portakal ve mandalina ağaçları kıyı kasabalarının dolaylarını süsler [Bodrum, Marmaris]. Çok girintili çıkıntılı kıyılarda birçok tabii limanlar bulunmakla beraber, buradaki iskelelerle içerleri arasında iyi yollar bulunmadığından bunlar çok gelişmemişlerdir. Buna karşılık, yukarıda da söylendiği gibi, bütün Ege bölgesinin can damarları İzmir gelip düğümlenmektedir.

İzmir şehri, Ege kıyılarında kara içine doğru en fazla sokulan bir körfezin kenarında kurulmuştur; yalnız Gediz ovaları değil, bütün Ege çukur alanları kolaylıkla İzmirle bağlanmış bulunuyorlar; eskiden beri işlek olan yollar boyunca bugün birçok demiryolları da uzanmaktadır. Bu yollar, İzmir, bölgenin her türlü ihracat eşyasını getirirler. Bunlardan bir kısmı, gemilere yüklenmeden önce İzmirde işlenir. Bu yüzden, şehirde önemli bir ziraat endüstrisi kurulmuştur. Kuru incir ve üzüm ile tütün hazırlanması, bitkisel yağ çıkarılması ve sabun yapılması, dericilik, ayrıca dokuma sanayii, burada gitgide artan önemli bir yer alır. İzmir limanının etkinliği bilhassa yaz sonuna doğru ve sonbaharda, yani ürünleri ihraç mevsiminde çok artar. İzmir, bugün Türkiyenin ikinci büyük şehridir. Nüfusu 1927 de 154 bin iken 1945 te 200 bine varmıştır; 1919 - 1922 arasında Yunanlılar tara-

fından işgal edilmiş, şehir düşman tarafından boşaltıldığı sırada önemli bir kısmı yanmış ise de son yıllarda yeniden canlanarak eski canlılığını çoktan bulmuştur. İzmir şehrinde her yıl bir uluslararası panayır (fuar) kurulmakta, bu sırada İzmir memleket içinden ve dışından birçok gezgin ve tüccar akın etmektedir.

Ege bölgesinin ürünleri yalnız zengin ovalarda yetişen toprak ürünleri değildir. Ovanın tarlalarla kaplanmamış kısımlarında ve dağlarda yetiştirilen hayvan sürüleri {koyun, keçi, sığır} de ayrı bir zenginlik kaynağı meydana getirdiği gibi, yine dağlık alanlarda birtakım önemli madenler de vardır {krom, zımpara taşı, v.s.}.

41. İç Batı Anadolu. — Gediz ve Büyük Menderes çukur ovalarının kuzeydoğusunda geniş yüksek düzlükler başlar, bunlar içeriye doğru gidildikçe yükselir ve üzerlerinde de sıra sıra aralıklı dağlar görülür. İşte bu alan, bir taraftan Marmara denizine doğru uzanan, bir taraftan da Ege denizine doğru inen Batı Anadolu'nun iç kısmını meydana getirir.

Burada iklim, Ege kıyılarından daha sert {kışlar daha soğuk, yazlar biraz daha serin}, yağışlar İç Anadoludakinden boldur; yüksek dağ kütleleri üzerinde hâlâ önemli orman parçalarına raslanır, buna karşılık düzlüklerde az çok istep karakteri görülür. Nüfus sıklığı genel olarak oldukça yüksektir: Km² ye 20-30 kişi düşer.

98 — Afyon Karahisar

Afyon Karahisar, İstanbul ve İzmirden gelip İç Anadoluya ve göller yöresine giden yolların ve demiryollarının çok önemli bir düğüm noktasıdır. Geniş bir ova kenarında, ada gibi yükselen bir lepenin eteğine kurulmuştur.

Burada yaşayan insanlar, geçimlerini çeşitli kaynaklardan sağlarlar: geniş tarlalar tahıl ziraatine ayrılmıştır. Elverişli yerlerde meyvacılık, bağcılık gibi emek isteyen işler epeyce büyük ölçüde gelişmiştir. Haşhaş ekimi burada öteden beri önemli bir yer tutar; son yıllarda, Uşak fabrikası için şekerpancarı da başarı ile yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu bölümün ikinci bir geçim kaynağı da koyun sürüleridir. Ayrıca keçi ve sığır da beslenir. Bundan başka, İç Batı Anadolu halkının bir kısmı da gelirini halıcılık ile tamamlar: Gördes, Kula, Demirci, Simav, ve Uşak'ta, İzmir halısı adı ile tanınmış halılar dokunur. Son yıllarda dokuma fabrikaları da kurulmağa başlanmıştır: Kula'da yün dokuyan yeni bir fabrika vardır. Uşak [19.000 nüfus], bir şeker fabrikasının kurulduğu şehirdir. Burada önemli madenlere de raslanır. Başta, Kütahya - Balıkesir demiryolunun geçtiği alanda çıkarılan krom madenleri söylenmeğe değer [Dağardı, Çardı, v.s.]. Yine bu bölgede, henüz küçük bir kısmı işletilen linyit kömürleri de vardır. Kütahya yakınlarındaki linyitler, yakın bir zamanda, büyük ölçüde elektrik elde edilmesine ve fabrikalar kurulmasına yardım edecektir. Kütahyada meşhur çiniler yapılır.

İç Batı Anadolu'nun taşın bakımından da önemli bir yeri vardır: Marmara ve Ege kıyılarından gelip İç Anadolu'ya ve göller alanına giden yollar burada düğümlenir. Afyon Karahisar [29.000 nüfus], en önemli demiryolu düğüm noktası ve bölümün en büyük şehridir. Geniş bir ova içinde, yalnız bir ada gibi yükselen koyu renkli volkanik bir tepenin eteğine kurulmuştur. Kuzeye doğru, tarih bakımından da önemli bir şehir olan Kütahya [20.000 nüfus] bulunur; Balıkesir demiryolu buradan ayrılır.

IV. AKDENİZ BÖLGESİ

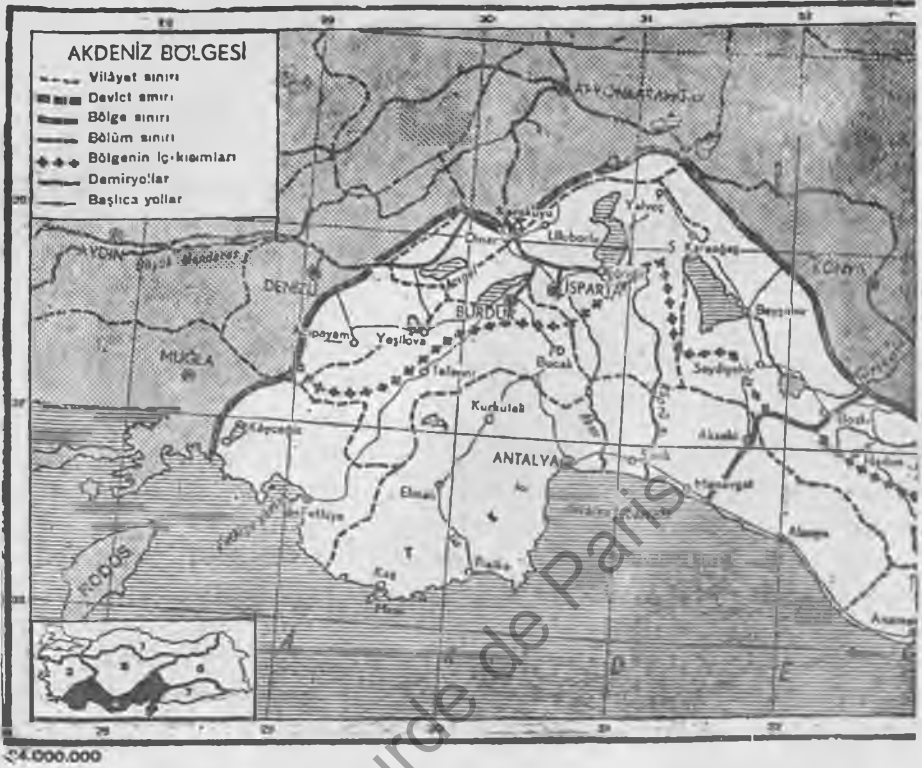
42. Toplu Bakış. — a) Bu bölge, Anadolu'nun Akdeniz kıyıları boyunca genişliği 120-180 kilometre arasında değişen bir şerit meydana getirir, batıda Ege bölgesine komşu olur, kuzeyde İç Anadoludan ayrılır: burada iki bölgeyi ayıran sınır, Toros dağlarının İç Anadolu yüksek düzlüklerine bakan yamacını boylar. Kuzeydoğuda Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının çıktığı yörede Doğu Anadoluya geçilir. Nihayet Gaziantep yaylalarında Güneydoğu Anadoluya varılmış olur.

Akdeniz bölgesinin çatısı, Toros dağları tarafından meydana getirilmektedir. Dağlar bazı yerlerde denize doğru çok sokulur, kayalı ve az girintili çıkıntılı bir kıyı üzerine dikine inerler; bazı yerlerde ise kıyı çizgisi ile dağ sıraları arasında Adana ovası gibi geniş düzlükler girer.

Bu bölge, özelliğini kendine komşu olan ılık denizden alır, fakat denizin etkisi yüzey şekillerine ve yükseltiye göre değişir: Akdeniz iklimi kıyı ovalarında içeriye doğru sokulduğu halde dağlık yerlerde dar bir şerit üzerinde kendini belli eder ve yükseltilere doğru önemli değişikliklere uğrar. Akdeniz bölgesinde dağlık alanlarla kıyı ovaları arasında bitki şekilleri ve insanların yaşayış bakımından büyük farklar seçilir.

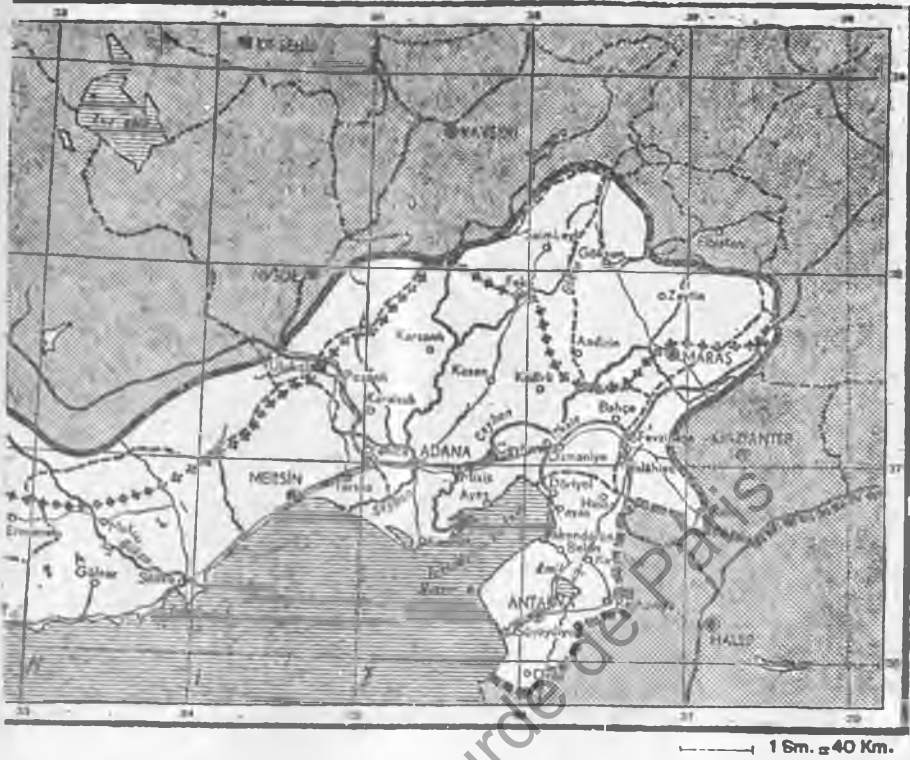
b) Dağlık yamaçlar, kıyıdan başlayarak 7-8 yüz metre yükseltiye kadar olan kısımlarda, her mevsimde yeşil kalan, sert ve parlak yapraklı bitkilerden meydana gelmiş Akdeniz maki'si ile kaplıdır. Bu kısımlar çok tenhadır; şurada burada bazı küçük köylere raslanır. Bu köylerin halkı kısmen küçük baş hayvan sürülerinin geliri ile, kısmen de dağınık tarlalarda yaptıkları oldukça çeşitli ziraatle geçinirler. Fakat eski çağlarda ve ortaçağda bu dağlık alan, şimdikinden daha canlı idi. Kıyıda birçok küçük koylar, ticaret ve korsanlıkla geçinen denizcilere sığınak ve antrepo yeri hizmetini görüyordu. Bu devirlerden kalma birçok kale ve şehir harabeleri, su yolları v.s., eski canlılığın birer tanığıdır. Fakat eski limanların bugünkü şartlara göre önemi kalmamıştır: koylardan çoğu şimdiki vapurları barındıracak kadar büyük olmadığı gibi, gerideki ıssız dağlar da, kıyı ile iç kısımlar arasında aşılması güç engellerdir.

Dağların daha yüksek kısımlarında, 800-2000 metre arasında Akdeniz ikliminin kavurucu yaz sıcakları ve kurağı hafifler, kışlar da git-

gide daha sertleşir. Burada maki'ler yerine karaçam ve katran ağacı gibi iğne yapraklı ağaçların meydana getirdiği ormanlara raslanır. Ağaçlar seyrek fakat iri gövdelidir ve birçok yerlerde, yüzyıllardan beri baltalanarak ortadan kalkmıştır. Dağların bu kısımları da tenha olmakla beraber, elverişli yerlerde büyücek köylere raslanır. Bu köylerin halkı kısmen ziraat ve hayvancılıkla, kısmen de kerestecilikle geçinirler; içlerinden bir kısmı, ziraat işlerinin çok insan istediği sıralarda Adana ovası gibi büyük tarım alanlarına inip çalışır, böylelikle gelirlerini tamamlarlar. Ayrıca kıyı halkının bir kısmı, yazın sıcağın ve sıtmadan kaçıp serinlemek için buralara gelirler. Ormanlar, yerine göre 2000-2400 metreye kadar yükselirler; daha yükseklerde dağ otlakları vardır ki buralarda ancak yazın, sürüleri ile gelip çadırlarda barınan çoban kümelerine raslanır.

c) **Ovalarda** yaşayış şekli büsbütün başkadır. Buraları dağlık kısımlardan çok kalabalıktır ve bölgenin başlıca şehirleri de burada yer almıştır. Ziraat, dağlık alanlarda olduğu gibi dağınık topraklar üzerinde değil, geniş tarlalar üzerinde yapılır. Bugün ovaların her tarafından tamamiyle faydala-

almıyor; ırmakların taşıp kapladıkları bazı yerler kurutma, bazı yerler de bunun aksine, sulama işlerini bekliyor; böyle olmakla beraber, genel olarak, Akdeniz bölgesi ovaları, memleketimizin zengin ve çeşitli bir tarım alanıdır. Her türlü tahıl ve sebze [bilhassa turfanda sebzeler], orta ve sıcak iklim yemişleri, bilhassa elverişli yerlerde portakal, mandalina ve limon yemiştir [sulama ile]. Sıcak isteyen kıymetli ürünler, başta pamuk, bu bölgede — bilhassa Adana ovasında — çok önemli bir yer tutar.

Akdeniz bölgesini birkaç bakımdan bölümlere ayırabiliriz: bir kere, yukarıda gördüğümüz gibi, *dağlık kısımlar* ile *çukur ovalar*, birbirlerinden çok farklı yaşayış şartları taşırlar; fakat gerçekte ovalar, en büyükleri olan Adana ovası bile, bölge içinde pek çok yer tutmaz. Bundan başka, Karadeniz bölgesinde olduğu gibi burada da, bir *dış şerit* ile bir de *iç şerit* ayırabiliriz. Dış şerit, çukur ovalarla beraber, dağların denize bakan yamaçlarından meydana gelmiş olup Akdeniz etkisi burada kendini fazlaca belli eder; iç şeritte ise, yükseklik ve yüzey şekilleri sebebiyle bu etki az çok hafiflemiş bulunur. Bölgenin böylelikle iki şeride ayrılması doğuda da, batıda da

göze çarpar. Bölgeyi daha yakından incelerken, batı ve doğu bölümlerine ayırmak ve bunlara Antalya bölümü, Adana bölümü adlarını vermek yerinde olur.

100 — Toroslarda Bürücek «yayla» sı

Akdeniz bölgesi ovalarında, yazlar pek sıcak geçtiği için şehirlilerin bir kısmı serinlik bulmak üzere bu mevsimde Toroslara çıkarlar ve orada «yayla» adını verdikleri güzel görünüşlü, ormanlık sulak yerlerde yazlık evlere yerleşirler. Karşıda görünen Torosun yüksek sırtlarında yazın henüz erimemiş kar yığınlarına dikkat ediniz.

43. Antalya bölümü. — Antalya körfezinin doğu kıyısında Manavgat yakınlarından kuzeydoğuya çekilen bir çizgi, Antalya bölümünü Adana bölümünden ayırır. Burada yüzey şekilleri, uzun çukurlarla birbirinden ayrılmış oldukça dar sıradağlar görünüşündedir. Bu sıralar, körfezin iki tarafında denize doğru iki çıkıntı meydana getiren İçel ve Tekedən gelir, içeriye doğru sokularak sıkışırlar. Dağların alçak kısımları maki ile kaplıdır, bunların üstünde ormanlar çok yer tutarlar ve yükseklerde ise dağ otlakları bulunur.

Burada bazı kıyı ovalarına raslanır; bunların en önemlisi, körfezin kuzey kenarına yerleşmiş olan Antalya düzlüğüdür. Bu düzlük deniz kıyısından 30 metre kadar yüksek kireçli yarlar ile ayrılmış ve kalın bir kireç tabakası ile örtülmüş bir basamaktır. İçeriye doğru, biraz daha yüksek bir

basamak ile, bir üçgen şeklinde devam eder. Kireçli dağların eteğinden bol sulu kaynaklar halinde çıkan birtakım dereler, Antalya yakınlarında beyaz köpüklü çağlıyanlar halinde bu yarlar üzerinden denize dökülürler.

Sulama kolaylığı ile beraber, sıcak bir iklim altında Antalya çevresi gayet çeşitli ürünler, portakal, limon, susam, pirinç, yetiştirir. Antalya şehri [25.000 nüfus] bu kıyıların başlıca merkezidir. Antalya, ortaçağda harb ve ticaret bakımından önemli idi, gemileri barındıran küçük bir limanı da

101 — Antalya

Bu şehir, Akdeniz kıyısında denizden 30 metre kadar yüksekte bulunan bir düzlük üzerine yerleşmiştir. Eski ve orta çağlarda gemiler koy içinde, bir taş döküntüsü halinde izlerini seçtiğiniz mendirek arkasında bulunan liman içinde barınırlardı. Bugün, büyük vapurlar, uzakta durmak zorundadırlar.

vardı. Bu liman bugünkü büyük vapurların sokulmasına elverişli olmadığı için gemiler açıkta demirlerler. Şehrin önemi, Batı Toros sıralarının içeriye doğru sokulması sebebiyle, burada kıyından İç Anadoluya doğru oldukça kolay bir yol bağlantısı meydana gelmesinden doğuyordu. Antalya ile Burdur arasında iyi bir yol vardır ve bugün Burdur'a gelmiş olan demiryolu Antalya kadar uzatılınca şehrin ticareti çok artacaktır.

Teke yöresi, 3000 metreye varan tepelerinde, yazın ilerlemiş aylarında bile kar bulunan ormanlık yüksek dağları ile Antalya körfezi batısında yer alır. Kıyıları kayalık olmakla beraber araya, en önemlisi Finike yakınındaki olmak üzere, birtakım küçük ovalar da girer. Bu kıyıları, daha batıdaki Ege kıyılarını hatırlatacak kadar girintili çıkıntılı ve adalı olmaya başlarlar. Adaların en göze çarpanı, İtalyanların elinde bulunan Meis'tir. Daha batıda, geniş ve güzel bir körfez kıyısında Fethiye iskelesine raslarız. Bu kıyıları Akdeniz ikliminde yaşayan bütün bitkilerin yetişmesine elverişlidir; buna karşılık, Teke yöresinin yüksek dağlarla denizden ayrılmış iç kısımlarında yer almış bulunan ovalarda [denizden 1100 metre yükseklikte bulunan Elmalı ovası], İç Anadolu istepelerinin görünüşü, sert iklimi vardır ve burada Akdeniz ürünlerinden ziyade tahıl ziraati göze çarpar.

Antalya bölümünün iç kısmına **göller yöresi** adını verebiliriz, çünkü burada dağ sıraları arasına birtakım çukur alanlar girmiş ve bu çukur alanların çoğu içinde sular birikerek göller meydana gelmiştir. Doğudaki Beyşehir gölü, fazla suyunu Suğla gölü yolu ile Konya ovasına gönderir, Eğridir gölünün suları da kendisine bir yol bularak — Aksu vasıtasıyla — Antalya körfezine akmaktadır. Bu iki tatlı su gölünden başka, tamamiyle kapalı havza durumunda olan Burdur gölü ve Acıgöl vardır. Arada bazı çukur alanlar

102 — Eğridir kasabası ve göl üzerindeki adalardan biri

ise ova halindedir [Isparta, Tefenni ve Acıpayam ovaları gibi]. Bütün bu ovalar, komşu olan Ege bölgesi ovalarından, yüksekliklerinin fazla, ikliminin daha sert ve kuru olması ile ayrılırlar ve görünüşleri kısmen İç Anadolu istepelerini andırırsa da bunları birbirinden ayıran dağlar üzerinde henüz deniz etkisini hatırlatan orman kümeleri boldur. Bu yörenin başlıca şehirleri Isparta [17.000 nüfus] ve Burdur [14.000 nüfus] dur. Göller yöresinde halkın geçimi, komşu olan İç Batı Anadoludakini andırır. Burada da tahıl, kuru sebze, yemiş yetiştirilir, hayvancık [başta koyun] çoktur. Nihayet, halı dokuması da önemlidir: halıcılığın başlıca merkezi Isparta şehridir. Ayrıca Isparta yöresinde meşhur gül bahçeleri vardır. Ormanlardan kereste elde edilir.

Antalya bölümünün maden bakımından önemi büyük görünüyor: bu madenlerden en fazla işletilene, kıyıya yakın yerlerden kolay taşınan kromdur. Krom, batıda Fethiye ve Köyceğiz arasında büyük ölçüde çıkartılır. Ayrıca, göller yöresinden, bağcılık için önemli bir madde olan kükürt elde edilir [Keçiözümlü'de].

103 — Teke yöresinden dört resim

Foto Yahya Yok

- 1) Teke yöresinin en yüksek dağı olan Beydağı'nın zirvesi (3086); 2) Elmalı ovası: 2500 metrelik dağlar arasında 1150 metre yükseltide, istep manzaralı bir ova; 3) Teke bölgesinin kireçli kayaları arasından sızan suları toplandıkları bir çukur alan: dolin; 4) Elmalı ovasında Avlan gölü.

44. Adana bölümü. — Bu bölümde Orta Torosların meydana getirdiği dağlık kısım, Batı Toroslarda olduğu gibi dar sıralar halinde olmayıp geniş yaylalar görünüşündedir ve yüksek tepeler, bu yaylaların üzerinde yerleşmiş bulunurlar. Dağların eteğine serilmiş olan Adana ovası Antalya düzlüğü gibi denizden yarılarla ayrılmış bir basamak halinde değil fakat doğrudan doğruya yalıdan başlayan bir ova şeklindedir; hem de bu ova, kapladığı yer bakımından, yurdumuzun en büyük kıyı ovasını meydana getirir. Orta Torosların güneybatı kısmı, Antalya ve Mersin körfezleri arasında büyük bir çıkıntı yapan İçel yöresinde, bilhassa Göksu vadisi ve bunun kolları tarafından yarılmış bir yayla meydana getirir. Yüksek yerleri 2000 metreyi aşan ve üzerinde bundan da daha yüksek sırtlar taşıyan bu yaylaya **Taşeli** adı verilir. Buraya epeyce yağmur yağdığı halde, yaylanın yüzü kuru ve taşlıktır. Bu hal, yer yapısının kireçten olmasından ilerigelir. Şurada burada ormana raslanır ve çukurluklar içine birikmiş topraklarda biraz ekin ekilir, biraz da koyun ve keçi otlatılır. Bu ıssız ve yolsuz yüksek yayla, İç Anadolu ile Akdeniz kıyıları arasında, geçilmesi belki yüksek dağlar kadar güç bir engel meydana getirir. Başlıca yerleşme noktaları, aralıklı olarak kıyıda [Ana-

mur ve bilhassa Selçukilerin tersane kurmuş oldukları, bugün de portakal yetişmesi ile tanınmış Alanya], bölgeyi baştan başa yarıp geçen Göksu'nun genişleme yerlerinde ve denize döküldüğü yer yakınında bulunur [Ermenek ve Silifke]. (Bu üç kasaba 6-7 biner nüfusludur.)

104 — İskenderun şehri ve Amanoslar

İskenderun şehri, genişteki sıraları üzerinde henüz karları erimemiş olarak görülen Amanos dağları eteğinde, Doğu Akdeniz kıyılarımızın en saklamalı iskelesidir. Güzel bir yol ile Antakya'ya, demiryolu ile de memleketin başka kısımlarına bağlıdır.

Taşeli yaylalarının doğusunda Bolkar dağı ve Aladağ yığınları yükselir. **Orta Toroslar**ın en yüksek tepeleri burada olmakla beraber, Anadolu'nun güneyindeki yüksek ve kalın duvarı arasında açılmış başlıca geçit de yine buradadır: İç Anadolu'dan gelen yol, Ulukışla'dan sonra Toroslar arasına girer ve güneye doğru uzanarak Külek boğazından geçip Tarsus yakınında Adana ovasına varır. Demiryolu da Pozantı'ya kadar eski yol ile beraber uzandıktan sonra Çakıt suyu boğazlarından ovaya iner. Bolkar dağı ve Aladağ yüksek kütleleri kuzeydoğuya uzanarak Akdeniz kıyılarından uzaklaşırlar ve araya da Adana ovası girer. Dağların bu kısımları Seyhan ve Ceyhan ırmakları ile bunların kolları tarafından derince yarılmış, geçilmesi güç, geniş yaylalar görünüşünü tekrar alır. Sırtları ormanlık veya çalılık dağlar bu yaylalar arasında yükselirler. Dağlık bölgede nüfus az olup bunlar da seyrek köylerde yaşar, küçük ölçüde çiftçilik ve daha ziyade çobanlıkla geçinirler; vâdilerin biraz genişlemiş tabanlarında küçük kasabalara raslanır: Göksun ve Feke gibi. Bu yörede kuzeye doğru ilerliyecek olursak yayla ka-

rakterinin büsbütün hâkım olduğunu, dağların bu yüksek düzlükler üzerinde âdeta silindiklerini görürüz. Vādiler burada artık yaylalar içine gömülmüş durumda da değıldirler. Bir taraftan da artık burada deniz etkisi gitgide ortadan kalkar, ormanlar küçük lekeler halinde kalırlar, istepler ortalığı kaplarlar. Burası, Doğu Anadolunun başladığı Uzunyayla yöresidir. Toroslar, ormanları ve koyun, keçi sürülerinin otlatıldığı yaylalarından başka, madenleri ile de ayrı zenginliklere sahiptir. Krom ile kurşun [Bolkar dağında] başta gelir.

105 — Antakya

Foto B. Y. G. M.

Bu resimde, Hatay ilimizin merkezi olan ve bir vakitler eski çağ ile ortaçağda dünyanın en büyük şehirlerinden biri sayılan Antakya şehrinin bir kısmını görüyorsunuz. Resmin önünde; Suriyeden gelen Asi ırmağı, karşıda: Eski Antakya kalesini taşıyan Habib Necar dağı.

Adana ovası, bütün Akdeniz bölgemizin en zengin yöresidir. Ovanın en kalabalık yeri, Toroslar eteğine raslar. Bütün bölgenin en büyük şehri [Türkiyenin kalabalıkta dördüncü şehri] olan Adana, işte böyle bir yerde, İç Anadoludan gelip Külek boğazından ovaya inen yolun Seyhan ırmağı üzerinde meydana getirdiği köprübaşı olarak kurulmuştur [1]. Böylelikle

[1] Daha doğuda Ceyhan ırmağı üzerinde eski Misis kasabası aynı köprübaşı rolünü oynuyordu. Bugün, biraz daha ötede kuruluş Ceyhan şehri [13.000 nüfus] onun yerini almıştır.

gitgide büyüyerek ovanın başlıca ticaret merkezi olmuştur. Burası, başta pamuk ipliği ve dokuma fabrikaları olmak üzere, yardımumuzun önemli bir endüstri şehridir. Adana'nın nüfusu son yıllarda hızla artmış, 1927 de 72 bin kadar iken 1945 te 100 bini aşmıştır.

Oranın ürünleri, ilk çağlarda Tarsus'tan ihracedilirdi. O zamandan beri akar suların getirip biriktirdikleri alüvyonlar, Tarsus'un limanını tıkaştır; bugün bu şehir Adana ovasının en verimli bir köşesinde önemli bir merkez meydana getirmektedir [29.000 nüfus]. Yörenin bugünkü ihracat limanı, ovanın batı kenarında yeni kurulmuş ve çabuk büyümüş olan Mersin'dir [33,000 nüfus]. Demiryolu yardımı ile, Mersin'in alışveriş yaptığı alan çok genişlemiştir. Bugün bu şehir, Güneydoğu Anadolunun deniz yolu ile yapılan ihracatını İskenderun ile paylaşmaktadır. Mersinin limanı açık olduğu için rıhtım ve dalkakıranlar yapılmak ister.

Amanos dağları, Adana ovasını Hatay ovasından ayırır. Bu dağların batı kenarı İskenderun körfezi kıyısını pek yakından boylar. Dağlar, bu kıyıyı soğuk rüzgârlardan iyice koruduğu için, burada portakal ve limon yetiştirilmesi çok önemli bir hal almıştır: Dört Yol, portakallıkların başlıca merkezidir. Bölgenin en iyi limanı olan İskenderun da bu kıyı üzerinde yerleşmiştir [1945 te 18600 nüfus]. İskenderun bir demiryolunun ucunda bulunduğu gibi Belen geçidinde dağları aşan iyi bir yol ile Antakya şehrine de bağlıdır. Harb yılları içinde İskenderun'da mükemmel bir iskele yapılmıştır. Asi nehri kenarında kurulmuş olan Antakya, ilk ve orta çağlarda dünyanın en önemli şehirlerinden biri idi. Bugün, Hatay ilimizin merkezidir [27.000 nüfus]. Adana ovası gibi çeşitli ürünler yetiştirebilen bir ova da burada uzanır ve kuzeyde, Amanos dağlarının öteki ucunda önemli bir ziraat merkezi olan Maraş'a [33.000 nüfus] kadar devam eder.

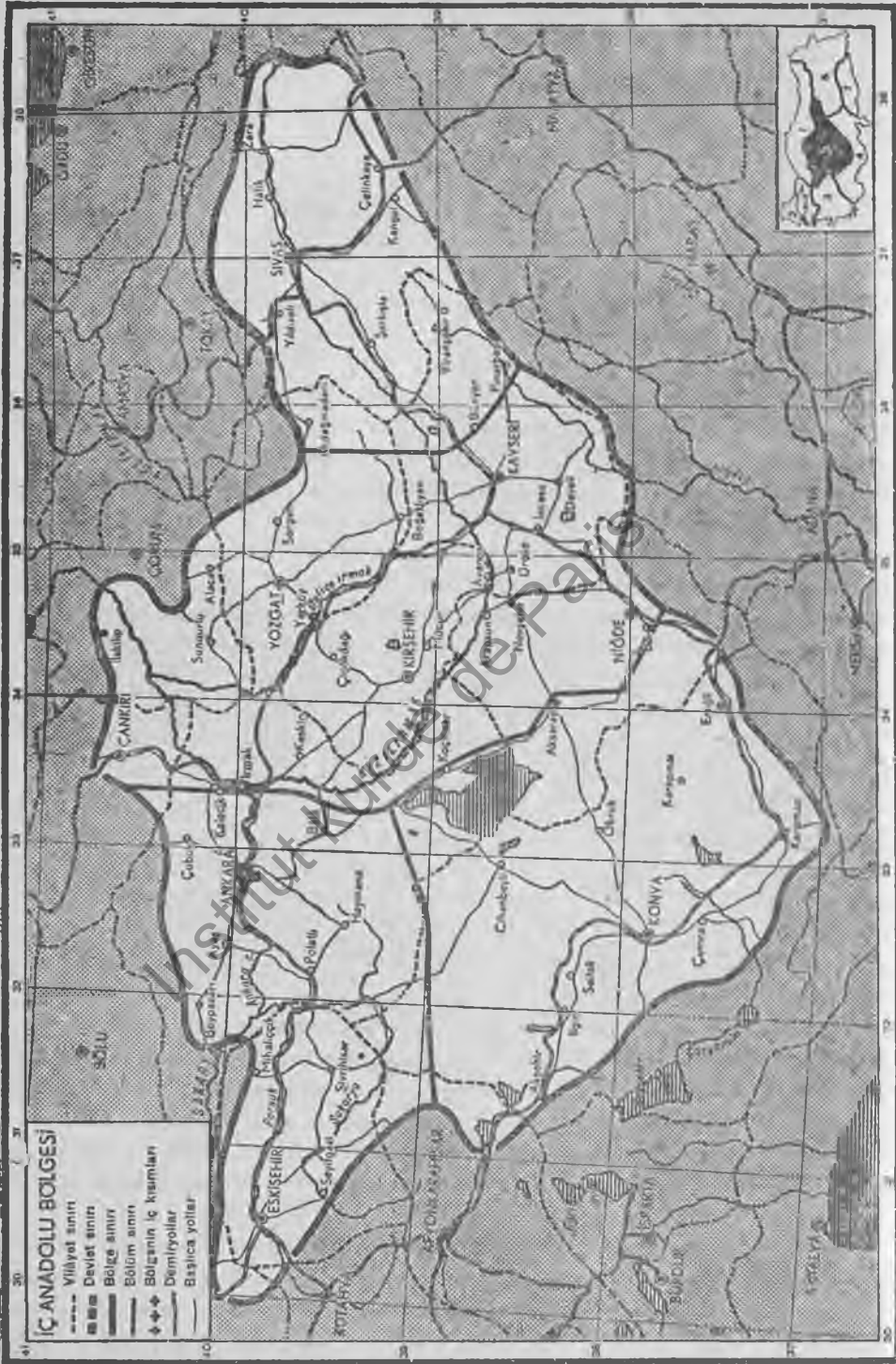
V. İÇ ANADOLU BÖLGESİ

45. Toplu bakış. — a) İç Anadolu, daha önce gözden geçirdiğimiz kenar bölgelerle denizden ayrılan ve doğu yönünde de Doğu Anadolu yüksekliklerine doğru yükselen bir bölgedir. Kenar bölgelerde gördüğümüz sıradağlar burada görülmez olur: yüzey şekilleri daha ziyade yüksek düzlükler görünüşündedir. Denizlerden dağ sıraları ile ayırmış olması yüzünden burada epeyce sert bir kara iklimi hüküm sürer ve yağışlar da, genel olarak kıyı bölgelerindekinden çok azdır. Bu bakımdan, kenar dağlar ve bölge içinde tek başına bulunan dağlarla ova alanları arasında büyük farklar vardır. Dağlar epeyce yağmur alırlar ve yamaçlarında lekeler halinde ormanlar taşırlar; bu ormanlar eskiden daha fazla yer tutarlardı, fakat yüzlerce yıldan beri kesilerek, yakılarak bugün pek küçülmüşlerdir. Ova alanlarında ise senelik yağış toplamı 40 santimetreden azdır; hattâ en çukur yerlerde 30 santimetreyi bile bulmaz: bu ovalar baştanbaca istep karakteri taşır ve ancak köylerin yanında, su kenarlarında, dizi ve küme halinde ağaçlara raslanır.

Ağaçsızlık, İç Anadolunun yaşayışında derin izler bırakmıştır: kıyı bölgelerinde tahtadan evler çok yer tutuyordu [en ziyade Kuzey Anadolu'da ve Marmara bölgesinde]; Akdeniz bölgesinde de birkaç katlı taş evlere çok raslanıyordu; İç Anadolu köylerinde ise çok defa tek katlı, taştan yahut kerpiçten yapılmış, üstü de kalas ve kamışlarla örtülü bir düz çatı üzerine serilerek sıkıştırılan toprakla kapatılmış evler çoktur. Odunun kıtlığı yüzünden — ve şimdiye kadar linyit kömürleri de pek kullanılmadığı için — kışın evleri ısıtmak için bir kısım köylerde yazdan kurutulup hazırlanan hayvan gübresi (tezek) de yakılır.

b) İç Anadolu'da nüfus sıklığı, önce gördüğümüz gibi, memleketin ortalama nüfus sıklığından azdır; bununla beraber yer yer büyük farklar göze çarpar: ovaların en az yağış alan çukur kısımları ve yüksek dağlar, toprağı hiç su tutmıyan yerler, tuzlu toprakların bulunduğu alanlar pek tenhadır; buna karşılık başlıca yerleşme noktalarına, dağ eteklerinde, geniş ovaların kenarında raslanır ve buralarda nüfus sıklığının kilometre kare başına 30 dan fazla olduğu yerler de vardır.

İç Anadolu halkının geçim kaynakları ve tabiatın faydalanma şekilleri de kenar bölgedekilerine pek benzemez. En kuru yerler, daha çok küçük baş hayvan [koyun, keçi] beslenen otlaklar halindedir. Buralardaki sü-

rüler de yazın daha serin yerler bulabilmek için çok defa yükseklere göçerler. Kuru dağlık yerlerde Ankara keçisi beslenir. Bununla beraber, İç Anadolu'da kuraklık yüzünden ekin ekilemeyecek yerler pek geniş değildir: Anadolu köylüsünün görünüşte pek sade olan tarım metotları bu kuru iklim altında bile topraktan tahıl ürünü alınmasını sağlamaktadır: çok yerde pek ince olan toprak tabakası, ucu derinlere kadar girmiyen hafif bir sabanla sürülür, seyrek yağmurlarla toprağa birikmiş olan suyun uçup gitmesi önlenir. Bir yıl ürün alındıktan sonra, tarla birkaç sene boş bırakılarak dinlendirilir. Bununla beraber, İç Anadolu'da, sulama ile yapılan bahçe ziraatı de

Foto H. Wenzel

107 — Tuzlu ıstepten bir görünüş

Bu resim, Konya bölümünün ovalarından birinde, kış ve ilkbaharda vakit vakit dağlardan inen sellerin kapladıkları, fakat yaz sıcaklarından kuruyan ve killi toprakları çatlıyan bir tuzlu su çanağının dibini göstermektedir. Dikenli ve sert yapraklı istep bitkilerinin meydana getirdiği kümeler, karşılıklı çıplak dağların eteğine kadar uzanmaktadır.

yok değildir; bu türlü işlere en ziyade dağ kenarlarında, oralara kurulmuş şehirler çevresinde raslanır [Konya, Akşehir, Niğde... gibi].

c) İç Anadolu'da yüzey şekilleri, insanların bir yerden bir yere gitmeleri için hiçbir esaslı engel çıkartmazlar. Bununla beraber tarihin eski devirle-

rinden beri işliyen önemli yolların kurak ve تنها ova ortalarını bırakıp bu ovaların kenarındaki şehirleri boyladıkları görülür. İç Anadolu'daki başlıca demiryolları da yine bu sebepten, Eskişehir-Ankara-Kayseri-Niğde-Karaman-Konya-Afyon Karahisar'dan geçen bir halka meydana getirmektedir.

İç Anadolu'da genel görünüş bu olmakla beraber yer yer birtakım özellikler seçilir ve buna göre burası dört bölüme ayrılır.

46. Konya bölümü. — İç Anadolu'nun güney kısmı, Torosların meydana getirdiği büyük yay içine yerleşmiş, az engebeli bir kapalı havza

108 — Anadolu Selçuk Türk anıtlarından

Konya, Sivas, Aksaray, Niğde, Kayseri gibi şehirlerde, ortaçağda Anadolu'ya hâkim olmuş bulunan Selçuk Türklerinin bıraktıkları cami, medrese, türbe, han gibi güzel ve seçkin anıtlara çok raslanır. Sağdaki resim : Konyada İnce Minare denilen cami ; soldaki resim Sivasta Gök Medrese'nin çifte minaresi.

görünüşündedir. Bu havza, hafif sırtlar ile, birtakım geniş çukur alanlara ayrılır ki bunların da en çukur yerlerinde az derin göller yahut tuzlu bataklıklar bulunmaktadır. İç Anadolu'nun yağışları en az olan kısmı budur: Tuz

gölü yakınlarında senelik yağış tutarı 30 santimetreden de daha azdır. Konya bölümü adını verdiğimiz bu alanda insanların geçiminde koyun ve keçi sürüleri önemli yer tutar; bununla beraber tahıl ekimi de yapılıır. İnsanların yerleşme noktaları ovaların kenarında, dağ eteklerinde, bu dağlardan inen akarsular boyunca toplanmıştır. Buralarda nüfus sıklığı epeyce yüksektir. Kuzeybatıda Sultan dağları eteğinde, İç Anadolunun başka yerlerinde pek raslanmayan kalabalık bir alan içinde birtakım kasaba ve büyük köylerin az aralıkla dizildikleri görülür. Bu bağlık ve bahçelik dağ eteğinde başlıca kasaba, Akşehir'dir [13.000 nüfus]. Tuz gölü havzasında, Beyaz sudan faydalanan Aksaray kasabası (10.000 nüfus) vardır. Daha güneyde Konya ovası kenarında daha seyrek bir sıralanma halinde Konya, Karaman ve Ereğli şehirlerini buluruz. Konya, Türk Anadolu tarihinin önemli bir şehri, Anadoludaki Selçuk İmparatorluğunun merkezi olduğu gibi bugün de Türkiyede nüfus bakımından sekizinci gelmektedir [58.500 nüfus]. Konya çevresinde tahıl ile beraber sulama sayesinde çeşitli yemişler yetiştirilir. Son yıllarda çok gelişen Ereğlide (16.000 nüfus) yeni bir pamuklu dokuma fabrikası kurulmuştur. Karaman (12.000) önemli bir pazar yeridir.

47. Yukarı Sakarya bölümü. — Konya havzasının geniş ovalardan kuzeye doğru gidildikçe yüzey şekilleri yavaş yavaş değişir ve geniş düzlükler yerine yavaş yavaş oldukça yüksek sırtlarla birbirlerinden ayrılmış çukurlar görülmeye başlar. Bu yüzey şekillerinin yayılmış bulunduğu alan, Ankaranın kuzeyine ve Eskişehir'in batısına kadar uzanır. Konya bölümünde gördüğümüz kapalı havza durumu burada artık ortadan kalkmıştır: sular, Sakarya ırmağı ile Karadenize gider. Yağışlar da Konya havzasında gördüğümüzden biraz daha çoktur. Bu yüzden tahıl ekimi, Ankara yöresinde [bilhassa Polatlı çevresinde], Eskişehir ovasında önemli yer alır. Ekilmeyen yerlerde koyun ve keçi beslenir; engebeli yerlerde ince ve parlak tüylü Ankara keçisi yaşar. Dağların yüksek kısımlarında eskiden daha fazla bulunduğu bilinen ormanların çoğu, son yüzyıllar içinde ortadan kalkmıştır. Bunlar, kuzeye doğru dağlar üzerinde daha fazla görünmeye başlarlar.

Bölüm içinde iki büyük şehre raslanır: Eskişehir ve Ankara: Bunlardan Eskişehir, bölümün batı tarafında; Porsuk çayı boyunca genişleyen bir ova kenarına yerleşmiş olup Anadolunun en önemli demiryolu düğüm noktalarından birisidir. İstanbuldan gelen ana demiryolu burada Ankaraya ve Afyon Karahisar'dan İzmir ve Konya'ya doğru gitmek üzere ikiye ayrılır. Eskişehirde bir lokomotif tamir atelyesi, uçak istasyonu bulunduğu gibi son senelerde büyük bir şeker fabrikası da kurulmuştur. Eskişehir son yıllarda çok hızla gelişmiş şehirlerimizdendir. Nüfusu 1927 de 32 bin iken 1945 te 80 bine varmıştır. Bu bakımdan bugün Türkiyede altıncı gelmektedir.

Ankara şehrine gelince, Sakarya nehrine dökülen Ankara suyunun dağlardan inip ovaya vardığı bir yerde kurulmuş pek eski bir tarihi olduğu halde ancak Cumhuriyet devrinde, devletimizin merkezi olarak eşsiz bir şekilde gelişmiş ve İstanbul ile İzmir bir tarafa bırakılacak olursa, nüfusu birkaç yıl içinde bütün Anadolu şehirlerini kat kat aşmıştır. Gecen 1914-18 savaşı sonunda Ankara'nın nüfusu 30 bini bulmazken 1927 de 75.000, 1935 te 123.000, nihayet 1940 ta 157.000, nihayet 1945 te 226.700 olmuştur. Şehrin eski çekirdeği, ova üzerinden birdenbire yükselen bir tepeye

109 — Ankara : Şehrin güneyden görünüşü

Ankara şehri, Anadoludan geçen önemli yollardan biri üzerinde, tarihin en eski devirlerinde, karşıda gördüğümüz tepe üzerinde kurulmuştur. Ova içinde sarp yamaçlarla yükselen bu tepe, bir de kale yapılmış, korunmaya pek elverişli oldu. Yüzlerce yıl bu kalenin iç ve dış surları içinde yaşayan ve Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında çok sönük bir hale gelen Ankara, yeni Türkiye Devletine merkez olarak seçildikten sonra hızla gelişti, ovaya yayılarak, güzel, süslü ve canlı bir büyük şehir oldu.

tünemiş eski kale içinde ve bu kalenin batı ve güney eteğinde yer almış; yeni mahalleler ise, bu çekirdeğin etrafında hemen hemen her tarafa doğru serpilip genişlemiştir. Ankarada Büyük Millet Meclisine, Bakanlıklara, yüksek ve teknik okullara, banka ve ticaret evlerine ait yeni büyük yapılar, oturmaya mahsus apartmanlar yahut bahçeler içinde köşkler kurulmuş, eskiden burada sona eren demiryolu, Cumhuriyet devrinde doğruya ve kuzeye doğru uzanarak, Ankara şimdi yurdumuzun bütün bölgelerine bağlanmıştır.

48. Orta ve yukarı Kızılırmak bölümleri. — Kızılıрмаğın meydana getirdiği bölükümün içinde kalan yerlerde [orta Kızılırmak bölü-

münde] yüzey şekilleri, İç Anadolu'nun başka bölümlerinde görülenden farklıdır: burada Kızılıрмаğın ve buna karışan kolların derince yarımış buldukları yaylalar geniş yer tutarlar. Kuzeydoğuya doğru, vâdilerle daha yarılmış bir alana geçilir ki burada doğudan gelip batıya doğru yelpaze gibi açılan dağlar görülür: burası, evvelce incelediğimiz Karadeniz bölgesinin bir parçasını meydana getiren Yeşilirmak yöresidir. Kızılırmak boyunca doğuya doğru ilerliyecek olursak, yaylaların daha yükseldiğini ve bu yaylalar üzerinde de birtakım dağ sıraları uzandığını görürüz: burası, yukarı Kızılırmak bölümü adı ile ayrı bir parça gibi ele alınabilir. Genel olarak kuzeydoğuya gidildikçe bu bölümde yağışlar artar. Dağlar üzerinde parça parça ormanlar yer alır; fakat düzlük alanlarda istep karakteri hüküm sürer. Bu istepelerde sürü hayvanları beslenmekle beraber tabii da ekilir.

Orta Kızılırmak bölgesinde nüfus sıklığı yer yer değişir. Çukur yerlerde yağış az olup buralarda nüfus da seyrek. Buna karşılık, yüksek yerler, dağ etekleri, yayla kenarları, nüfusun daha fazla sıklığı, köylerin

110 — İskilip kasabasından bir görünüş

İskilip, İç Anadolu'nun kuzey kısmında, Karadeniz bölgesine geçilen alanda, karşıda gördüğümüz dağlardan çıkıp Kızılıрмаğa inen bir dere kenarında kurulmuştur. İç Anadolu'nun Konya ovaları ortasına raslıyan kurak bozkır alanlarına karşılık, dağ etekleri, hem daha fazla yağmurlu oldukları, hem de bu dağlardan gelen sulardan faydalandıkları için, yeşilliklerle bezenmiş görünürler. Anlıyorsunuz ki İç Anadolu şehir ve kasabalarından çoğunun dağ eteklerinde kurulmuş olması sebepsiz değildir. Bu resim aynı bölge içinde yer yer değişen görünürlere bir misal olmak üzere, 107 numaralı tuzlu istep resmi ile karşılaştırmamız.

daha fazla bulunduğu alanlar meydana getirir. Kızılırmak bükümünde içinde kalan ve Bozok yaylası adı verilen alanda başlıca merkezler Yozgat [12.000 nüfus] ile Kırşehir [14.000 nüfus] dir: Batıda Kızılırmak yakınında ve demiryolu üzerinde Kırıkkale [14.000], son yıllardaki gelişmesini, buradaki ağır maden endüstrisine borçludur. Kızılırmak yayının güneyinde Erciyas ve Hasan dağı volkan kütlelerinin varlığı, bu yörede yaşayış şartlarına birtakım özellikler vermiştir. Bir kere, bu dağlar, etekleri için önemli su deposu hizmetini görürler; bundan başka, volkanik kayaların aşınması ile verimli topraklar meydana gelmiştir. İşte bu yüzden bu volkan dağlarının etrafında yer yer nüfus sıklığının 30 u aştığını görürüz. Birçok kasaba ve şehirler de burada dizilirler. Bunların en önemlisi Erciyas dağının kuzey eteğine ve Kızılırmak vâdisinden pek uzak olmayan bir yere kurulmuş Kayseri şehridir.

111 - Ürgüp yakınında Üçhisar

Yumuşak volkan tüflerinin aşınmasıyla meydana gelen garip şekiller. Mağara evleri.

Bugün 58.000 e varan nüfusu ile memleketimizde dokuzuncu gelmektedir. Şehir, yemiş ve sebze bahçeleri ile bağlar arasında kurulmuş olup bulunduğu yerin İç Anadolu'da güneyden kuzeye, batıdan doğuya giden yolların birbirini kesmesi bakımından önemi vardır. Kayseri son yıllarda endüstri alanında da gelişmiş, burada büyük bir pamuk ipliği ve pamuklu dokuma fabrikası ile tayyare fabrikası kurulmuştur. Erciyas eteğindeki bataklık çukur alanda ve dağın yüksek kısımlarında sığır sürüleri beslenir. Gerek bunların, gerekse Adana ovasından ve doğu yapılarından getirtilen sığırların eti ile sonbahar mevsiminde Kayseride yapılan pastırmalar, buradan memleketimizin her tarafına sevk edilir. Volkanik bölge içinde daha birçok küçük

şehir ve kasabalar, meselâ bağlar arasında Nevşehir [15.500 nüfus], Ürgüp, Develi [11.000 nüfus] vardır. Niğde şehri, bu volkanik yörenin güney ucuna yerleşmiş bulunur ve Selçuki devrinden kalma önemli anıtlar taşır [12.000 nüfus]; Niğde yakınında Bor [11.000 nüfus] bir ticaret merkezidir.

Yukarı Kızılırmak boyunda en önemli şehir Sivas'tır. Eski ve yeni Türk tarihi bakımlarından özel bir önemi olan [Selçuk anıtları, Sivas kongresi] bu şehir de son yıllarda büyük gelişmeler göstermiştir [1927 de 28 bin, 1945 te 45 bin nüfus]. Burada bir demiryolu malzeme ve çimento fabrikası bulunduğu gibi, Karadenizden Diyarbakıra doğru giden yolun doğu-batı doğrultulu yolu kestiği nokta olmak bakımından da Sivas'ın büyük bir önemi vardır.

Institut kurde de Paris

VI. DOĞU ANADOLU BÖLGESİ

49. Toplu bakış. — a) Bu yüksek bölge, memleketimizin doğusunda da geniş bir yer kaplar; kuzeydoğu ve doğu yönünde, sınırlarımızın dışında da uzanır. Yukarda gördüğümüz gibi, kuzeybatı yönünde, hem iklimin [daha yağışlı], hem de yüzey şekillerinin [vâdilerle daha fazla parçalanmış] değişiklikleri ile Karadeniz bölgesine geçittir. Burada iki bölge arasındaki sınır, hemen hemen su bölümü çizgisi boyundan geçirilebilir [suları bir tarafta Kura ve Fırat'a, öbür tarafta da Çoruh ırmağına giden yerler]. Doğu Anadoluyu kendisinden daha alçak ve daha düzlük İç Anadoludan ayıran sınır, Kızılırmak ve Fırat su bölümü çizgisini yakından boylar. Güneybatıda Akdeniz bölgesine geçiş; yine iklim ve yüzey şekillerinin değişmesi [yüksek dağların meydana çıkması, bunlar üzerinde daha geniş orman ve çalılık örtüsü görünmesi, Seyhan ve Ceyhan yukarı kollarının gittikçe daha gömük ve derin vâdiler meydana getirmesi] ile anlaşılır. Nihayet güneyde, güneydoğu Torosların yayı, İran-Irak sınırından Malatya'nın güneybatısına kadar, bölgenin bir kenarını meydana getirir.

b) Bildiğimiz gibi, Doğu Anadolu, memleketimizin en yüksek bölgesi olmakla beraber birçok dağ sıraları da buradan geçmektedir: Akdeniz kıyıları boyundan gelerek Iskenderun körfezi meridyenine doğru kuzeydoğu yönüne bükülen, sonra doğuya dönen Toros kolları bu bölgeden geçer; ayrıca İç Anadolunun Kızılırmak bölümünden doğuya doğru sıkışan birtakım dağlar da Toros kolları ile Kuzey Anadolu dağları arasındaki alanda yer alırlar. Bununla beraber, Doğu Anadolu, her tarafta dağlarla kaplı değildir: hele kuzeydoğuya doğru dağ sıraları, yayla şekilli yüksek düzlükler arasında yayılır, yayla düzlükleri arasına da ayrıca sayısı çok, büyüklüğü birbirinden farklı çukur alanlar girer ki bunlardan birkaçı göllerle kaplanmış olup, geri kalanı ovalar halindedir. Ayrıca, bölgenin doğu taraflarında tek başına yükselen, yahut bir sıraya dizili sönmüş volkanlara raslanır. Doğu Anadolu çok dağlık bir görünüşte olduğu halde, bu bölgeden geçiş, sanıldığı kadar güç değildir; hemen hemen her doğrultuda birtakım doğal yollara raslanır: bu yollardan bir kısmı, bölgedeki batı-doğu doğrultusundaki dağları birbirinden ayıran çukur alanlardan geçer: eski kervan yolları gibi, bugün de Sivas-Erzurum demiryolu böyle bir alandan geçmektedir ve Erzurum'un doğusunda da yollar ikiye ayrılarak bir tarafta Kars üzerinden Güney Kafkasyaya, bir taraf-

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ

- Villajlar sınırı
- Devlet sınırı
- Bölge sınırı
- Bölüm sınırı
- Bölgenin iç kısmının
- Demiryolları
- Başlıca yolları

1 Sm. = 40 Km.

1:400.000

ta da, Aras boyunda uzanan dağları Tahir gediği ile aşarak Eleşkirt-Karaköse üzerinden İrana geçmektedir. Daha güneyde Murat vâdisi, Malatya-Elâzığ'dan başlayıp Van gölüne ulaşacak demiryolunun tabii geçiş yerini meydana getirir. Doğu-batı doğrultusunda olan bu doğal yollar, bir de güney-kuzey doğrultusundaki yollarla kesilmektedir. Bu yollardan en öncemlisi, Güneydoğu Anadolu'dan [Diyarbakır'dan] gelerek Ergani yakınında Güneydoğu Torosların kolay geçilen alçak kısmını aşmakta, sonra Doğu Anadolu'yu daha da az dağlık bir alandan geçerek Sivas'a, nihayet Samsun'da Karadeniz kıyısına ulaşmaktadır. Daha doğuda da, Erzurum'u Çoruh dağlarında Kop geçidi ve kıyı dağlarında da Zigana geçidi ile aşır Trabzon'da Karadeniz kıyılarına bağlayan önemli bir yol olduğunu biliyoruz. Hemen bütün bu yollar tarihin ilk çağlarından beri, yalnız Doğu Anadolu'nun değil, fakat bütün komşu memleketlerin alışverişinde önemli rol oynamışlardır. Bugün de, demiryolu döşenmesi yahut büyük ölçüde kamyonculuğa elverişli şoseler yapılması ile daha büyük bir önem kazanacaklarında şüphesizdir.

113 — Erzurum şehrinin bir görünüşü

Erzurum şehri, yükseltisi 3000 metreyi aşan dağlar arasında bir ova kenarında 1900-2000 metre yükseltisinde kurulmuştur.

c) Doğu Anadolu'da en ziyade göze çarpan bitki toplulukları istep şeklinde olup bu ištepler, yazları sıcak ve yağışları oldukça az olan çukur ovalarda zaten hâkim durumdadır [akar su boylarında yer yer kavak ve söğüt ağaçları vardır]; dağlara gelince, güney tarafında daha ziyade yazın yeşillenen me-

şelikler, kuzeydoğuya doğru çamlıklar şeklinde ormanlara raslanırsa da, bunlar, binlerce yıldan beri, bu kışı soğuk ülkelerde insanlar tarafından baltalanmakta olduğundan çok yerde tamamiyle ortadan kalkmışlardır. Dağların yüksek kısımları ise zaten ormanların yaşayabileceği alanın üstünde kalır. İklim, genel olarak pek serttir: yazların sıcak veya serin geçmesi, burada, bulunulan yerin yükseltisine, çukurda yahut sırtlar üzerinde oluşuna bağlıdır: bu yüzden, yükseltisi fazla olmıyan çukur ovalarda çok sıcak istiyen ürünler yetişir: Aras ırmağı boyunda yüksekliği 700-900 metre arasında değişen ve bir kenarında Iğdır kasabamızın bulunduğu ova: pamuk, pirinç; bir kenarı Fırat ırmağına dayanan Malatya ovasında hemen her türlü sebze ve yemiş; buna karşılık, ovaların yüksek olanlarında ancak tez büyüyen yahut çok sığa muhtacolmıyan bitkiler yetiştirilir. 1900 metreden daha yüksek olan Erzurum ovasında ve daha yüksek düzlüklerde buğdaydan ziyade arpa ile patates ve lâhana gibi sebzeler yetişir. Nihayet yüksek yaylalarda yaz mevsimi ancak birkaç hafta sürer ve bu yaylalar yalnız bu mevsimde otlak halinde kullanılarak canlanır, sonra aylarca kar altında kalır. Kışlar, yalnız bu yüksekliklerde değil, fakat bölgenin hemen her tarafında da çok soğuk ve sürekli geçer; yalnız, çukur ovaların düşük olanlarında ve Van gölünün kuytu kenarlarında kış mevsimi o derece soğuk olmaz; buralarda yemiş ağaçları yaşayabilir. Yağışlara gelince, genel olarak, bu bakımdan Doğu Anadolu'nun İç Anadoludan daha zengin olduğunu biliyoruz; bununla beraber, ülkenin yüzey şekilleri çok çeşitli olduğundan birbirine çok yakın iki yerde, meselâ dağların deniz rüzgârlarına bir dereceye kadar açık bulunduğu yamaçlarla, bu dağların hemen arkasında kalan çukurlar arasında yağış bakımından çok önemli farklar görülür ve bazı çukur ovalarda ziraatin verimli olması, buralarda yağışların yeterliğinden değil, fakat dere ve ırmaklardan faydalanılarak tarlaların sulanmasından ileri gelmektedir [Iğdır ovasında olduğu gibi].

d) Doğu Anadolu'da nüfus sıklığı, memleketimizin ortalamasına göre, çok düşüktür. Dağlar hemen hemen boş, yüksek yaylalar ise pek seyrek nüfusludur; buna karşılık, çukur ovalarda, bu ovaların genişliğine ve toprakların verimliliğine bağlı olmak üzere, epeyce kalabalık bir nüfus topluluğuna raslanır. Fakat, en verimli ovalar bile, bugünkü nüfuslarından çok daha fazlasını besleyecek durumdadırlar.

Yüzey şekilleri bakımından bölgenin dağlık ve yüksek olması, yolların azlığı gibi sebepler, burayı, bir ekim memleketi olmaktan ziyade hayvancılık memleketi haline koymuştur: yazları serin olan kuzeydoğu taraflarında sığır, bunun dışında hemen her yerde koyun ve keçi beslenir. Halkın başlıca kazancı bu sürülerden alınır [canlı hayvan, yağ, yün satışları]; iftçilik ise ancak bulunulan yerin zahire ihtiyacını karşılamak için, yani hayvancılığa

göre daha küçük ölçüde yapılır. Fakat gerçekte, binlerce yıldan beri, yolların azlığı ve taşının çok yerde hayvan sırtında yapılması yüzünden kökleşen bu durum, son senelerde hızla değişmeler göstermektedir: iyi yolların yapılması ve demiryolunun Doğu Anadoluya sokulması, tarım işlerine de hız vermiş, böylelikle, Doğu Anadolu bölgemiz, kendi kendine yaşayan bir memleket halinden kurtularak Türkiyenin iç ve dış ticaretine gitgide daha fazla katılmaya başlamıştır.

e) Geniş ve üzerinde birkaç sıradağ uzanan bir bölgede iklim ve yaşayış bakımından yer yer büyük farklar görüleceğinde şüphe yoktur. Bu farkların yalnız ana çizgilerini ele alarak, Doğu Anadolu bölgesinde şu bölümleri ayırabiliriz: 1 - Yukarı Fırat bölümü [bölgenin batı yarısı], 2 - Erzurum-Kars bölümü [bölgenin kuzeydoğu kısmı], 3 - Yukarı Murat - Van bölümü [bölgenin doğu kısmı], 4 - Hakâri bölümü [bölgenin güneydoğu kısmı].

50. Yukarı Fırat bölümü.— Doğu Anadolu bölgesinin batı yarısı, asıl Toroslar ve Amanos dağları ile güneybatıdan gelen dağ sıralarının yayıldığı geniş alan olup, Fırat nehrinin iki kolu etrafında uzanmakta, bu kollardan Murat ırmağı Muş batısında, Karasu ise Aşkale batısında bölüme

114 — Uzunyayla yöresinde Toros sisteminin görünüşü

Burada Toroslar, artık Akdeniz bölgesinde olduğu gibi, ufukları kaplıyan yüksek sıralar meydana getirmez. 1300-1500 metrelik yayla düzlükleri üzerinde yayılarak hemen hemen kaybolurlar; halbuki Toroslar, Uzunyayla dediğimiz bu yörenin kuzeydoğusunda [Munzur dağları] ve güneybatısında [Orta Toros] yeniden yüksek dağ görünüşü alacaklardır. Resimde, vâdilerle yarılmış Uzunyayla'nın göz alabildiğine genişliyen düzlüklerini görüyorsunuz. Hemen bütün kasaba ve köyler, sert kış rüzgârından az çok korunmak üzere, vâdilerin içine sığınmış bulunurlar. Arapkir kasabası, karşıkı sırtların eteğinde, bulunduğu yerden hemen hemen görünmez bir halde böyle bir vâdi içine kurulmuştur [Sağda, yalnız bahçeliklerinin koyu lekesini seçebilirsiniz]. Uzunyaylada iklim sert olmakla beraber yağışlar İç Anadoludan biraz daha fazladır. Resimde çalı yığını veya bodur ağaç kümeleri şeklinde meşeler görüyorsunuz. Buradan doğuya doğru gidecek olsa idik, Tunceli dağlarında meşeliklerin bazan sık bir örtü meydana getirdiğini gördük.

girmektedir. Burada, hemen bütün sular Fırat nehrine karışmaktadır: yalnız Güneydoğu Toros sıralarının güneye bakan yamaçlarından çıkan sular Dicle'ye dökülür ve bölümün güneybatı ucunda da Ceyhan ve Seyhan ırmaklarının kaynakları bulunur; fakat burada nüfusun başlıca toplanma alanı olan Elbistan ovası, yapılış ve halkın yaşayışı bakımından doğu komşusu olan Malatya ovasından hemen farksız bulunduğundan, suları başka bir ırmağa dökülüyor diye bu ovayı Doğu Anadoludan ayırmak doğru olmaz.

Bu geniş bölümün incelenmesine batıdan başlayacak olursak bu tarafta Fırat nehrinin güneye doğru yönelmiş vadisinin batısından kalan bir yöreye raslarız: burası, Doğu Anadolunun komşu İç Anadoluya en çok benzeyen ve az dağlık olan bir kısmıdır. En ziyade göze çarpan yüzey şekilleri, yükseltisi 1500 metreyi aşan yaylalardır. Bu yaylalar, kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda uzanan birtakım dağ dizileri ile bölünür; fakat bu dağlar, zaten yüksek olan yayla üzerinde çok yükselmez ve hem de devamlı sıralar meydana getirmezler. Bu yöreye, **Uzunyayla** adını verebiliriz: Uzunyayla'nın suları doğuda Çaltı ve Tohma çaylarının yaylaya gömülmüş vadileri ile Fırata gider, güneyde Ceyhan ve Seyhan ırmakları başlar, batıda ise Kızılıрмаğa akan birtakım çaylar, yaylanın kenarından çıkar: böylelikle Uzunyayla yöresi — üzerinde yüksek dağ setleri bulunmadığı halde — Karadenize, Akdenize ve

115 — Malatya

Malatya şehri, kendi adını taşıyan bir ovada, yemiş ağaçlarının meydana getirdiği yeşillik denizi içinde uzanır.

Basra körfezine giden suların alanlarını birbirinden ayırıyor demektir. Uzunyayla'nın — bazı dağ yamaçları ve su kenarları dışında — ağaçsız olan yüzünde köylere pek seyrek olarak raslanır: nüfus sıklığı da çok yerde 10 u bulmaz; böyle olmakla beraber, Uzunyayla, memleketimizin en önemli otlaklarından biridir: burada çeşitli hayvan, bilhassa koyun, ayrıca sığır ve iyi cins at beslenir. Birtakım küçük şehirler, ticaret merkezi ve pazar yeri olarak, Uzun-

yayla'nın kenarında, vâdilerin içinde, kışları gerek insanlara, gerekse sürülere daha kolay barınma sağlayan çukurluklarda kurulmuştur; bu çukur alanlar, aynı zamanda nüfusun daha sık olarak toplandığı yerlerdir: buradaki küçük şehirler arasında Sivas - Erzincan demiryolu üzerinde, son yıllarda çıkartılmaya başlanan iyi cins demir ile tanınmış Divriği {7000 nüfus} ile Fırat yakınlığında bol yemiş ve sebze yetiştiren Arapkir, Tohma çayı üzerinde Gürün ve Darende ile Samanlı çayı üzerinde Pınarbaşı sayılabilir.

Güneydoğu Toros dağları, Orta Fırat bölümünün güneyinde geniş bir şerit meydana getirir ve bu yükseklik boyunca ve onun kuzeyinde, Elbistan Malatya - Elâzığ üzerinden Murat vâdisi boyunca doğuya doğru uzanan bir alçak alan göze çarpar. Dağlardan kısmen yaz otlığı gibi faydalanılır; insanlar daha ziyade çukur alanlara yerleşmişlerdir. Hele batıda, en az yük-

116 — Tunceli'nde Munzur çayı vâdisi

Tunceli'nin başlıca akar suyu, kendi adını taşıyan dağlardan birkaç kol ile çıkıp güneye doğru inen Munzur çayıdır. Bu çay, Doğu Anadolu'nun birçok akar suları gibi, bazın ovalar ortasından akar, bazan dar boğazlardan geçer, kayalar üzerinden köpüklü çağlayanlarla atlar. Vâdisinin yamaçları çok yerde meşe çalılıkları ve ormanlarla kaplıdır.

sek olan ovalarda iklim, çeşitli ürünler yetişmesine elverişlidir. En batıda, geniş ve epeyce yüksek bir ovaya yerleşmiş bulunan Elbistan, ana yollara göre biraz sapa kalmıştır. Buna karşılık, Malatya'nın eski yollar üzerinde yeri önemli olduğu gibi burası yeni demiryollarımız için de birinci derecede bir

düğüm noktası meydana getirmektedir: güneybatıdan gelen Fevzipaşa demiryolu, Malatya'ya varmadan önce dağların kolay geçilen bir aralığından faydalanmakta, kuzeybatıdan gelen Sivas demiryolu da bu şehre ulaşmakta, başka demiryollar buradan doğuya gitmektedir. Şehrin çevresinde yemiş ağaçları — her şeyden önce kayısı — yetiştirilen bahçeler çok yer kaplarlar. Aynı zamanda Malatya, yeni bir pamuklu dokuma fabrikası ile endüstri merkezi olmuştur, nüfus bakımından Doğu Anadolu bölgesinde ikinci gelmektedir [41.500 nüfus]. Malatya'dan doğuya giden yol ve demiryolu, Fırat'ı aştıktan sonra ikiye ayrılır: bunlardan biri, bu yörenin başka bir önemli şehri olan ve Van gölüne ulaşacak demiryollarının başlangıç noktasını meydana getiren Elâzığ'a gider [24.000]. Bu şehir de Malatya gibi, yüzyıldan yakın bir geçmişte kurulmuş olup yeri elverişli olmadığı için bırakılan eski şehirlerin [eski Malatya ve Harput] mirasına konmuştur. Malatyadan gelen demiryolunun ikinci kolu dağları alçak bir yerinden aşır Gölçük [Hazar gölü] yanından geçer ve güneydoğu düzlüklerine inmeden önce Erganiye uğrar ki bunun yakınında meşhur bakır madenleri ile yeni işletilmeye başlanan zengin Guleman krom madenleri bulunur. Dağlar hoyunca daha doğuya gidersek, Diyar-

117 — Iğdır pazarında at sırtında pamuk yükü

bakır'dan Van gölüne gidilen yol üzerinde, dağların geçit verdiği yerde Bitlis kasabasına raslarız [11.000 nüfus].

Fırat'ın Murat ve Karasu kolları ile Murat ırmağının başlıca kolu olan Peri [Piri] suyu vadisi arasına, üzeri kısmen çalı ve meşelik kümeleri ile

kaplı, dağlık ve geçilmesi güç bir yöre girer. Burası kuzeyde — Erzincan güneyinden başlayarak — Karasu vâdisi boyunca uzanan yüksek ve sarp yamaçlı Munzur dağları ile onun güneyinde tepelik, derin vâdilerle yarılmış **Tunceli yöresi** dir. Eskiden Dersim denilen bu yöre, devlet tanımıyan, hükümetin kuvvetini duymamış, yamaçlar üzerinde varılması güç küçük köylerde yaşayan, kısmen de eşkıyalıkla geçinen dağlı halkın yerleşme alanı idi. Cumhuriyet devri, Tunceline güzel yollar, okullar ile medeniliğin bütün iyiliklerini getirmiş, burası az zaman içinde yurdumuzun diğer yörelerinden farksız bir hale germiştir. Tunceli yöresi, daha doğuda Bingöl dağının yükseldiği alanda komşu yukarı Murat bölümüne kavuşur.

Yukarı Fırat bölümünün başka bir önemli köşesini de, kuzeyde, Karasu boyundaki **Erzincan ovası** meydana getirir: bu ova, güneyden Munzur, kuzeydoğudan da Keşiş dağları ile kuşatılmış olup verimli topraklara sahiptir. Erzincan şehri, ortasından Karasu'yun geçtiği bir ova kenarında kurulmuştur. Ne yazık ki bu ovanın temeli, doğudaki birçok ovalarınki gibi, yerine iyice oturmuş olmayıp vakit vakit şiddetli depremlerle sarsılmaktadır. Son deprem, 1939 yılı sonunda bir kış gecesi, Erzincan şehrini, 16.000 i aşan nüfusunun en büyük kısmı ile yeryüzünden silmiştir. Şehir, bugün yeniden kurulmaktadır [13.000 nüfus].

51. Erzurum - Kars bölümü. — Doğuya gidildikçe, bölgenin ortalama yüksekliği artar; Burada eski volkan lavları ile kaplanmış geniş yaylalar, yüzey şekillerinin en göze çarpan kısmı olur. Her ne kadar dağlar eksik değilse de, yayla zaten yüksek olduğu için bunlar o kadar fazla kuvvetle belirmezler. Erzurum - Kars bölümündeki yaylalar boyunca, güneyde Fırat'ın Karasu kolu ile Aras ırmağı vâdisinin geçtiği doğu-batı doğrultulu bir çukur alan uzanır: gerçekte bu çukur alan devamlı bir ova halinde olmayıp adı geçen vâdiler boyunca dizilmiş ve araları dar boğazlarla ayrılmış ova dizileri görünüşündedir. Bir dağ sırtı, Ağrı dağından başlayarak batıya doğru bu çukur alan boyunca uzamaktadır. Çukur alanın en yüksek kısmı batıda, Karasu'yun yukarı vâdisine raslar: burada çevresinde bir ova uzanan Erzurum şehri yer almıştır: doğudan gelen yollara hâkim çok önemli bir şehir olan Erzurum, geçen Cihan Harbi yıllarında düşman istilâsına uğriyarak çok zarar görmüş ise de şimdi yeniden gelişmektedir [51.000 nüfus]; yeni demiryolu, bu gelişmede önemli bir rol oynamaktadır. Erzurum'un sert iklimine karşılık, aynı ova dizisi üzerinde doğuda Iğdır; çeşitli sıcak memleket ürünleri [bilhassa pamuk] ile büsbütün başka bir görünüşe sahiptir. Bu ovada yaz sıcakları şiddetli, yağışlar da az olduğu için, çiftçilik, sulama sayesinde önem kazanır.

Kuzeye doğru gidildikçe, yağışlar artar ve yazlar gitgide daha serin geçer. Bu iklim, Sarıkamış-Kars yöresinde ve hele daha kuzeyde Çıldır,

Göle ve Ardahan kasabalarının bulunduğu yörede kendini daha fazla belli eder ve yazın büyük kısmında yeşilliğini saklıyan nemli otluklar büyük baş hayvanların yetişmesine pek elverişli olur. Burada beslenen sığır sürüleri başka bölgelere canlı hayvan ve tereyağı gönderilmesini sağlar, Kars şehrinde de [1945 te 22 bin nüfus] bir süt fabrikası kurulmuştur. Peynircilik de yapılır. Sarıkamış [10.500] yol ve askerlik bakımından önemli merkezdir.

52. Yukarı Murat-Van bölümü. — Bu bölüm, Doğu Anadolunun doğu parçasını meydana getirir, kuzeyde Erzurum-Kars bölümünden Aras-Karasu dağları ile ayrılır, doğuda İran sınırına kadar uzanır, güneyde Hakâri bölgesinde güneydoğu Torosların en yüksek kısmına dayanır; batıda ise biraz önce incelediğimiz Yukarı Fırat bölümüne komşu olur. Erzurum - Kars yaylalarının volkan dağları örtüsü Van gölü doğusuna kadar uzanır. Bu bölümün başlıca yer şekilleri, üzeri dağlar taşıyan yüksek düzlükler ve bunlara göre çukurda kalmış alanlardır. Ağrı dağından güneybatıya doğru uzanan bir çizgi boyunca sıralanmış sönmüş volkanların meydana getirdiği bir duvar, bu alanları iki kısma ayırır: volkanlar dizisinin kuzeybatısında kalan yerler Murat suyunun yukarı vâdisi boyunca sıralanmış çukur ovalar ve araya girmiş dağ kütleleri taşır. Bu kısma: **Yukarı Murat yöresi** diyebiliriz. Öteki kısım ise volkanlar dizisinin güneydoğusundaki **Van yöresidir**: burası dağlarla çevrili kapalı bir havza meydana getirir ve Van gölü bu havzanın batı tarafına yerleşmiş bulunur, doğuda ise birtakım yüksek yaylalar ve dağlar uzanır.

Bu bölüm, her iki kısmında da, sert ve yağışı az bir iklim gösterir. Ormanlar gayet az, dağlar çok yerde hemen tamamiyle çıplaktır. Otluk veya çalılık istepeler, en fazla göze çarpar. Erzurum - Kars bölümünde zaten az olan nüfus burada büsbütün seyrelir. Bölümün yerleşmeye elverişli olan yerlerinde [Van gölü kıyıları ve Muş ovası gibi ovalarda] bile bu hal böyledir. Şehirler seyrek ve her birinde nüfus sayısı da azdır: Murat yöresinde Karaköse ve Doğu Bayazıt, İran transit yolu üzerinde birer durak yeri meydana getirirler, aynı yörenin güneybatısında Muş, [5000 nüfus] geniş ovanın kenarında yer almış bulunur. Van gölü kıyısı yakınında ise bellibaşlı kasaba olarak Van'ı sayabiliriz [14.000 nüfus]. Nüfus azlığı ile beraber bu bölüm, yurdumuzda, yolların da en az sokulduğu alandır. Fakat Elâzığ'dan Murat vâdisi boyunca Muş ovasına ve oradan Van gölü kıyısına ulaşarak buradan da İran sınırına doğru uzatılacak olan demiryolu tamamlandığı zaman, gelirini şimdiye kadar yalnız hayvancılıkta ve hayvan ürünlerinde aramış bu sapa alanların da saklı kıymetlerini meydana çıkartacağına şüphe edilemez.

53. Hakâri bölümü. — Burası, Van yöresi güneyinde, Güneydoğu Toros dağlarının çok yükselip genişlemiş bulunduğu bir kısımdır. Dağların

4000 metreye yaklaştığını, hattâ Cilo kütlesinde bu yükseltiyi de geçtiğini biliyoruz. Dağlar, en yüksek kısımlarında oldukça düz şekiller taşırlar, bunların arasına bazan yüzlerce metre derinlikte ve dar vâdiler girmiş bulunur. Bu vâdilerden bazıları [Büyük Zap, Botan], dağların arasına iyice sokulur. Yer yer dağlar arasında ovalar da göze çarpar: gerçekte bu ovalar, kendilerini çeviren dağlara göre çukurda kalmış iseler de, deniz seviyesine göre yine yükseklikleri fazladır [Gevar ovası gibi]. Dağlar, hem yükseklikleri, hem de yağmur getiren güneybatı rüzgârlarına dik gelecek bir doğrultuda uzanmaları yüzünden, kenar bölgelerdeki kadar bol yağmur alırlar, fakat büyük kısımları, orman sınırının üstünde kalmışlardır. Hiçbir yolun geçmediği ve ancak patikalar üzerinde güçlkle gidip gelinen bu bölge, memleketimizin en tenha bir alanıdır. Ovalar kenarında il veya ilçe merkezi oldukları halde bir köy büyüklüğünü geçmiyen yerleşme noktalarına raslanır [Çölemerik gibi].

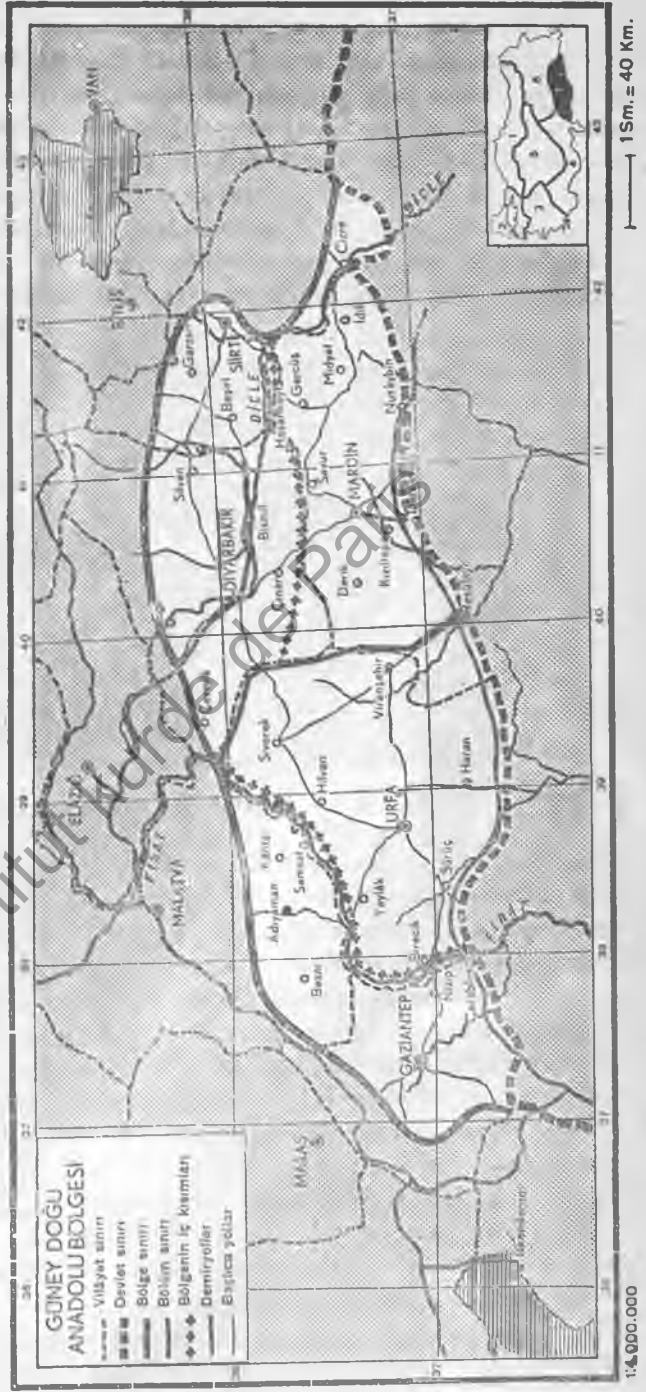
—

Institut kurde de Paris

VII. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ

54. Toplu bakış. — Doğu Anadolu'nun yüksek ve dağlık görünüşüne karşı, güneydoğu Toroslar aşıldığı vakit güneye doğru büsbütün alçalan ve Doğu Anadolu'ya göre çukurda kalmış geniş düzlüklere raslanır. Bu düzlükler üzerinde, ancak devamsız sırtlar [başta oldukça önemli bir eşik meydana getiren Midyat-Mardin dağları] ve bir de Karacadağ'ın büyük sönmüş volkan kütleleri göze çarpar.

Güneydoğu Anadolu bölgesi doğuda ve kuzeyde, Torosların dış kenarı ile sınırlanır, batıda, Gaziantep yaylalarının Hatay çukuru alanı üzerinde yükselen kenarına kadar uzanır; güneyde de Mezopotamya düzlüklerine karışır. Bu yönde, memleketimizin sınır çizgisi, göze çarpacak hiçbir yüzey şekline dayanmamakla beraber, şuna dikkat edibili-

riz ki Türkiye tarafındaki düzlüklerin yükseltisi genel olarak 500-800 metre arasında değişirken, sınırın ötesinde yükselti, hemen hemen 500 metreyi aşmaz. Ancak daha güneyde, tek başına yükselen birtakım dar sırtlara raslanır [Abdülâziz ve Sincar dağları]. Yüzey şekillerinin bu durumu ile ilgili olarak, iklim de önemli farklar gösterir: Mezopotamya düzlükleri, hemen hemen çöl denecek kadar kuru [bazı yerlerde senelik yağış tutarı 20 santimetreden az] iken Toros eteklerine yaklaştıkça, memleket gitgide daha yağışlı bir hal alır: yağmurlar her yerde 30 santimetreyi aşar, Karacadağ kütlesi epeyce bol yağmur alır ve dağı meydana getiren lâvlar arası-

119 — Halfeti'de Fırat vâdisi

na süzülen sular, dağın eteğinde bol kaynaklar halinde meydana çıkar. Hele bölgede kuzeydoğuya gidildikçe, yağışların daha da arttığı ve hemen hemen Ege bölgesindeki tutarı bulduğu görülür. Bu yağışlar, bölgenin geniş düzlüklerinde elverişli şartlar içinde tahıl ekilmesini sağlar: Diyarbakır, Urfa, Gaziantep yöreleri bu durumdadır. Ancak yazlar çok erken geldiği ve gayet sıcak geçtiği için, bu mevsimde, ekinler de biçildikten sonra, ovalar, insanı aldatacak kadar fakir görünür. Fakat bu düzlükler içine derince gömülmüş olan geniş vâdi tabanları [Dicle ve Fırat ile bunların kolları] büsbütün farklı şartlara sahiptir: bunların yamaçları eteğinde bol sulu kaynaklar ve bu kaynaklar yanına dizilmiş köyler vardır: sulama ile, bu sıcak iklim altında birçok yemiş ağaçları, sebzeler yetişir. Bu ürünlerin cinsleri batıya doğru çoğalır [kışların daha ılık geçmesi yüzünden]. Nüfus sıklığı da bölgede bu yöne doğru ziyadesiyle artar. Yollar bakımından, bu bölge öteden beri önemlidir: Anadolu'dan gelip Irak'a doğru giden yollar, çöle dalmayıp Torosların bu dış kenarı boyunca batıdan doğuya doğru ilerlemektedir: birtakım şehirler, bu yollar üzerinde eski kervan durakları olarak doğmuşlardır.

Güneydoğu Anadolu bölgesi, hemen hemen ortasında bulunan tenha Karacadağ volkan kütlesi vasıtasıyla iki kısma ayrılabilir. Bu kısımlardan doğudakine Dicle bölümü, batıdakine de Orta Fırat bölümü adı verilir.

55. Dicle bölümü. — Dicle nehrinin Diyarbakır aşağısındaki batı-doğu yönünde uzanan vâdisi, bu bölümü iki yöreye ayırır. Güneyde **Mardin eşiği** adını vereceğimiz kısmen meşe çalılıkları ile kaplı geniş bir sırt, 1400 metreye kadar yükselir. Burası epeyce yağmur alır, eteklerinde birçok

120 — Mardin şehrinin genel görünüşü

küçük kasabalar [Midyat gibi], sırtlarında birçok köyler sıralanır ve yetiştirdiği çeşitli ürünler sayesinde, bu eşik, oldukça kalabalık bir köşe meydana getirir. Yörenin başlıca merkezi, eşiğin güneyinde eski tarihî yolun kervansarayları olarak doğmuş ve yaşamış olan Mardin şehridir: sırtını dağa dayamış olan Mardin, güney demiryoluna bir kol ile bağlanmıştır [18.500 nüfus]. Mardin eşiğinin toprak ürünlerinden [tahıl, bağcılık, yemiş, tütün v. s.] ve hayvancılığından başka, burada petrolün de bol bulunduğu sanılmakta ve bu yörede petrol araştırmalarına devam edilmektedir.

Mardin eşiğinin kuzeyinde, bir taraftan bu eşik, batıdan Karacadağ kütlesi, doğudan ve kuzeyden de Toros dağları ile kuşatılmış havza şekilli çukur bir alan yer alır ki buraya da **Diyarbakır yöresi** adını verebiliriz. Yeni demiryolu, Dicle kıyısındaki Diyarbakır şehrinin önemini artırmış ve burayı Güneydoğu Anadolu'nun büyük bir ticaret şehri haline koymuştur [41.000 nüfus]. Şehir, son yıllarda eski surlarının dışına yayılmaya başlamıştır. Havzanın doğu kenarında Siirt kasabası vardır [16.000 nüfus].

56. Orta Fırat bölümü. — Bölgenin batı kısmını meydana getiren bu bölüm, güneydoğu Toroslar arasında açtığı boğazdan çıkarak yayla içinde ilkönce güneybatıya, sonra güneydoğuya doğru yönelen Fırat nehrinin

121 — Diyarbakır şehri: Genel görünüş

geniş gömük vadisi ile iki yöreye ayrılabilir: Fıratın doğusunda kalan orta derecede nüfuslu **Urfa yöresi**, tahıl ekimine ve koyun gibi küçük baş hayvan yetiştirilmesine elverişli yaylalar halindedir. Hayvan ürünleri arasında Urfa yağı, memleketimizin her tarafında tanılır. Vadi tabanlarında da çeşitli bahçe ziraati yapılır [bağlar, yemiş ağaçları]. Burada başlıca merkez,

122 — Gaziantep

Az çok dalgalı bir yöre içinde, eski kaleyi taşıyan bir tepenin eteğinde kurulmuştur.

Urfa şehri [36.000 nüfus] dir. Karacadağ'ın batı eteğine doğru Siverek, [17.000 nüfus] önemli bir ziraat merkezidir.

Fırat'ın batısındaki **Gaziantep yöresi** daha çeşitli ve daha kalabalık bir alandır. Burada, yine her türlü tahıl yetiştirilmekte ve koyun, keçi beslenmektedir. Bahçe ziraati gitgide daha fazla önem kazanır: Bağlar bütün şehirlerin çevresinde oldukça geniş yer tutar. Zeytin ağacı güneybatıda Suriye sınırından gelerek Kilis ve Nizip çevresinden Fırat vâdisine kadar sokulur, Antep fıstığı da bu yörenin tanınmış ürünlerindedir. İstiklâl savaşındaki kahramanlıkları ile kendisine şerefli bir ad kazanmış olan Gaziantep, şehirlerimiz arasında nüfus sayısı bakımından yedinci gelmektedir [63.000 nüfus]. Kilis, Suriye sınırında bağlık ve bahçelik bir şehirdir [27.000 nüfus].

Institut kurde de Paris

ÜÇÜNCÜ KISIM
TÜRKİYENİN EKONOMİK COĞRAFYASI

I

ZİRAAT

A. GENEL BAKIŞ — TAHİL ZİRAATI

57. Yaşayışımızda ziraatin önemi. — a) Toprakta alınacak çeşitli ürünler, yetiştirilen hayvanlar, ormanlardaki ağaçlar ve buralarda yaşayan av hayvanları, yerden çıkartılan madenler: bir memleketin başlıca geçim kaynaklarıdır. Bu kaynaklardan alınan maddeler, ya doğrudan doğruya, vahut fabrikalarda işlendikten sonra kullanılır; eğer bu maddeler, memleketin muhtacolduğundan fazla elde ediliyorsa, başka memleketlere satılır, yetecek kadar bulunmıyanlar da dışarıdan getirtilir. İşte ziraat ve hayvancılık, madencilik, sanayi [yahut endüstri] ve ticaret: bütün bu işler bir memleketin ekonomik etkinliklerini meydana getirirler.

b) Ziraat, memleketimizdeki ekonomik etkinliklerin en önemlisidir. Nüfusumuzun % 80 den çoğunun küçük kasaba ve köylerde yaşadığını gördük. Bu insanlar geçimlerini topraktan alıyorlar, yani çiftçilik ve hayvan yetiştirme ile geçiniyorlar. Nüfusumuz içinde çalışarak hayatlarını kazananların da % 80 inin çiftçi ve çoban olduğunu öğrendik. Bu oranlar, tarım işlerinin, yaşayışımızda ne kadar önemli bir yer tuttuğunu gayet açık şekilde göstermektedir.

c) Türkiye topraklarının, insanlar tarafından faydalanma bakımından bölünüş oranları da, tarım işlerinin memleketimizde ne durumda olduğunu belirtir.

Son yıllarda Türkiye topraklarının % oranları ile şu şekilde bölünmekte olduğu söylenebilir:

Ekili ve dikili topraklar	14
Nadasa bırakılan yerler	5
Ormanlar	12
Tabii çayırlar ve otlaklar	50
Ürün vermeyen topraklar	19
	<hr/>
	% 100

Bu hesaba göre: yurdumuzda sürekli olarak ekilen yerler: 1) Tahıl tarlaları, 2) Baklagillerin ekildiği topraklar, 3) Endüstri alanında kullanılan pamuk, şekerpancarı, susam... gibi bitkilerin ekildiği yerler, 4) Yemiş ve sebze bahçeleri, ağaç dikili yerler [üzüm bağları, zeytinlikler, yemiş ağacı yetiştirilen alanlar] bütün topraklarımızın hemen yedide biri kadardır. Sürekli olarak ekilmeyip bazı yıllar dinlendirilmeye bırakılan yerler [nadas toprakları] da % 5 olarak alınıp bunlara katılırsa, tarıma elverişli toprakların % 19 olduğu, yani topraklarımızın beşte birine yakın yer kapladığı anlaşılır. Ormanlarla kaplı alanlar ise, yurdumuzda sekizde bire yakın bir yer tutmaktadır. Geri kalan topraklarımızın en büyük kısmından — yani yarısından — hayvan otlatmak şeklinde bir dereceye kadar faydalanılıyor; nihayet topraklarımızın beşte birine yakın bir kısmı ise taşlık, bataklık, yahut çorak yerler olup bunlar da ürün vermeyen topraklar adı altında gösterilmiştir.

123 — Faydalanma bakımından Türkiye topraklarının bölünüş oranları

d) Topraklarımızın yukarıda gösterilen bölünüş oranları, hiç de değişmiyen rakamlar değildir: memleketimizde nüfus artukça, yollar çoğaldıkça, başka memleketlerle yurdumuz arasında ticaret genişledikçe, ekili ve dikili yerler oranının artacağında şüphe yoktur. Nasıl ki, yurdumuzda uzun bir harb devri sona erip Cumhuriyet kuruluşunun ilk yıllarında ekili ve dikili topraklar oranı % 10 dan düşük iken bugün bu oran % 14 e varmış, yani evvelkinin yarısına yakın bir derecede artmıştır. Hattâ şunu da hatırlayalım ki, bir memlekette ziraatin gelişmesi için mutlaka tarla alanlarının çoğalması da şart değildir: tarlaların kapladığı yer artmadığı halde bile, muralardan elde edilen ürün, daha düzenli ve daha bilgili tarım metotları kullanılarak da artırılabilir: verim artımı, alan artımından da önemlidir.

Ekilmeyen topraklara gelince, bunlar arasında ormanların çok eski zamanlarda şimdikinden daha fazla yer kapladıklarında şüphe yoktur. Son

yüzyıllarda ağaçlar gilişigüzel kesildiği için, ormanlarımız büyük zararlara uğramıştır. Geriye kalan ormanları iyi korumak gereklidir; hattâ yeniden ağaç yetiştirerek orman alanını artırmak da lâzımdır. Tarla ile orman, memleketimizde en çok faydalanılan, en fazla gelir getiren yerlerdir. Yukarıda yazılı oranlara bakınca, memleketin yarısına eşit büyüklükte bir alandan bugün yalnız hayvan sürüleri dolaştırarak biraz faydalandığımızı görüyoruz. Bu topraklardan bir kısmını tarla haline çevirerek daha fazla faydalanmak mümkündür. Nihayet bugün ürün vermeyen topraklardan bir kısmını da, bataklıkları kurutarak, kuru yerleri suluyarak, çıplak dağ yamaçlarını ağaçlıyarak faydalı hale getirebiliriz. Nüfusu gitgide artan memleketimiz, harış içinde nasıl bugünü dünden daha iyi bir hale koymayı bilmiş ise, yarını da bugünden daha iyi yapmayı bilecektir.

58. Ziraat bakımından bölgeler arasındaki fark'lar. — Nüfus sıklığı, memleketin her tarafında bir olmadığı gibi toprakların yukarı-

124 — Beyşehir gölünde su bendi

Beyşehir gölü, deniz seviyesinden 1100 metre yükseklikte bulunan bir tuzlu su gölüdür. Gölün fazla suyu, Çarşamba çayı ile Konya ovasına gider ve tarım işlerinin gelişmesi için su isteyen ovada kanallarla yayıldığı yerlere can verir.

da adı geçen bölünüş oranları da Türkiyenin bütün bölgelerinde birbirine benzemez. Meselâ, Ege ve Marmara bölgelerinde ekili ve dikili topraklar oranı doğu bölgesindeki bazı yörelerde görülenden üç, hattâ dört defa daha fazladır. Kenar bölgelerinde ormanların iç kısımlardakinden daha fazla yetkilendiğini de biliyoruz: orman ile kaplı yerler oranı memlekette ortalaması

% 12 iken, bu oran, Karadeniz, Marmara ve Akdeniz bölgelerinde % 23-27 arasında değişmekte, Ege bölgesinde % 12 ye, İç Anadolu'da % 5 e ve doğuda ise % 4 ten daha aşağıya düşmektedir. Bu türlü farklar her şeyden önce yüzey şekillerinin ve iklimin etkisinden ilerigedir: bol yağışlı ovalar, dağlık alanlardan, yahut yağmuru kıt yerlerden daha çok ekilmektedir. Bundan başka, nüfus sıklığını incelerken sezdiğimiz daha başka sebepler ile ulaşımın kolay veya güç oluşu — yani iyi yolların bulunup bulunmaması — da etki yaparlar: doğunun yolu az çevrelerinde yaşayan halk ancak kendine yetecek kadar yer eker, gerisini sürülerine otlak olarak kullanır; buna karşılık yolu çok olan yerlerde yaşayanlar, topraklarına endüstri alanında çok yer rutan bitkileri elden geldiği kadar fazla ekerler ve bunları yüksek fiyatla satarak, daha ziyade muhtac oldukları tahılı başka yerlerden kolaylıkla getirebilirler.

b) Bu bakımdan, batı bölgeleri [Ege ve Marmara] önde gelir: burada tahıl da ekilmekle beraber yemiş ağaçlarına, bağlara, tütün ve pamuk gibi endüstri bitkilerine her bölgeden fazla yer ayrılmıştır. Akdeniz kıyıları da, yüzey şekillerinin elverişli olduğu yerlerde, yazın fazla sıcak istiyen, kışın soğuktan çekinen yemiş ağaçlarına ve çeşitli ürünlere pek elverişlidir. Doğu

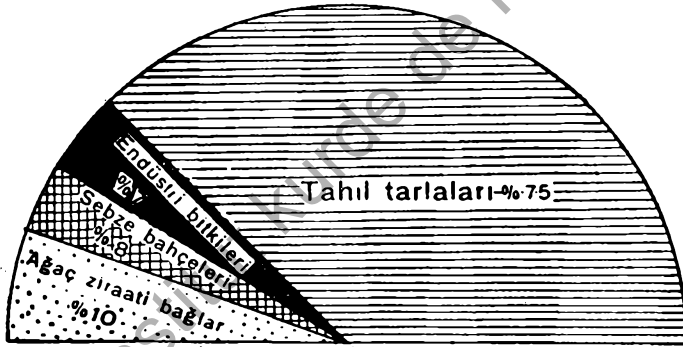

125 — İç Anadolu'da makina ile yapılan harman

Karadeniz kıyıları, sıcaklık derecesi bakımından bu kadar elverişli olmamakla beraber, yine pek çok ürünler elde edilmesine elverişlidir ve fazla olarak, buralarda yazların da yağmurlu geçmesi, meselâ portakal ağaçlarının sulamaya hacet kalmadan yetiştirilmesini sağlar. İç bölgelerde ziraatin karşılaştığı şartlar daha farklıdır: bu farklar iklimin sertliğinden ve yağışların azlığından ilerigedir: bir kere kışların fazla soğuk olması yüzünden, kıyı bölgelerinin birçok yemiş ağaçları buralarda yetiştirilemez. Sebze bahçeleri de an-

cak sulanabilen yerlerde görülür. Buna karşılık, çok su istemiyen tahıl ziraati için, bu bölgelerde geniş alanlar bulunur. Nüfus sıklığı az olan ve taşınma güçlükleri bulunan yerlerde ise, yukarda söylediğimiz gibi, hayvancılık, çiftçilikten daha fazla önem kazanır. Bu hal, Doğu Anadolu'da büsbütün daha kuvvetle göze çarpar. Genel olarak şu söylenebilir ki, memleketimizin türlü iklimler altında uzanması, yurdumuzda sıcak yerlerin ürünlerinden orta iklim ürünlerine kadar pek çok çeşitli bitkiler yetiştirilmesine elverişli şartlar hazırlamaktadır. Yalnız, iç kısımlarda yazların kuraklığı ve hele bazı yılların büsbütün kurak geçmesi, çiftçiliğe zaman zaman zarar vermektedir. Bunun için, sulama işlerine çok önem vermek, kuruga dayanıklı tohumlar yetiştirmek, kuru iklimlerde yapılan ziraat usullerini daha yakından öğrenmek gereklidir.

59. Başlıca toprak ürünlerimiz: Tahıl. — a) Memleketimizde ekili ve dikili alanların bütün topraklarımız üzerinde ne kadar yer kapladığını gördük. Şimdi de bu alanların en büyük kısmının küçük taneli bitkiler [tahıl] ziraatine bırakılmış olduğunu öğreneceğiz: tahıl tarlaları, ekili ve dikili alanların hemen % 80 ini [beşte dördünü] kaplamakta, geri kalan yerler de bakla ve fasulye gibi iri taneli bitkilere, endüstri bitkilerine,

126 — Türkiyede ziraat topraklarının tarla ve bahçelere bölünüş oranları

EKİLİ VE DİKİLİ TOPRAKLAR

zeytinliklere ve bağlara, yemiş ağaçlarının dikilmiş olduğu bahçelere kalmaktadır. Bu ormanlar, başka memleketlerde hep böyle değildir: birçok ülkelerde tahıl ekimi, bütün ziraat işleri arasında önemli yer tutmakla beraber, Türkiyede bu ekimin oranı Balkan memleketlerinininki gibi ve meselâ Orta Avrupa ile Batı Avrupa memleketlerinininkinden daha yüksektir [1]. Bu hal, memleketimizin çok yerinde iklimin, oldukça sert geçen bir kıştan sonra

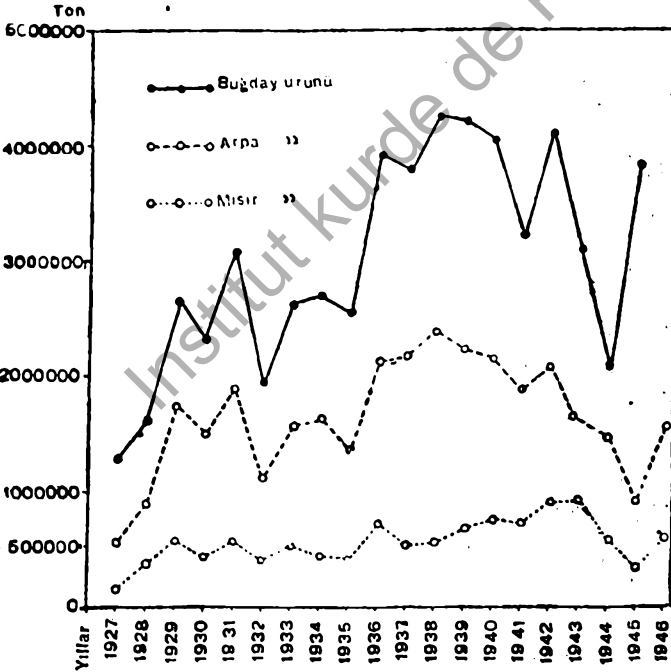
[1] Bu önemi bir rakamla göstermek için Türkiye toprakları [77.000.000 hektar] üzerinde ekili ve dikili alanların 11 milyon hektar kadar yer tuttuğunu ve bunun da 8 milyon hektardan biraz fazlasının tahıl tarlası halinde olduğunu söyleyebiliriz [Nadas toprakları bunun dışındadır].

yetecek kadar yağışlı ilkbahar, daha sonra kurak ve sıcak yazlar ile buğday ve arpa gibi tahıl ekimine elverişli bulunmasından, iç bölgelerde nüfus sıklığının da pek fazla olmamasından ilerigeler: Endüstri alanında kullanılan bitkiler genel olarak, tahıldan daha fazla su isterler ve daha çok işçiden emek beklerler.

Tahıl ziraati, bütün bölgelerimizde ön sırayı almakla beraber, bu bandan, bölgeler arasında farklar görülmektedir. Genel olarak tahıl tarlalarının oranı, kıyı bölgelerinde başka ekinler karşısında biraz eksilir, fakat iç bölgelerde büsbütün artar.

b) Son yıllarda, memleketimizde ekilen tahıl çeşitlerinin karşılıklı durumları şu tablo üzerinde görülmektedir: [rakamları ton olarak okuyacaksınız.]

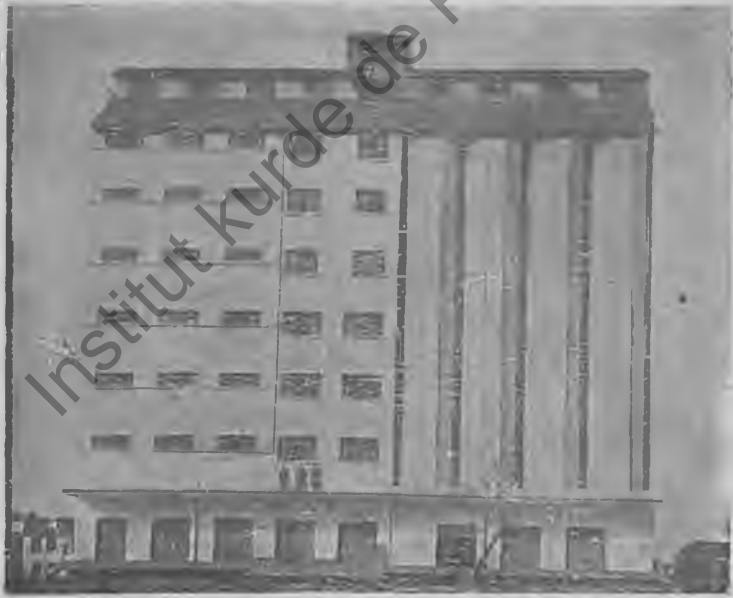
	<u>1929-1933 [ortalama]</u>	<u>1934-1938 [ortalama]</u>	<u>1946 da</u>
Buğday	2.600.000	3.700.000	3.649.000
Arpa	1.600.000	2.075.000	1.655.000
Mısır	530.000	590.000	595.000
Çavdar	310.000	370.000	442.000
Yulaf	150.000	250.000	230.000
Pirinç	39.000	60.000	40.500

127 - Önemli üç tahılımızın üretimi son yıllarda nasıl gelişti?

Bu rakamları, ezberlemek için değil, fakat birbirleriyle karşılaştırıp gösterdikleri değişiklikleri incelemek için ele aldığımız zaman şunları anlarız: 1 — Tahıl ürünümüzde 1930 dan evvelki yıllara göre, 1935 ten sonra sürekli bir artma olmuştur; 2 — İkinci Cihan Harbi yıllarında tahıl ürünümüz biraz eksilmiştir de, 1941-1945 üretim ortalamaları, 1929-1933 ortalamalarına göre yine üstündür; 3 — Tahıl çeşitlerinin karşılıklı durmalarına bakılacak olursa, genel olarak, bütün tahıl ürünleri arasında buğdayın yarısı aştığı, arpanın da üçte biri bulunduğu, yani bu iki tahıl çeşidinin, beşte dört oranında bulunduğu görülür. Bunlardan sonra yüzde ona yakın bir oran ile mısır, daha sonra çavdar, yulaf ve en nihayet, bunların hepsinden daha az, fakat daha pahalı bir ürün olan piriç gelir. Adlarını saydığımız bu çeşitlerden başka, memleketimizde, bir çeşit buğday olan kaplica, darı ve kuşyemi de ekilmektedir.

60. Tahıl çeşitlerinin yetiştirme alanları. — a) Yukarda sayılan çeşitlerden BUĞDAY, hemen bütün bölgelerde başta gelmektedir. Yalnız 1) Yazları fazla yağmurlu olan Doğu Karadeniz bölgesinde yerini mısıra, 2) Kireçsiz, fazla kumlu topraklarda yerini çavdara, 3) Doğu Anadolunun vazları kısa süren bazı taraflarında da yerini arpava bırakır. Mem-

123 — Eskişehirde buğday silosu

Silolar, buğday gibi tahıl ürünlerinin makinelerle yıkanıp temizlenerek iyi bir şekilde saklanmasını sağlayan büyük ambarlardır. Son yıllarda memleketimizde bunlardan birçokları yapılmıştır.

İleketimizde buğdayın en çok yetiştiği yerler İç Anadolu ile başka bölgelerin İç Anadoluya komşu kısımlarıdır: Türkiye buğdayının onda biri Konya iline düşer [250-400 bin ton] ve ikinci olarak da Ankara gelir [1]. Sivas, Eskişehir, Afyon Karahisar, Kütahya, Niğde, Yozgat, Çorum, Tokat illeri de bu alanda ortalama yüzer bin tondan fazla buğday yetiştirirler. Buğday ayrıca Doğu Anadoluda [Erzurum, Kars, Malatya], güneydoğuda [Diyarbakır, Urfa], Güneyde [Adana], batıda [bütün Batı Anadolu ovalarında] ve Trakya'da da çok yetişir. Memleketimizde buğday ekilen toprakların yüzölçümü son yıllarda 4 milyon hektarı geçmiştir ki, tek mil tahıl tarlalarımızla yarısı demektir. Buğday ekilen alan yüzölçümü 2,5 milyon hektar olan Trakya'dan çok daha geniş yer kaplar. Buğdayın verimi, bir hektardan alınan ürün ile ifade edilebilir. Bu verim ortalama 1000 kilo kadardır. Verim ve ürün, yıldan yıla epeyce büyük farklar gösterir ki bunun başlıca sebebini iklimde aramak gerektir: sonbaharda yağmurların zamanında yağması ve soğuk basması, kış buğdayı ekimini güçleştirdiği gibi, bilhassa ilkbaharda yetecek kadar yağmur düşmemesi, yazların kurak geçmesi, yahut fazla yağışlı olması yüzünden bazı yıllar, buğday ürünümüz epeyce azalmaktadır [2].

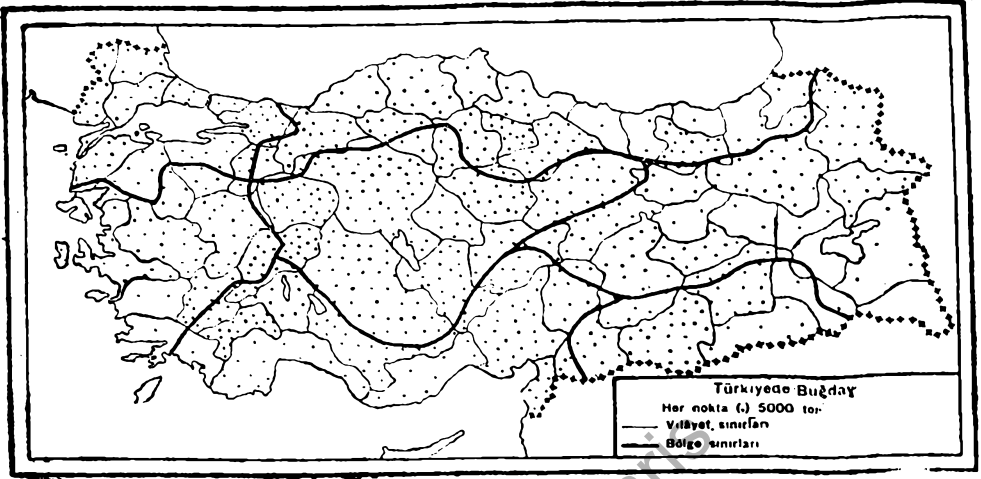
Memleketimizde buğday birçok bölgelerde sonbaharda tarlaya ekilir: fakat herhangi bir sebepten, sonbaharda ekilmemiş tarlalara, ilkbaharda buğday ekilebildiği gibi kışları pek sert geçen doğu bölgelerinde de buğday ekimi ilkbahara raslar. Buğdayın biçilme mevsimi de bölgeden bölgeye değişir: güney bölgelerinde ekinler bazı yerlerde daha mayıs ayında biçilecek hale gelir: çok yerde temmuz ayı harman mevsimi olur; fakat yüksek Doğu yaylalarında buğdayın tarladan kaldırılması eylül kadar gecikebilir. Ekilen buğdayların birçok çeşitleri vardır: buğdaylarımız arasında, başağın biçimine göre kılçıklı veya kılçıksız buğday cinsleri ayrıldığı gibi, tanelere göre de yumuşak ve sert buğday cinsleri ayrılır: memleketimizde has un veren yumuşak buğday cinslerinden çok, besleyici glüten maddesi bol, bulgur, makarna ve irmik yapmaya elverişli sert buğday cinsleri yetişir.

1930 yılına kadar—her şeyden önce, kıyıda büyük şehirlerin ekmeğini sağlamak için— başka memleketlerden epeyce buğday alırdık: 1923-1925 arasında ortalama yıllık buğday ithalâtımız 125.000 ton idi. 1930 dan beri bu ithalât sıfıra inmiştir. Buna karşılık, 1936 yılından beri memleketimizde buğday ihracatı başlamış ve ihracat, İkinci Dünya Savaşı yıllarından önce

[1] Son yıllarda ortalama olarak yüzer bin tondan fazla buğday yetiştiren iller Yozgat, Sivas, Afyon, Urfa, Eskişehir, Niğde, Adana, Tokat, Kayseri'dir.

[2] Yeryüzünde buğdayın ortalama verimi hektar başına 950 kilo kadardır. Toprağı geniş, nüfusu az olan memleketlerde bu verim düşüktür [Birleşik Devletlerde 900-950 kilo]; buna karşılık, Avrupanın çok kalabalık olan ve ziraatında bol gübre kullanan memleketlerinde verim 2000 kiloyu geçebilir, hattâ 3000 kiloyu da bulur.

BUĞDAY

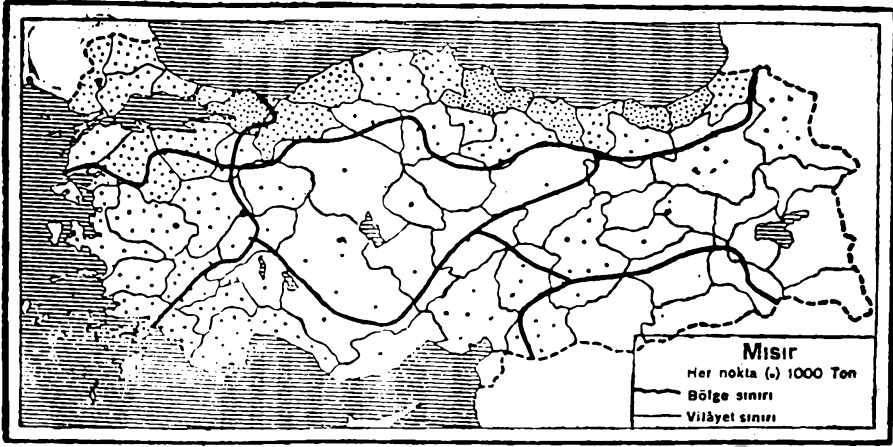

129 — Bu harita, buğday ürünümüzün bölgelere nasıl dağıldığını göstermektedir. Hartayı meydana getirmek için illerimizin son beş yıllık (1936 - 1940) üretim ortalaması alınmış, her 5000 ton, bir nokta ile işaret edilmiştir. Buğdayın hemen her tarafta ekildiği, en fazla İç Anadolu ile başka bölgelerin buna komşu kısımlarında ve Güneydoğu Anadolu'da yetiştiği; buna karşılık, Doğu Anadolu'nun dağlık kısımlarında, yazları yağışlı Doğu Karadenizde, endüstriyel bitkiler ekiminin çok yer tuttuğu Ege kıyılarında az ekildiği seçiliyor.

100 bin tonu aşmıştır. Savaş yılları içinde imkân oldukça başka memleketlere buğday satıldığı gibi son yıllarda Avrupanın iç memleketlerine tekrar buğday yollanmaya başlanmıştır.

b) Tahıl ürünümüz arasında ikinci sırayı alan ARPA, genel olarak, memleketimizde buğdayın yetiştirildiği yerlerde ekilmektedir. Hattâ fakir topraklara ve daha az elverişli iklimlere de buğdaydan daha iyi uyabilmektedir. Başlıca hayvan besini olan arpanın unundan bazı bölgelerde yalnız, yahut buğday ununa karıştırılarak bundan ekme yapılmaktadır. Ayrıca, memleketimizde iyi cins bira arpası da yetişmekte ve bu yüzden, yabancı memleketlere arpa ihracatı da yapılabilmektedir.

c) MISIR, iyice yetişebilmek için sıcak ve yağmurlu yazlar ister; bu bakımdan Karadeniz bölgesi, memleketimizde mısır ekimi için çok elverişli gelir: gerçekte, mısır, bu bölgede ekilen başlıca tahıl olmakta ve halkın besininde en önemli yeri tutmaktadır. Burada Samsun ili başta olmak üzere, Karadeniz bölgesi (Kocaeli ili ile beraber) bütün mısır ürünümüzün beşte üçünü yetiştirmektedir. Bunun dışında mısır ekimi Marmara ve Ege ile Akdeniz bölgelerinde, kısmen de sulama yolu ile ekilmekte,

130 — Bu harta, mısır ekiminin daha ziyade Karadeniz bölgesinde, ikinci derecede de, Marmara bölgesinde toplanmış olduğunu, İç Anadolu ile doğu bölgelerinde bu bitkinin pek az yetiştirildiğini göstermektedir. Bu hartayı buğday üretim hartası ile karşılaştırınız.

buna karşılık, iç bölgelerle, doğuda pek az yetişmektedir. Bazı yerlerde mısır, kuru tane elde etmek için değil, fakat bir yemiş gibi taze sarf edilmek üzere, daha ziyade sebze bahçelerinde ekilmektedir. Mısırın buğdaydan bir farkı, bu bitkinin bir yaz ekimi olması, yani ilkbaharda, hattâ yaz başında ekilmesidir: bu bakımdan, mısır; pamuk ve tütün gibi yazın ekilen ve tarlaları çapalanan bitkiler arasında yer alır.

d) Başka tahıl çeşitleri arasında ÇAVDAR, yukarıda söylediğimiz gibi, fakir topraklar üzerinde buğdayın yerini aldığı gibi ayrıca birçok yerlerde de çavdar, buğday ile karışık olarak ekilmektedir. Çavdar ürününün yarısından fazlası İç Anadolu'nun Kayseri, Niğde ve Konya illerine düşer. Daha ziyade hayvan yemi olarak kullanılan YULAF en fazla memleketimizin batı ve güney bölgelerinde yetiştirilmektedir.

e) PİRİNÇ, memleketimizin yazları sıcak olan birçok yerlerinde, bol su bulmak şartıyla, yetiştirilir. Doğu Karadeniz kıyılarındaki devamlı yağışlar, burada ayrıca sulamaya hacet kalmadan pirinç ekilmesine elverişlidir; başka yerlerde pirinç, su altında bulundurulmuş tarlalarda yetiştirilmektedir. Başlıca pirinç yetiştirilen yerler: Güneydoğu ve Güney Anadolu [Diyarbakır, Maraş, Adana, Antalya], Marmara bölgesi [Bursa ve Meriç ovaları], Kuzey Anadolu [Kastamonu yöresinde Tosya, Boyabat ovaları, kuzeydoğu kıyıları], İç Anadolu'da [Ankara ilinin Sakarya ırmağı ve kolları boyundaki ovalarında: Beypazarı,...], Doğu Anadolu'da [İğdır ovası gibi] dir.

Foto B.Y.Ç.M.

131 - İç Anadolu'da bir pirinç tarlası

Vâdinin dibinde kolayca sulanabilecek düz bir yerde hazırlanan pirinç tarlaları setlerle birbirinden ayrılmış havuzları andırıyor. Pirinç fideleri büyüdüğü zaman tarlalar yeşil bir çayır görünüşünü alır.

Pirinç ürünü evvelce çok azdı; yakın yıllarda memleketimizde fazla pirinç yetiştirilmeve başlanmıştır; bununla beraber, pirinç tarlaları bataklık alanlar meydana getirdiği için şehir ve köylerin çok yakınlarında pirinç ekmek yasak olduğu gibi, son yıllarda pirinç ekiminin bazı kalabalık alanlarda azaltılmasına, daha tenha yerlerde gelişmesine çalışılmaktadır.

II

TÜRKİYEDE ZİRAAT

B. BAŞKA TOPRAK ÜRÜNLERİ

61. Sebzeler. — Bitkisel besinlerimiz arasında tahıl soylarından sonra en önemli yer tutan şey, sebzelerdir. Bunların da başlıcalarını şu birkaç grupta toplayabiliriz: a) Baklagiller; b) Patates; c) Yaş sebzeler. Son yıllarda, bu türlü bitkilerin yurdumuzda kapladığı yer, tahıl tarlalarının onda birine yakındır.

a) **Baklagiller:** Bunların bir kısmı yaş sebze olarak kullanıldığı gibi; hepsi de kurutulularak besleyici unlu birer besin meydana getirir. Kurutulması, saklanması, taşınması kolay olduğu için, bu bitkiler, bölgeler arasında fazla alınıp satıldığı gibi, her ürün yıllarında başka memleketlere de gönderilmektedir.

Bunlar arasında son yıllarda, her birinden bazan 70'er bin tondan fazla ürün alınmak üzere başta gelenler fasulye, nohut ve bakla olup ikinci sırada mercimek gelmekte [30 bin ton kadar], fakat börülce ile bezelye, bunlara göre daha az yetişmektedir. Bakla, daha ziyade batı bölgemizde ekilir [başta Balıkesir ili]; fasulye ise daha geniş bir alanda yetiştirilir ise de en büyük pay, Doğu Karadeniz bölgesine düşer [en çok Trabzon ve Samsun illeri]; nohut ise Anadolu'da ve çevresinde önemli yer tutar [Tokat ili]; mercimek ise en ziyade Güneydoğu bölgemizde yetiştirilmektedir.

Baklagiller arasında, insan besini olan bu bitkilerden başka, hayvan yemi olarak kullanılan burçak ve fik de önemlidir; hattâ burçak ürünü, bazı yıllar 100 bin tonu aştığı için, baklagiller arasında başta gelmektedir: bu bitki, en çok batı bölgelerimizde ekilir.

b) **Patates:** Bu bitkinin ekimi memleketimize, oldukça yakın bir zamanda girmiştir: patates, bilindiği gibi Amerikada bulunmuş, oradan Avrupa memleketlerine, sonra Balkan yarımadasına ve Anadolu'ya, ayrıca Rusya'dan da Doğu Anadolu'ya geçmişti. Sonraları yavaş yavaş memleketimizin birçok bölgelerine yayılmıştır. Patates, fazla verimli toprak istemediği gibi, hem ekmek yerini tutmak, hem de sebze olarak kullanılmak bakımından

büyük gelişmelere elverişlidir. Memleketimizde patates yetiştirilmesi 1928 de 50 bin ton iken şimdi 300 bin tonu bulmuştur. Bu bitkinin başlıca yetiştirilme alanları: İç Anadolu [Kayseri, Konya, Afyon illeri], Doğu Anadolu [Erzurum ve Kars illeri] olup ayrıca pek fazla olmamakla beraber, İstanbul piyasasına iyi cins patates gönderen Adapazarı ovasında [Kocaeli], Bursa ve Bolu'da da ekilmektedir. Birkaç yıla gelinceye kadar az patates ekilen bazı yerlerde son yıllarda bu bitkinin ekimine önem verilmiştir [İzmir, Adana, v.s.]. Patatesin en az ekildiği bölge, Güneydoğu Anadoludur.

c) **Başka sebzeler** arasında en çok ekilene, uzun zaman dayanmak ve uzaklara taşınabilmek kolaylığı olan soğandır [son yıllarda 150 bin ton kadar; en çok batı bölgelerimizde]. Yaş sebze ekimi, bunları en çok sarf eden büyük şehirler çevrelerinde önemlidir. Bununla beraber, taşıtların çoğalması ve hızlanması sebebiyle, büyük şehirler kendilerine gerekli olan sebze gitgide daha uzaktan getirebiliyorlar. İstanbul'a en çok sebze Marmara bölgesi gönderir. İklimi elverişli olan Ege ve Akdeniz bölgelerimizde [Adana, İzmir... gibi] turfanda sebzeçiliğin çok gelişecek bir durumda olduğu söylenebilir. Buralardan, kışları soğuk geçen ve yazları kısa süren, bu yüzden çeşitli sebze yetiştirmiyen yerlere, demiryolu ile, sebze gönderilir. Sebze konserveçiliği endüstrisi de, buna bağlıdır. Aşağıdaki cetvel, başlıca sebze ürünümüzün son yıllarda nasıl değiştiğini göstermektedir (ton ile).

	1929-1933 [ortalama]	1934-1938 [ortalama]	1946
Fasulye	64.000	57.000	64.000
Bakla	45.000	71.000	22.000
Nohut	48.000	54.000	68.000
Burçak	100.000	81.000	74.000
Patates	117.000	181.000	217.000
Soğan	66.000	98.000	107.000

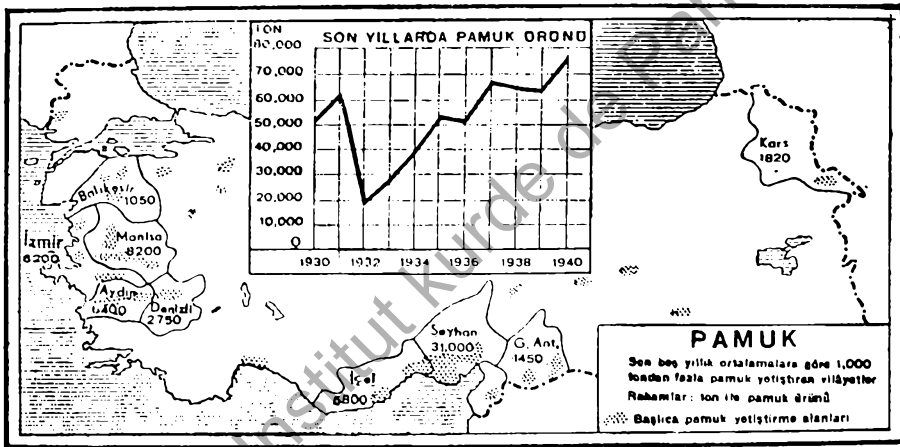
62. Endüstri alanında yer tutan bitkiler ziraati. — Bu ad altında, şeker, dokuma ve yağ fabrikalarının hammadde olarak kullandıkları bitkilerle sigara yapılmasına yarayan tütün toplanabilir. Bunları: a) Şeker bitkileri: pancar; b) Dokuma bitkileri; c) Yağ veren bitkiler; d) Tütün diye dört grupta gözden geçirmek uygun olur. Endüstri alanında yer tutan bitkilerin ekim alanları, son yıllarda çok artmıştır.

a) **Şeker bitkileri:** Şeker çıkartılan bitkilerden memleketimizde şeker pancarı yetiştirilir. Bu bitkinin ekimi yeni olup, 1926 da şeker fabrikalarının açılması ile yetiştirilmeye başlanmıştır. Pancar ekimi, şeker fabrikalarının kurulduğu yerler çevrelerinde genişlemektedir: 1 - Trakyanın Ergene ovasında: Alpullu fabrikası için; 2 - İç Batı Anadolu ve Marmara bölgesinde: Eskişehir ve Uşak fabrikaları için; 3 - Sivas-Samsun demiryolunun geç-

tiği alanda: Turhal fabrikası için. Pancar ürünü son yıllarda 500-600 bin ton kadardır (1943 te 657.000 ton).

Pancar ekiminin faydaları çoktur: 1 - Eskiden şeker için başka memleketlere muhtaçtık; şimdi bunu kendi yurdumuzdan sağlıyoruz; 2 - Pancar ekmek için kimyevi gübrelerle kuvvetlendirilen topraklar üzerine, ertesi yıl buğday ekilince, bunun verimi de artırılmış olur: halbuki yalnız başına buğday ve diğer tahıl soyları ekilen tarlalar gübreleme masrafını kaldırmaz ve çok zaman böyle yerleri nadas haline bırakmak zorunda kalınır; 3 - Bundan başka fabrikalarda şekeri çıkartılan pancarın küsbesi, süt veren hayvanlar için pek iyi ve ucuz bir besin meydana getirir; bu hayvanların gelirini artırır.

b) **Dokuma bitkileri:** Bunlar arasında en önemlisi olan pamuk ile keten ve kenevir memleketimizde yetiştirilmektedir. **Pamuk**, yurdumuzda eskiden beri ekiliyorsa da asıl gelişmesini son yıllarda göstermiş, yalnız ürün artmakla kalmamış, ekilen pamukların cinsi de iyileştirilmiştir; şimdi

132 — Bu şekil üzerinde: 1) Son beş yıllık ortalamalara göre bin tondan fazla pamuk yetiştiren illerin ürünleri; 2) Türkiyede pamuk yetişen alanlar gösterilmiştir; 3) Ayrıca, yukarıya, son on yılda pamuk ürünümüzün gösterdiği değişiklikler konmuştur.

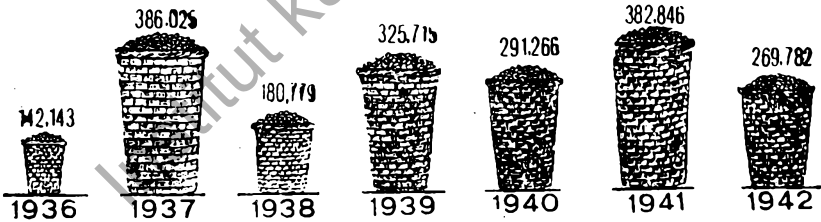
artık kısa ve kaba telli pamuklar değil, fakat ince ve uzun telli pamuklar da yetiştiriliyor. Yetişmek için, yağışlı bir bahar mevsiminden sonra sıcak bir yaz, verimli bir toprak isteyen pamuk, memleketimizin birçok yerlerinde elde edilmekte ise de sayı üstünlüğü iki bölgede toplanmıştır: 1) Adana ovası [Başta Seyhan ve sonra İçel illerimiz]: pamuk ürününün yarısından fazlasını verir; 2) Ege bölgesi [Gediz, Büyük ve Küçük Menderes vâdilerini içine alan Manisa, İzmir, Aydın ve Denizli illerinde]: pamuk ürününün

beşte ikisini verir. Bu iki bölge dışında pamuk Güneydoğu Anadolu'da [başlıca Gaziantep ve Malatya illerinde], doğuda [Aras vâdisinde Iğdır ovası: Kars ili], Marmara bölgesinde [Sakarya boyunda az, fakat iyi ürün yetiştiren Pamukova, Çanakkale boğazında Maydos, hattâ Meriç ovasında v.s.] pamuk ekilmektedir. Yıllık pamuk ürünü 1927 den önce 30 bin tondan az idi. Son yıllarda memleketimizde birçok pamuklu dokuma fabrikaları açılması, pamuk ekimini de canlandırmış ve ürünümüz 1940 ta 77 bin tonu bulmuş ise de, daha sonra harp ve harbsonu yıllarının güçlükleri yüzünden üretim biraz eksilmiştir [1944 te 59.000, 1946 da 49.000 ton]. Yağ çıkartılan pamuk tohumu ürünü de bolluk yıllarında 150 bin tonu bulur.

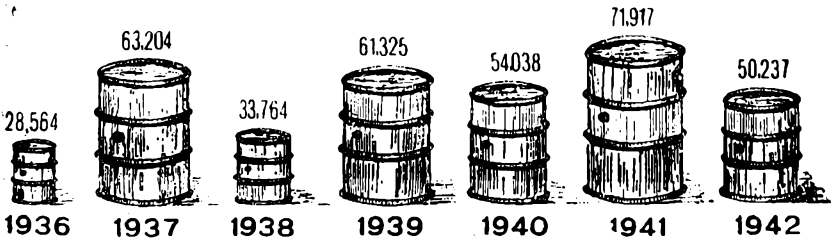
Keten ve kenevir, dokuma maddesi olmak üzere oldukça serin ve nemli bir iklim ararlar. Bu bakımdan, en iyi yetiştirme alanları, Batı Karadeniz yöreleridir: Kastamonu, kenevirciliğin başlıca merkezidir: bunun kendir adı verilen tellerinden halat, ip ve yelken bezi yapılır. Bundan başka, bu iki bitki, daha ziyade tohumlarından faydalanmak için, başka bölgelerde de yetiştirilir [Batı Anadolu, İç Anadolu, v.s.]. Bu tohumlardan yağ çıkartılır [keten tohumu: 17 bin, kenevir tohumu 4 bin ton kadar].

c) **Yağı çıkartılan bitkiler:** Memleketimizde bunların başında zeytin gelir; bundan başka, yukarıda gözden geçirdiğimiz dokuma bitkilerinin [pamuk, keten ve kenevir] tohumlarından yağ çıkartıldığı gibi, yine yağ almak için susam, haşhaş, ayçiçeği, yerfıstığı da ekilir.

ZEYTİN ÜRÜNÜ (Ton)

ZEYTİN YAĞI ÜRÜNÜ (Ton)

Zeytin ağacı. Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü yerlerde, bu iklimin tanıtıcı bitkisidir. Bu ağaç, Anadolunun batı ve güney kıyılarında 30-40 kilometre genişliğinde, daha ziyade hafif eğimli yamaçlarda yaşamakta ve 500 metreden fazla yükseltilere pek çıkamamaktadır. Bununla beraber, Güney Anadolu'da bu zeytin ağaçlarının çoğu yabani'dir ve bunlardan faydalanmak için ağaçları aşılacak lâzım gelir. Zeytinliklerin en çok bulunduğu yerler Ege bölgesinde olup bölgede de Edremit körfezi kıyıları başta gelir: Zeytinyağcılığımız burada Edremit ve Ayvalık şehirlerinde toplanmıştır. Yemelik zeytine gelince, bunun yetişme alanı Marmara denizinin güney kıyılarına raslar [Gemlik, Mudanya yakınında Trilya, v. s.]. Bundan başka Güney Anadolu'da, Suriye sınırına yakın yerlerde [Hatay, Gaziantep], ayrıca Doğu Karadeniz kıyılarının fazla yağışlı olmıyan yerlerinde ve Artvin yarıklarında Çoruh ırmağı vâdisinde de biraz zeytin yetişmektedir.

Tanelerinden yağ çıkartılan **susam** bitkisi, yetişmek için sıcak ister ve memleketimizin batı [Ege ve Marmara] ile Akdeniz bölgelerinde yetişir [başta gelen iller: Manisa, Balıkesir, Antalya, Edirne, Adana (Seyhan),...]. Susam ürünü son yıllarda oldukça önemli bir gelişme göstermiştir [1940 ta 43 bin ton].

Haşhaş bitkisi hem afyon çıkartmak, hem de tohumlarındaki yağ elde etmek için yetiştirilmektedir. Bu bitki, sıcak yazlar ve orta derecede yağış ister. Bu bakımdan yetişme alanı, memleketimizin kıyı ve iç kısımları arasına raslar. Afyon Karahisar ili [haşhaş tohumu ve afyon ürününün yarısından fazlası] ile Konya ilinin buna yakın tarafları ve komşu Kütahya, Denizli, Isparta illeri önde gelir. Ayrıca haşhaş ekimi, az olarak, Yeşilirmak bölgesinde de [Tokat ili] yapılmaktadır. Afyon ürünü 200-300 ton kadar olup haşhaş tohumu da 10-17 bin ton kadar elde edilir. Afyonlarımızdan morfin adı verilen uyuşturucu madde çıkartılır ve tıp alanında kullanılır.

Bu saydığımız yağ bitkilerinden başka, memleketimizde ayçiçeği [Trakya, v. s.] ekilmekte ve yerfıstığı [Amerikan fıstığı adı verilen bitki = arapıt] ve soya fasulyesi [Doğu Karadenizde] ekimi de tecrübe edilmektedir.

d) Tütün: Bu bitki öteden beri dış ticaretimizde birinci yeri almaktadır. Türk tütünleri, bütün dünyada cinslerinin iyiliği ile ün almıştır. Amerika Birleşik Devletleri gibi pek çok tütün yetiştiren ve satan memleketler bile kendi tütünlerine karıştırmak için bizden tütün alırlar. Memleketimizde tütün ekimi ve satışı devletin (Tekel idaresinin) kontrolü altındadır. Türkiyenin birçok yerlerinde tütün yetiştirilebilirse de, Tekel İdaresi bu bitkiyi en iyi yetiştirdiği yörelerde ektirmektedir. Memleketimizin başlıca tütün yetişme alanları üç grupta toplanabilir: 1) Ege bölgesi, yetiştirilen tü-

tütün çokluğu ile başta gelir [bütün ürünümüzün ortalama % 52 kadarı]; burada Akhisar, İzmir çevresi, Ödemiş ve Söke dolayları en iyi tütünleri yetiştirir; 2) Marmara bölgesi [ürünün % 20 kadarı]: burada en iyi tütünler Adapazarının doğusunda Hendek ve Düzce'de yetişir. Ayrıca Bursa ve Balıkesir ovalarında, Trakya'da da tütün ekilir; 3) Orta ve Doğu Karadeniz böl-

Foto E. Chaput

134 — Afyon Karahisar yöresinde haşhaş tarlası

gesi [%28 kadar]: burada en meşhur tütünler Samsun yöresinden çıkar [meselâ Bafra tütünü]; yine burada Tokat-Erbaa yöresinde [Taşova tütünü], ayrıca Trabzon ve Artvin taraflarında da tütün yetiştirilir. Bu üç önemli tütün bölgesinden başka, Doğu ve Güney Anadolu'nun bazı yerlerinde [Malatya, Gaziantep, Diyarbakır...] tütün ekilmektedir. Tütün ürünümüz, iklimin

gidişine uygun olarak yıldan yıla değişiklikler gösterir: son yıllarda 35-70 bin ton arasında değişmiştir [en az 1932 de 18 bin ton, en fazla 1946 da 90.000 ton].

e) **Bunlardan başka**, memleketimizin çeşitli iklimi, endüstri alanında kendilerinden faydalanılan daha birçok bitkilerin yetiştirilmesine elverişlidir. Kokulu esanslar çıkartılan *ıvırlı bitkiler*, yurdumuzda çok yetiştirilmiştir.

Foto B.Y.G.M.

135 — Tütünlerin kurutulması

Tütün yaprakları tarladan birer birer toplandıktan sonra boylarına göre seçilerek ipliğe dizilir ve kurutulur. Tütünün kurutulması, sonra balya haline getirilmesi için büyük bir b-ceriklilik ister: Tütün, değerini ancak böylelikle kazanır.

rilebilir. Bunlar arasında öteden beri tanınmış olan, Isparta ve Burdur ille-
rimizde yetiştirilen gül'dür. Bundan gülyağı çıkartılır.

Eskiden *boya bitkileri* de memleketimizde çok yetiştirilirdi. Meselâ kök-
boya'dan çıkartılan boylarla halılarımızın parlak ve solmaz renkleri elde
edilirdi. Şimdi Avrupada bu türlü boylar daha ucuz olarak maden kömü-
ründen çıkartılmakta olduğundan, bu bitkilerin ekimi, başka memleketlerde
olduğu gibi bizde de önemini kaybetmiştir.

Doğu Karadeniz bölgesinin ılık ve nemli iklimi *çay ağacının* gelişme-
sine elverişli olduğundan, son yıllarda Rize taraflarında bu bitkinin yetiştiril-
miştir.

ritmesine başlanmıştır. Birkaç yıl sonra, çay ihtiyacımızın epeyce önemli bir kısmının buradan sağlanacağı ümidedilmektedir.

63. Meyva ağaçları. — a) Yurdumuzun çeşitli iklimi birçok meyva ağaçlarının yetiştirilmesine elverişlidir. Bu türlü ziraat daha ziyade, kışları fazla soğuk olmıyan, kâfi derecede yağışlı bulunan [yahut sulanabilen] yerlerde ileri gitmiştir. Bu bakımdan Ege bölgesi başta olmak üzere Marmara, Akdeniz ve Karadeniz bölgeleri, meyvacılığın en çok geliştiği alanlardır. Buralarda başka bölgelere gönderilecek kadar büyük ölçüde yemiş elde edilir. Bundan başka memleketin hemen her tarafında en çok şehirlerin yakın çevresinde oraların yaş yemiş ihtiyacını karşılamak üzere meyva

136 — Manisa'da meyva fidanlığı

Memleketimizde meyvacılığın gelişimi, her şeyden önce, iyi cins ağaçların yetiştirilmesine bağlıdır. Çiftçiye bu türlü ağaçlar verebilmek için memleketimizin birçok taraflarında hükümet ve belediyeler tarafından böyle fidanlıklar açılmış bulunmaktadır.

ağaçları yetiştirilir. Yalnız doğunun yüksek yerleri, kışların çok soğuk geçmesi yüzünden bu işe pek elverişli sayılmaz; fakat oralarda bile, soğuktan korunan çukur ovalarda bazı dayanıklı yemiş ağaçları yetiştirilmektedir. Burada, yalnız memleketimizin iç ve dış ticaretinde önemli rol oynıyan bazı yemiş ağaçları üzerinde ayrı ayrı değünlücektir [1].

[1] Memleketimizde meyva bahçeleri ve bağlar ile zeytinliklerin kapladığı yer, topraklarımızın aşağı yukarı % 1,5 kadar bir oranını meydana getirmektedir. Zeytinden, yukarda, yağ veren bitkiler arasında bahsedildiği için burada tekrarlanmayacaktır.

b) **Üzüm bağları:** Kışları pek soğuk geçen yerler bir tarafa bırakılacak olursa, memleketimizin hemen her bölgesinde üzüm bağlarına raslanır [1]; fakat çok yerde bu üzüm, başka taraflara gönderilmiyerek yerinde taze halde yenir, yahut pekmez ve bulama gibi şeyler yapılır. Taze yemek için en iyi cins üzüm yetiştirilen yer Marmara bölgesidir [Kocaeli ve Çatalca yarımadalarının Marmara kıyılarında]; İstanbul ve Ankaraya buradan çok üzüm yollanır. Ege bölgesinde ise kurutulmaya elverişli meşhur çekirdeksiz üzüm yetiştirilir. Bu cins üzüm bağlarına en çok İzmir yakınlarında [Karaburun, Urla], Gediz vâdisinde [Akhisar, Turgutlu, Salibli, Alaşehir arası], Küçük Menderes vâdisinde [Ödemiş - Tire] raslanmaktadır. Ege bölgesinde yetişen kuru üzüm, yıldan yıla değişmektedir [iyi ürün yılında 80 bin ton; havaların fena gittiği yıllarda 30 bin ton]. İç Anadolunun Kayseri, Konya, Ankara ve Niğde yöreleri ile Güneydoğu Anadolunun Gaziantep ve Diyarbakır yörelerinde de bağların kapladığı yer epeyce geniştir.

c) **İncir ağaçları,** memleketimizin, kışı ılık olan, yazları sıcak ve az çok kurak geçen yerlerinde yetişir [iç bölgelere üzüm bağları kadar sokulamaz]. Ağacın yemişi, çok yerde taze olarak yenir ve başka taraflara gönderilmez; fakat Ege bölgesinde gayet iyi cins, kurutulmaya elverişli incir yetiştirilir. Kuru incir elde edilen başlıca alan, birinci derecede Büyük Menderes vâdisidir [Nazilli-Aydın-Söke]; ayrıca Küçük Menderes vâdisinde de incirliklere raslanır. İncir ürünü de, havaların iyi gidip gitmemesine bağlı olarak yıldan yıla değişir [Ege bölgesinin kuru inciri: 30-40 bin ton]. Ege bölgesinde yetişen kuru incir ve kuru üzümlerin önemli bir kısmı İzmir limanından Avrupa memleketlerine yollanır.

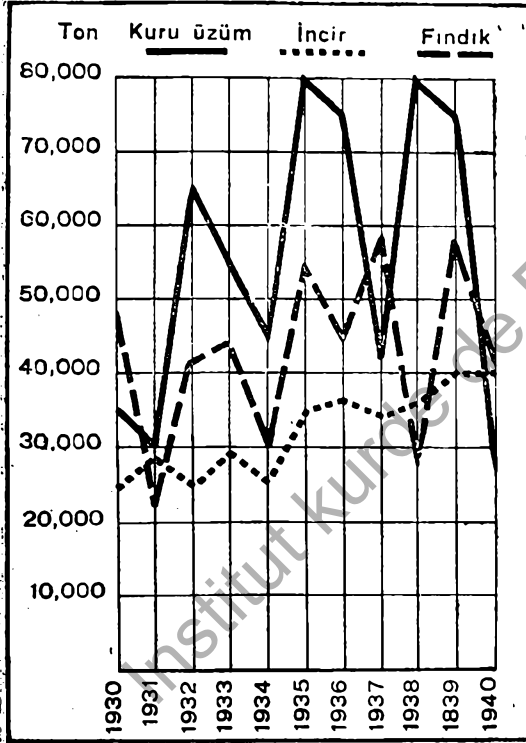
d) **Fındık ağacı** oldukça ılık ve nemli bir iklim ister. Bu bitkinin yabanisine Doğu Karadeniz bölgesi ormanlarında sık fidanlıklar halinde raslanır. Aşılannmış fındık ağaçlarının yetiştirilmesi de bu bölgede ileri gitmiştir [sırasıyle: Giresun, Trabzon, Ordu illeri]. Son yıllarda fındık yetiştirilmesi bir taraftan doğuda Rize iline, bir taraftan da batı Karadeniz kıyılarına doğru yayılmıştır. Burada adı geçen fındık, kurutulmaya elverişli ve yağlı, yuvarlak biçimli fındıktır. Ayrıca Marmara bölgesinde, taze olarak yenilen sivri fındık yetiştirilir. Daha kurak ve sıcak yerlerde de fındık ağacı sulama ile yetiştirilmektedir. Fındık ürünü de yıldan yıla değişmektedir [Doğu Karadeniz bölümünün fındık ürünü: 60 bin ton ile 25 bin ton arası].

[1] Memleketimizin yukarı Kızılırmak, yukarı Fırat, Erzurum - Kars, Van - Murat bölgelerinde bağlara az raslanır [pek soğuk olmayan kuytu vâdi ve ovalarda]; Doğu Karadeniz gibi yazları çok yağışlı yerlerde de bu bitki yetişirse de çok defa yemişi tamamiyle olgunlaşmaz ve ekşi kalır.

e) **Portakal ağacı ve benzerleri** [Turunçgiller]: Limon, portakal ve mandalina gibi ılık kış, sıcak ve nemli yaz isteyen yemiş ağaçları sulanmak şartıyla Akdeniz ikliminde iyi yetişir. Bunların yetiştirilmesi son yıllarda çok gelişmiştir. Başlıca merkezler: İskenderun körfezi kıyısında Dört Yol [Hatay], Adana [Seyhan] ve Mersin [İçel] ile Antalya ili, Alanya, [Antalya, Finike], Muğla ili [Bodrum] dir. Ege bölgesinin bazı kıyılı yerlerinde de portakal yetişir.

Bundan başka, Doğu Karadeniz kıyılarında da portakal ve mandalina ağaçları, yazın sulanmaya hacet kalmadan yetişebiliyorlar [en çok Rize ilinde].

ÜÇ ÖNEMLİ YEMİŞİMİZİN SON YILLARDA ÜRETİMİ

137 — Bu grafik üzerinde, üç önemli yemişimiz olan kuru üzüm, kuru incir ve fındık ürünümüzün son yıllarda nasıl değiştiği görülmektedir. Seneler arasındaki farklar, her şeyden evvel, iklimin etkisinden ileri gelmektedir.

f) **Bundan başka,** daha başka birçok sayılacak yemişlerimiz vardır: Karadeniz kıyılarından ve bu kıyıların gerisinde [Rize ili, Gümüşane, Amasya, Kastamonu, Zonguldak] iyi elma gelir; Kuzey ve Batı Anadolu bölgelerinde ceviz ağacına çok raslanır; Malatya'nın kuru kayısıları, Gaziantep'in fıstığı çok meşhurdur; çam fıstığı, Bergama kuzeyinde Kozak'tan gelir. Bursa, başta kestane ve şeftali olmak üzere, çeşitli yemişlerin yetiştiği bir yerdir. Yemiş ağaçları yetiştirilmesi gibi meyva konserveçiliği de memleketimizde genişlemeğe çok elverişli görünmektedir.

ORMANLARDAN FAYDALANMA. — HAYVANCILIK

64. Ormanlarımızdan nasıl faydalanıyoruz? — a) Kesin olarak ölçülmüş değilse de, memleketimizin ormanla kaplı yerlerinin bütün topraklarımıza göre sekizde bir kadar olduğunu evvelce görmüştük. Bu orana göre, memleketimiz ormansız sayılmazsa bile, yurdumuzdaki orman oranı, birçok Avrupa memleketlerinininkinden düşüktür. Bundan başka, ormanlarımızın kıyı bölgelerinde, bu bölgelerin dağlık kısımlarında toplandığını, buna karşı, İç ve Doğu Anadolunun ağaç bakımından pek fakir olduğunu da biliyoruz. Nihayet şunu da unutmamak gerekli olur ki: bütün memleket için ortalama % 12 olarak gösterilen ormanların hepsi de iri gövdeli ağaçlardan meydana gelmiş değildir: *koru* adı verilen iri ağaç toplulukları, ormanlarımızda üçte ikiden az yer tutuyor: asıl orman bu türlü ağaç toplulukları olduğuna göre, yukarıda söylenen % 12 oranı gerçekte % 8 e düşüyor demektir. Geri kalan kısım, daha ziyade yakacak odun kesmekte ve kömür yakmakta kullanılan *baltalıklar*, ormandan bozma *çalılıklar*, Akdeniz ve Ege denizine bakan yamaçlarda sert yeşil yapraklı *makiler* halindedir.

b) Ormanlarımızda türlü türlü ağaç cinsleri vardır: en çok işe yarayan — reçineli veya reçinesiz — iğne yapraklı ağaçlar daha ziyade yükseklerde yer tutarlar: kuzeyde daha çok köknar, ladin gibi iyi cins kerestelik çamlar, güneyde katran ağacı gibi cinsler vardır. Geniş yapraklı ağaçlardan da türlü meşe cinsleri, kayın ağaçları, yabani yemiş ağaçları, v.s. bulunur. Başlıca kerestelik ormanları Batı Karadeniz bölgesinde [Bolu ilinde birçok kereste tezgâhları, Sinop yakınında Ayancık'ta Zingal kereste fabrikası], Marmara bölgesinde [Adapazarı ve Bozöyük fabrikaları], Güney Anadoluda [Menteşe, Teke ve İçel'de] bulunur.

c) Ormanlarımız son yüzyıllar içinde büyük zararlara uğramıştır. Herkes ağaçları istediği gibi baltamış, hükümet kontrol edememiş, çobanlar, kendilerine yeni otlaklar bulmak için bazı ormanları yakmışlar, keçi sürüleri yeni yetişen fidanları kemirerek ormanların gelişmesine engel olmuşlar; bu yüzden iyi ormanlar hemen hemen köy ve şehirlerden uzaklarda, insanların kolay erişemeyecekleri yerlerde kalmıştır.

Bundan başka, memleketimizde odun ihtiyacı [yakacak odun, kömür, kereste, maden direği, demiryolu traversi, tahta endüstrisi ihtiyacı olarak] şimdiden 12 milyon m³ kadardır. Buna karşılık, ormancılarımızın bize haber verdiklerine göre: bütün ormanlarımız işlenecek olursa, bunlara zarar vermeden, ancak senede 10 milyon m³ odun kesilebilir. Ormanlarımızın bir kısmı, yol olmıyan yerlerde bulunduğu için henüz işletilmemekte, bu yüzden, işletilen ormanlar daha da fazla zarara uğramaktadır. Memleketimizde nüfus artmakta, endüstri gelişmekte, maden ve demiryolu işlerine de önem verilmekte olduğu için, odun ihtiyacımızın günden güne artacağı

138 — Ormanlar nasıl haraboluyor?

Bu resim, bize, daha birkaç yıl evvel bütün dağ yamacını kaplıyan güzel çam ormanlarının kötü bir işletme yüzünden nasıl hızla harabolduğunu göstermektedir. Ormanlar düzenli bir şekilde işletilmezse çabucak ortadan kalkarlar ve böylelikle memleket hem tabii süsünden, hem de büyük bir gelir kaynağından olur. Resimde gördüğümüz bu orman, Sinop ilindedir.

da şüphesizdir. Durum böyle olduğuna göre, hükümetin başvurduğu bütün koruma tedbirlerine {orman koruma kanunu gibi} rağmen *ormanlarımız tebliğede* bulunuyor demektir. Daha birtakım esaslı tedbirler almak gerekli görünüyor: bir taraftan yakacağımızı mümkün olduğu kadar taşkömürden aramalı, yapılarda taş ve betona daha çok yer vermeliyiz; bir taraftan da, bütün ormanları iyi şekilde işletmeye hazırlamalı ve ayrıca, her türlü fedakârlığı göze alıp ormanları yeniden çoğaltmaya bakmalıyız. Ormanlar, hem memleketin süsü, hem de gayet kıymetli bir geçim kaynağı olduğu için, onları ne kadar sevip korursak yerindedir.

d) Ağaç ve çalı gibi kendi kendine yetişen bitkiler arasında bazılarının daha başka şekilde de faydalanılmaktadır: bunlar arasında en önemlisi *palamut meşesi* ağacıdır: bu ağaç, Ege bölgesinde ve Biga yöresinde kendiliğinden yetişir ve verdiği palamutta tanen maddesi vardır; palamut dericilikte ve boyacılıkta kullanılır [yılda 60-70 bin ton kadar]; Ege ve Akdeniz bölgesi ormanlarında bulunan *sığala* ağacından da sanayide kullanılan bir yağ çıkartılır. Ege bölgesinde ve Akdeniz bölgesinin bazı yerlerinde su kenarlarında yetişen *miyan kökü* bitkisi, reglis = miyan batı adlı bir madde verir ki bu madde de şekerlik ve eczacılıkta kullanılır. İç Anadolunun çalılık istepelerinde yetişen *geven* çalısından ise kire zamkı çıkartılır. Bütün bu maddeler, ihracatımız arasında epeyce önemli bir yer tutmaktadır.

e) Ormanlar, bir taraftan da *ar hayvanlarının* barındıkları yerlerdir. Bu bakımdan, memleketimiz oldukça önemlidir. Av hayvanlarının cinsleri ve sayıları Kuzey ve Doğu Anadolu dağlarında çoğalır. En çok sansar, tilki, tavşan gibi kürklü hayvanlar avlanır.

65. Hayvancılık. — a) Evcil hayvanların yetiştirilmesi, ziraat işlerinin önemli bir koludur. Bu hayvanlardan bir kısmı, kuvvetleriyle, gübreleriyle, bu işlerin en faydalı yardımcısı oldukları gibi, çok yerde çiftçiler, aynı zamanda hayvan yetiştirirler ve bir kısım gelirlerini bu hayvanlardan sağlarlar. Hayvan yetiştirilmesi işleri, bütün bölgelerimizde toprak işleriyle beraber yürür; evvelce gördüğümüz gibi; bazı bölgelerde ziraatten de daha önemli bir yer alır. Topraktan nasıl çeşitli ürünler alıyorsak, hayvanlar da bize türlü türlü ürünler verirler [yün, et, süt, yağ, yumurta, deri ve barsak, ipek, bal, v.s]. Hayvancılık denince, önce aklımıza gelecek olanlar: büyük baş hayvanlar [koşu ve binek hayvanları olarak sığır, manda, at, eşek, katır, deve], küçük baş hayvanlar [koyun ve keçi] dır; bunlardan sonra kümes hayvanları, ipek böceği ve arı yetiştirilmesi gelir.

b) **Sığır cinsi:** Kasaplık ve sütçülük bakımından iyi cins sığır sürüleri, yeşil ve bol otlulu çayırlar isterler. Böyle çayırlara serin ve yağışlı yazları olan Erzurum-Kars yaylalarında raslanır. Buradan getirilenler ile Erciyas

eteğindeki çayırlarda beslenen sığırların etinden Kayseride pastırma yapılır. Memleketimizde inek sütünün en fazla elde edildiği yerler Erzurum-Kars yöreleri ile Marmara bölgesidir. Karsta bir süt konserve fabrikası bulunduğu gibi, Marmara bölgesinde de İstanbul gibi büyük şehirlerin süt ve tereyağı ihtiyacını karşılamak için epeyce inek beslenir. Burada Uludağ gibi, inek yetiştirmeye elverişli yerler vardır; ayrıca büyük şehirler yakınında, taze süt için, mandıralarda inek beslenir. Memleketin bütün bölgelerinde çiftçilerin sığırlardan ne kadar faydalandığını biliyoruz: hemen her çiftçi ailesinin bir çift öküzü vardır. Yurdumuzda 10 milyona yakın sığır [inek ve öküz] vardır. Ayrıca bunun onda biri kadar da manda bulunur [1945 te sığır: 9,8 milyon; manda 850 bin kadar].

c) İnsanın yük ve koşum hayvanı şeklinde kıymetli yardımcısı olan atlar, bir milyona yakın sayıdadırlar. Memleketin her tarafında at beslenmekle

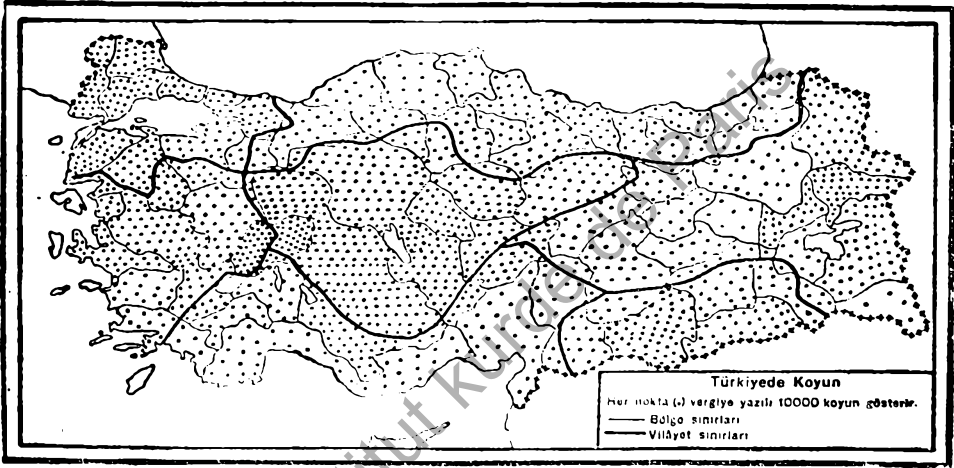
Foto B.Y.G.M.

139 - Hatay ovasında bir manda sürüsü - Karşıda Amanes dağları

beraber iyi cins atlar Adana'nın Çukurovasında ve Uzunyayla yöresinde yetiştirilmektedir [1944 te at sayısı 1.067.000]. Fakat birçok yerde halkın elinde eşek, atın yerini tutar ve sayısı 1,6 milyonu bulur. Buna karşılık, katırların sayısı azdır [90 bin kadar]. Güney Anadolu'da ve İç Anadolu'nun güneybatı kısmında ve Ege bölgesinde... de yük hayvanı olarak kullanılan develere raslanır [100 binden biraz fazla].

d) Koyun ve keçi: Memleketimizin çok yerinde yazlar kurak geçtiği için otlar kısa ve sert olur. İşte böyle yerler koyun yetiştirmeğe elverişlidir. Koyun, evcil hayvanlar arasında sayı bakımından memleketimizde birinci gelir ve bu sayı son yıllarda hızla artmıştır [1935 te 13,5 milyon; 1940 ta 26 milyon; 1945 te 23,4 milyon: bunlar arasında, vergi alınan yetişkin hayvanlar sayısı: 18 milyon kadar]. Koyun, memleketimizin başlıca ka-

K O Y U N

140 — Bu harita, memleketimizde koyun yetiştirilmeyen bölge bulunmadığını fakat sürülerin yer yer daha çok ve daha az olduğunu göstermektedir. Genel olarak, koyun sürüleri, nüfusun çok sık olduğu ve bu sebeple tarla ziraatının fazla yer tuttuğu yerlerde pek çok bulunmazlar, çünkü oralarda kendilerini besliyecek geniş otlaklar yoktur. Fakat, bunun aksine olarak da çok dağlık ve nüfusu pek az olan yerlerde de fazla koyun bulunmaz. Şu halde sürülerin en çok bulunduğu yerler, nüfus sıklığı orta olan ve toprakları da çok dağlık bulunmayan yörelerdir.

saplık hayvanı olduğu gibi, sütünden tereyağı ve yemek yağı [Urfa yağı] yapılır, yünü dokumacılıkta kullanılır, deri, barsak ve boynuzundan da faydalanılır. Kasaplık koyunlarımızın en iyisi, Marmara bölgesinde yetiştirilen kıvrıkcık soyudur; başka cinsler ise Batı Anadolu'da yetişen dağlıç ile İç Anadolu'da yaşayan Karaman soyudur. İyi cins yün veren merinos soyunun da yetiştirilmesine Marmara bölgesinde başlanmıştır.

Memleketimizde keçiler de çoktur [122 milyon]. Bunların yetiştirilmesi kolay ve masrafsız olduğu için, fakir halkın süt ve et ihtiyacını karşılamakta, kılından da kaba dokumalar yapılmaktadır.

Ankara keçisine gelince, tiftik veren bu kıymetli hayvanın yaşama alanı İç Anadolu'da şu şehirlerden geçen bir çizgi halkası içine yerleşmiş bulunur: Eskişehir - Afyon - Konya - Aksaray - Kayseri - Yozgat - Amasya - Kastamonu

141 - Bir Merinos koyunu

- Bolu [sayısı 1940'ta 5,5 milyon, 1945'te 4 milyon]. Ankara keçisinden başka, doğuda Siirt, Van, Bitlis yörelerinde de sayısı az olmakla beraber, buna benzer bazı uzun tüylü keçilere raslanmaktadır.

e) **Bu hayvanların verdiği ürünler** hakkında bilgilerimiz tamam değildir. Koyunlardan kırpılıp ticaret alanına çıkartılan yün son yıllarda 30 bin tonu aşmıştır; fakat bu yünler daha çok halıcılığa ve kaba dokumalara yarayan soydan olup iyi yünlü kumaş dokumak için son yıllarda Merinos cinsi koyunlar yetiştirmeye başlanmıştır. Tiftik ürünümüz 6 - 7 bin tondur; ayrıca bir bu kadar keçi kılı elde edilmektedir. Memleketimizde deri, süt ve et sarfiyatı üzerinde bilgilerimiz daha da azdır. Yalnız şunu söyleyebiliriz ki her yıl 2 milyon kadar koyun ve buna yakın kuzu derisi ile biraz daha eksik keçi derisi ve dörtte biri kadar (4 - 5 yüz bin tane) da sığır derisi elde edilmektedir. Yapılan tahminlere göre, memleketinde bulunan 2,4 milyon kadar inekten, 1,2 milyon ton süt alınmakta,

bunun yarısından fazla da koyun sütü, ayrıca keçi ve mandalardan da süt elde edilmektedir. Bu sütlerin çoğu, yerinde kullanılmakta, yahut peynir, tereyağı ve sadeyağ yapılarak başka yerlere gönderilmektedir.

Foto C. Alagoz

142 — İç Anadolu'da Ankara keçisi sürüleri

İpek gibi parlak, uzun ve ince liflik veren Ankara keçileri, İç Anadolu'nun kuru ve taşlık yörelerinde iyi yetişmekte ve ekime çok elverişli bulunmayan, zaten ormanlık da olmayan bu yerler için gayet faydalı ve önemli bir geçim kaynağı meydana getirmektedir.

66. Kümes hayvanları, arıcılık, ipekböceği. — a) *Kümes hayvanları* [başta tavuk], memleketin her tarafında beslenmekle beraber, İstanbul gibi büyük şehirlerin ihtiyacını karşılamak, hattâ başka memleketlere çok yumurta göndermek üzere, Karadeniz ve Marmara bölgelerinde fazlaca tavuk yetiştirilmektedir; nüfus sıklığı fazla olan yerlerde kümes hayvanı da çok bulunur.

b) **Arıcılık**, memleketin bütün bölgelerinde az çok yer almış bulunursa da en fazla bal elde edilen yerler Ege ve Marmara bölgeleri [Muğla, Balıkesir ilinde Edremit], İç Anadolu'da [Ankara], Akdeniz bölgesinde [Antalya]... dir. Yıllık bal ürünü 4 - 5 bin ton olup bunun onda biri kadar da balmumu elde edilir. İyi kovanlar kullanarak arıcılığın çok daha fazla geliştirilmesine çalışılmaktadır.

c) **İpekböceği** ilk yetiştirildiği Çin'den ortaçağda memleketimize getirilmiş, geçen yüzyıl sonunda büyük gelişmeler göstermiştir; fakat 1914 te Dünya Harbi ve ondan sonraki İstiklâl Savaşı sırasında ipekçiliğimiz zarara uğradı ve Cumhuriyet devrinde yeniden kalkınmağa başladı. Yaş ipek kozası ürünü bir aralık çok azalmış iken şimdi 3000 tona varmış bulunuyor.

İpekböceği, yetişmek için ılık bir hava ister; bu yüzden çok kuru ve sıcak mevsimlerde değil, ilkbaharda yetiştirilir. Böcek, dut ağacının yaprağını yiyerek büyüdüğü için, ilkbahar mevsiminin bol yaprak yetişmesini sağlayacak kadar yağışlı olması lâzımdır. Bu şartlar, memleketimizde en iyi bir şekilde Marmara bölgesinde toplanmış olduğundan, Türkiyede başlıca ipek bölgesi buradadır: Bursa şehri ipekçilik merkezimizdir ve Bursa illeri, ipek ürünümüzün üçte birinden fazlasını, Marmara bölgesi de [Bursa ili ile beraber Bilecik, İzmit (Kocaeli), Balıkesir, Edirne illeri] bu ürünün üçte ikisinden fazlasını yetiştirir. Bu bölge dışında ipekböceği Güneydoğu Anadolu'da [Diyarbakır ve biraz da Malatya], Orta Karadeniz bölgesinde [Amasya], Akdeniz bölgesinde [Antalya], Ege bölgesinde [İzmir, Denizli] de yetiştirilir. İç bölgeler dut ağacının yetişmesine elverişli olmadığı için oralarda ipekböceği beslenemez; Karadeniz bölgesi fazla nemli olduğu için, Akdeniz kıyıları da çok sıcak olduğu için ipekböceğine pek elverişli sayılamazlar.

d) Hayvancılık için bu söylediklerimizi tamamlamak üzere biraz da *deniz hayvanlarından faydalanma* meselesi üstünde durmamız gereklidir. Memleketimiz üç taraftan denizle çevrili bulunduğu için, balıkçılığın önemli olması lâzım gelir. Fakat bugün kullanılan usuller epeyce geri olduğundan, bu iş şimdiye kadar istendiği kadar gelişmemiştir. Son zamanlara kadar ihracı taşıtlar kullanılmadığı için, kıyılarda tutulan balıklar taze olarak iç memleketlere gönderilemiyordu. Kıyılarımızın bazı noktaları, balıkçılıktan yana daha önemli durumdadır. Bu bakımdan Boğazlar başta gelir. Balıklar yılın bazı zamanlarında bir denizden öteki denize sürü halinde buradan geçerler ve bu sırada çok tutulurlar. Ayrıca Karadeniz ırmaklarının ağzında siyah havyar veren mersin balığı, Marmara göllerinde ise kırmızı havyar veren sazan balığı avlanır, Ege denizi kıyılarından da sünger çıkartılır.

IV

MADENLER [1]

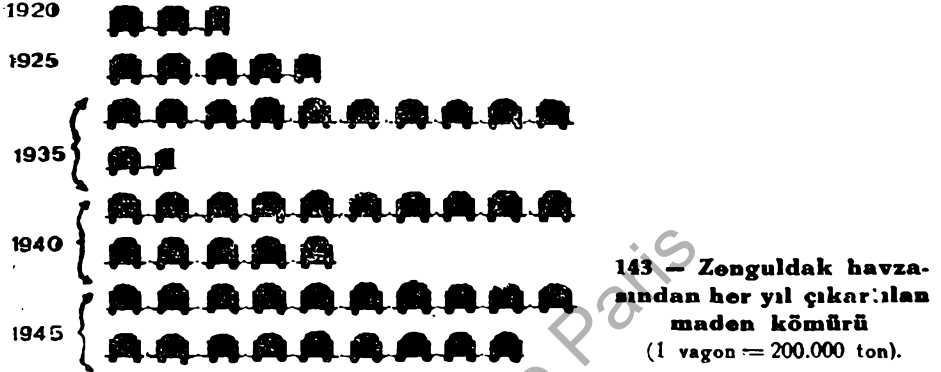
67. Madenlerimiz. — Madenler, toprak altında saklı zenginlik kaynaklarıdır. Maden bakımından, memleketimizin epeyce zengin olduğu ve toprak altında çeşitli madenler bulunduğu öteden beri bilinmektedir. Bu madenlerden bir kısmı tarihin eski çağlarından beri, bazıları da daha yakın devirlerde vakit vakit işletilmişler, fakat harb ve karışıklık yıllarında hemen hepsi de kendi hallerine bırakılmışlardır. Bununla beraber, bir yandan başka memleketlere satılarak gelirimizi artıran, bir yandan da yurdumuzda birçok endüstri kollarının canlanmasına yardım eden madenleri bulmak, iyi bir şekilde işletmek bizim için çok önemli bir problem idi. Bu problem, Cumhuriyet devrinde ele alınmış, maden bulmak ve bunların zenginliklerini ölçmek için *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü* kurulmuş, bu enstitünün işletmeye yarar gösterdiği madenleri işletmek için de *Etibank* meydana getirilmiştir. Eskiden ihracatımız arasında madenlerin yeri azdı; yakın vakte kadar bunlar, başka memleketlere sattığımız malların, kıymet bakımından ancak yüzde ikisi kadardı; şimdi, başta krom olmak üzere bakır, taşkömür, çinko, kurşun, hattâ işlenmiş demir satabiliyoruz ve bu maddeler ihracatımızın arasında — 1939 harbi başlamadan önce — değer bakımından % 5 i bulmuştur.

Madenlerimizi gözden geçirirken: 1) Endüstri alanında başlıca enerji kaynağı olan yanıcı madenleri, 2) Büyük maden endüstrisi işlerinde ham madde olarak kullanılan madenleri, 3) Daha sonra da geri kalanları sırası ile ele alacağız.

68. Yanıcı Madenler. — a) Maden kömürü Sınırlarımız içinde varlığı bilinen başlıca maden kömürü havzası Batı Karadeniz bölümünde, Zonguldak yöresine raslamaktadır. Kömür damarları bu yörenin batısında Ereğli yakınlarından başlayarak doğuya ve içeriye doğru uzanmaktadır. Yayılma alanı epeyce geniş olduğu sanılan bu kömür damarlarının şimdiki halde ancak bir kısmı işletilmekte olup bu kısım da denize yakın, yani taşın bakımından en elverişli olan yerlerdir. Daha içeride kalan kısımların da ileride işletileceğinde şüphe yoktur. Bugün bildiğimize göre, Zonguldak yöresindeki havzamız, kömürden yana fakir sayılan Akdeniz kıyısı memle-

[1] Madenlerimizin yerleri sayfa 191 deki hartada gösterilmiştir.

ketlerinde raslanan bütün kömür havzalarından daha zengin olup Karadeniz kıyısına yakın memleketler arasında da Rusya'nın Doneç havzasından sonra ikinci gelmektedir. Genel olarak iyi cinsten sayılan bu kömürler birinci zamanda meydana gelmiş olup kısmen ikinci zamanın tebeşir devrine ait tabakalarla örtülmüş bulunmaktadır; fakat çok derinde olmadıkları gibi, yer hareketleri ile fazla kıvrılma ve kırılmalara da uğramamış bulduklarından, işletme bakımından büyük güçlükler göstermemektedirler.

Ayrıca, kömür havzasının denize uzak olmayışı ve bir de, havzanın ormanlı bir yörede bulunması [maden direği], işletme bakımından kolaylıklar yaratmıştır. Maden kömürü, burada yüzyıl kadar önce bulunmuş, yirminci yüzyılın ilk senelerinden 1914 harbine kadar kömür çıkartılması artarak bu yıllarda 500-800 bin ton arasında oynamış, 1914-1918 harbi yıllarında çok düşmüş, 1924 te yine eski seviyesini bulmuş ve ondan sonra hızla artmıştır: 1926 da ilk defa olarak, bir yılda çıkartılan kömür bir milyon tonu, 1934 yılında da iki milyon ve nihayet 1940 ta da üç milyon tonu aşmıştır [1945 te 3.720.000 ton] [1].

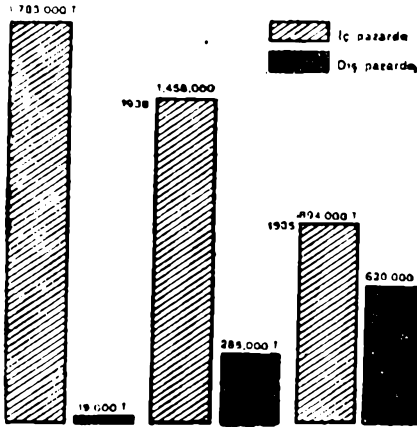
Eskiden, bu kömürlerin büyük kısmı, limanlarımıza gelen vapurlara verilmekte ve kömüre muhtaç Akdeniz ve Balkan memleketlerine gönderilmekte küçük bir kısmı da memleket içinde yakılmakta idi. Son yıllarda memleketimizde yeni demiryollar yapılması, birçok fabrikalar açılması, evlerde odun yerine gitgide daha çok kömür yakılması ve genel olarak da, nüfusun artması, memleket içinde kullanılan maden kömürünü çoğalttıkça çoğalttı ve bu yüzden memleket dışına satılacak kömür de çok azaldı [2].

[1] Bu kömürün yarıya yakını Zonguldak'tan, dörtte birinden fazlası Zonguldak'ın batısında Kozlu'dan çıkarılmakta, gerisi, Ereğli civarındaki ocaklardan ve Zonguldak doğusundaki Kilimli'den gelmektedir.

[2] İç piyasada kömürlerimizin on büyük müşterileri şimdiye kadar Devlet Demiryolları [300 bin ton] ile vapurlarımız [150 bin ton kadar] idi. Yeni kurulan Karabük fabrikası, tam çalışma şartıyla, bu ikisinin toplamı kadar kömür yakacak durumdadır.

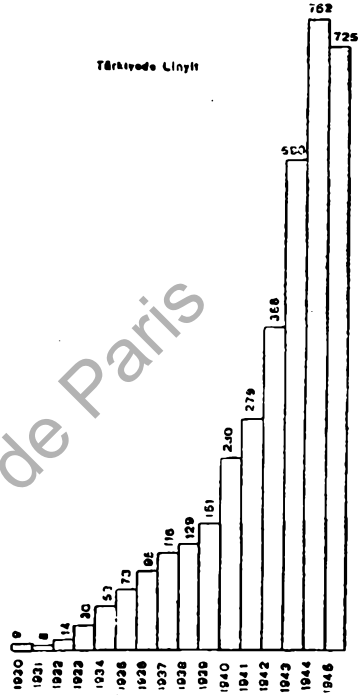
İlerde kömür sarfiyatımız daha da artacağı için, hükümet şimdiden bir takım tedbirler almış, kömür ocaklarını işleten şirketler devlete mal edilmiş, bütün ocaklar böylece bir elde toplanmıştır. Yeni Zonguldak-Ankara demiryolu da, kömürleri İç Anadolu'ya kolaylıkla taşımaya sağlamaktadır. Kömürü vapurlara çabuk ve çok yüklemek için de burada iyi bir liman kurulması için çalışılmaktadır.

KÖMÜRLERİMİZ NEREDE SARFEDİLİYOR

144 — Bu şekilde, Zonguldak yöresinden çıkartılan kömürlerin 1935, 1938 ve 1940 yıllarında nerelerde kullanıldığı görülmektedir. Kömür sarfiyatı seneden seneye artmakta kalmamış, memleket içinde kullanılan kömürün oranı da pek ziyade büyümüştür.

Türkiyede Linyit

145 — Türkiyede yerden çıkarılan linyit (1000 ton)

b) **Linyit:** Memleketimizin birçok yörelerinde, oluşu maden kömüründen daha yeni [üçüncü zaman], ısı bakımından daha düşük olan, fakat ucuz bir yanıcı madde gibi kullanılabilen linyit kömürüne raslanmaktadır. İşletilmekte olan başlıca linyit ocakları Batı Anadolu'da [Soma, Kütahya batısında Tavşanlı - Değirmisaz] Yeşilirmak yöresinde [Amasya civarında Çelték] dir. Ayrıca memleketin çeşitli bölgelerinde bilinen yahut küçük ölçüde işletilen linyit damarları vardır. Çıkartılan linyit 1932 den önce 10 bin tonu geçmezken, son yıllarda hızla artarak 1940 ta 225.000 tona varmış, 1945 te 700.000 tonu aşmıştır.

c) **Petrol:** Bu kıymetli yanıcı madde, memleketimizde henüz işletilmekte ve yıllardan beri yurdumuzda petrol araştırmaları yapılmaktadır. Trakya da [Mürefte yakınlarında], Hatay'da Erzurum-Kars yaylasında, Van yö-

resinde, Güneydoğu Anadolu'da petrolün izleri bulunmuştur. Bugün araştırmalar, Diyarbakır'ın güneydoğusundaki Mardin eşiği üzerinde toplanmıştır. Burada, Beşiri kasabası güneyinde Raman dağında petrol yataklarına raslanmıştır ve araştırmalara devam edilmektedir.

69. Büyük maden endüstrisinin hammaddeleri.— a) Demir:

Büyük endüstri kurulmadan önce, birçok memleketlerde olduğu gibi bizde de, yurdun birtakım yerlerinde raslanan az çok zengin demir madenleri odun kömürü ile eritilerek işlenir, bundan türlü alet ve silâhlar yapılırdı. Avrupada maden kömürü ile işletilen büyük demir ve çelik fabrikaları kurulunca bu küçük işler ortadan kalkmış, madenlerimiz işletilemez olmuştur. Son yıllarda hükümet, ilk defa Safranbolu yakınında Karabük'te kendi madenlerimizi işliyen büyük bir fabrika açmaya karar verdi. Bu fabrikada işlenmek için iyi cins demir madenleri aranarak Sivas'ın güneydoğusundaki Divriği yakınında zengin bir maden bulundu ve işletilmeye başlandı [1945 te 125 bin ton]. Fabrika tam çalıştığı zaman buradan her yıl 400 bin ton demir cevheri çıkartılabilecektir [1]. Memleketimizin başka yerlerinde raslanan demir madenleri, şimdiki halde işletilmemektedir. [Bunların başlıcaları: Ege bölgesinde Torbalı ve Dikili taraflarında, güneyde İçel ve Amanos dağları yöresinde, kuzeyde Kastamonu ve Düzce yörelerinde.]

b) Bakır: Her şeyden önce elektrik endüstrisinde kullanılan bakır madenine memleketin birçok yerlerinde raslanmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Güneydoğu Toroslar bölgesinde Ergani kasabasının kuzeyinde bulunan Ergani madenidir. Bu maden çok eski devirlerde odun kömürü ile işletilmiş, daha sonra, yakınlardaki ormanların ortadan kalkması yüzünden bir zaman da ham maden hayvan sırtında Tokat'a gönderilerek orada işlenmiş, fakat son devirde, taşın masrafının yüksekliği yüzünden, madenler kendi haline bırakılmıştı. Fevzipaşa-Malatya-Diyarbakır demiryolunun yapılması, taşın işini kökünden hallederek buraya maden kömürü getirmeyi kolaylaştırdığı için, yeni kurulan fabrikada Ergani bakır madeni 1939 dan beri tekrar işletilmeye başlanmıştır [1944 te 10.000 ton].

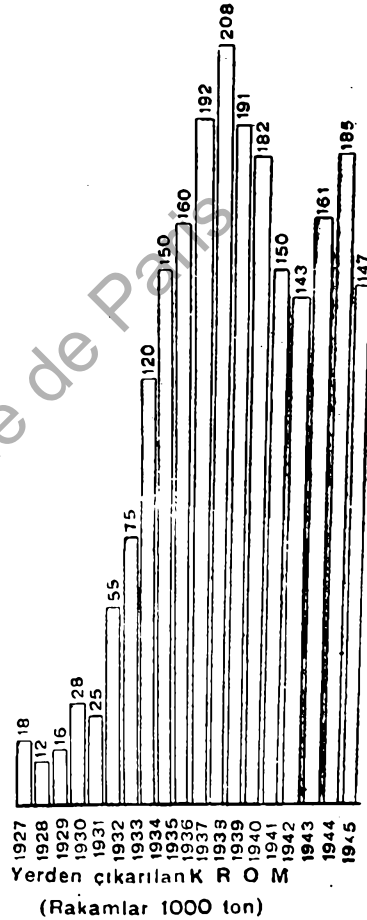
Bundan başka, Artvin yakınlığında başka bakır madenleri bulunmaktadır. Evvelce işletilip sonra bırakılan bu madenlerden Kuvarshan ocakları 1937 den 1945 e kadar işletilmiş, bu tarihte tükenerek bırakılmıştır. Bu civarda

[1] Demir madenlerinin işletilebilmesi için: 1 — Ham madenin bol olması, 2 — Ham maden içinde demir metalinin fazla bulunması, 3 — Ham maden içinde, temizlenmesi güç ve masraflı maddeler — fosfor, kükürt gibi — bulunmaması, 4 — Demir madenin kömür havzasına yakın bir yerde olması, yahut hiç olmazsa, kömür ile demirin az masrafla birbiri yanına getirilmesi gereklidir. Bu son şartın önemini anlamak için şunu hatırlayalım: ham demir madenini dökme demir ve çelik haline koymak için onun ağırlığı kadar, bazan daha fazla kömür kullanmak lâzımdır.

Murgul'da da bakır vardır. Ayrıca, Doğu Karadeniz bölgesinin birkaç yerinde, Kastamonu ile İnebolu arasında Küre'de ve Ege bölgesinde de, henüz işletilmeyen bakır madenleri bulunmaktadır.

c) **Krom:** İyi cins çelik elde etmek için pek büyük önemi olan krom bakımından memleketimiz çok zengindir. İçinde, yerine göre % 60 tan fazla krom oksidi bulunan maden cevherine (kromit) birçok bölgelerde raslanır. Bunların en önemlileri memleketin batı tarafında, güneyde ve doğudadır.

146 - 1927 ile 1945 arasında Türkiyede yerden çıkarılan krom madeni : rakamlar, üç ağız katılarak tonu gösterir.

Bugün işletilen başlıca krom madenleri: 1) İç Batı Anadolu'da: Kültabya batısındaki Dağardı ve bunun kuzeyinde Çardı; ayrıca Eskişehir yakınlarında; 2) Ege bölgesinin güneyinde, bu bölgeden Akdeniz bölgesine geçilen yerde: Köyceğiz ile Fethiye arasında; 3) Akdeniz bölgesinde An-

talya körfezi kıyılarında; 4) Doğuda: Ergani madeni yakınında Guleman'da: işletmeye en son açılan Guleman ocakları, şimdi Türkiye kromunun yarısından fazlasını vermektedir.

Cumhuriyet devrinden önce yalnız Dağardı-Çardı ve Köyceğiz-Fethiye kromları biraz işletilirdi. 1914 harbinden sonra bu işletme hemen tamamiyle durmuş bulunuyordu. Son yıllarda madenlerimizin işletilmesi hızla arttı. 1930 dan önce bir yılda elde edilen krom 20 bin tona varmazken 1935 te 100 bin ve 1938 de 200.000 tonu aştı; böylelikle Türkiye'nin dünya krom madeni bakımından hissesi % 20 ye varmış bulundu [1]. Memleketimizin daha birçok yerlerinde zengin krom madenleri bulunduğu şüphe yoktur. Şimdiki halde işletilen ocaklar, daha ziyade taşın bakımından — denize ve demiryoluna yakınlık sebebiyle — kolaylık gösterenlerdir.

d) Kurşun ve çinko: Memleketimizde çok raslanan madenlerden biri de içinde biraz gümüş bulunan kurşun [gümüslü kurşun] cevheridi [galen]. Vakit vakit işletilmiş olan madenler batıda [Balıkesir'in kuzeybatısında Balya], Toroslarda [Bolkar dağı madeni], İç Anadolunun Kızılırmak yörelerinde [Merzifon batısında Gümüşhacıköy, Sivas batısında Akdağ madeni], doğuda [Fırat üzerinde Keban madeni]... dır.

Elde edilen cevher 1936-1939 yıllarında 7-10 bin ton arasında değişmişti [Balya madeni].

Çinko madeninin cevherine [blend] de hemen hemen aynı yerlerde raslanmaktadır. Elde edilen cevher o yıllarda 14-18 bin ton arasında değişmişti [Balya madeninden].

e) Bunlardan başka, Anadolunun birçok yerlerinde [Kütahya ve Eskişehir illerinde, kuzeyde Ereğli yakınlarında] çelik endüstrisinde önemli yer tutan *manganez* cevherine raslanmakta olup evelce işletilen bazı ocaklar son yıllarda tükenme yüzünden bırakılmış, birtakım yeni ocaklar açılmıştır [1927 de 11 bin ton, 1940 ta 460, 1945 te 500 ton].

Büyük maden endüstrisinin hammaddesi olan bu madenlerden başka, memleketimizde daha birtakım madenler vardır: yer yer *antimuan* cevheri [Balıkesir-Turhal] ve *zımpara taşı* [Ege bölgesi] göller yöresinde Keçiborlu'da *kükürt*, Eskişehir yakınında *lüle taşı*, Bandırma yakınında [Sultançayırında] *borasil*, İzmir batısında Karaburun'da *cıva*, Eskişehir ve Kütahya illerinde *amyant* az çok işletilir.

Tuza gelince, işletilmesi devletin inhisarı altında olup memleketimizde deniz ve göl tuzları ile tuzlu su kaynaklarından ve kayatuzu ocaklarından

[1] Son yıllarda başlıca krom elde eden memleketler Güney Afrika İngiliz dominyonu [Rhodesia ile beraber] ve Sovyetler Birliği ile Türkiye olup ayrıca Hindistan, Yugoslavya, Yunanistan ve Okyanusyada Yeni Kaledonyada da krom madenlerine raslanmaktadır. Yalnız, İkinci Cihan Harbinin bitmesi üzerine son yıllarda endüstri memleketlerinde krom isteği gevşemiş bu yüzden elde edilen maden de azalmıştır [1945 te 147,000, 1946 da 85 000 ton].

elde edilmektedir. Bir yılda çıkartılan tuz 250 bin ton kadar olup bunun ortalama 150 bin tonunu İzmir yakınındaki Çamaltı tuzlası, 30 bin ton kadarını da Koçhisar gölü kenarındaki tuzlalar vermektedir. Ayrıca İç Anadolu ve Doğu Anadolu da bazı tuzlalar ve kayatuzu ocakları bulunur.

Memleketimizin çok yerlerinde *maden suları* vardır. Bunlardan en fazla işletilenleri Afyon Karahisar, Kisarna (Trabzon) ve Uludağ (Bursa) maden sularıdır.

Memleketin hemen her bölgesinde iyi cins *yapı taşları* bulunur. Bunlar ve kireç ocakları, bir dereceye kadar işletilmektedir.

Institut Kurde de Paris

ENDÜSTRİ [SANAYİ]

70. Memleketimizde büyük endüstri nasıl kuruldu? a)

Sanayi yahut endüstri adı altında, gerçekte birbirinden çok farklı işler toplanmaktadır. Biz bunları: 1) El ve tezgâh işleri, 2) Fabrika sanayii yahut büyük endüstri diye ikiye ayırabiliriz. Birincisinin doğuşu çok eskidir; ikincisi ise, yakın bir zamanda doğmuştur [XVIII. yüzyıl sonuna doğru]. Fabrika işleri, her şeyden önce maden kömürü ile demirin bol olduğu ve kapitalin birikmiş bulunduğu memleketlere yerleşti, ucuz mal ettiği eşyayı dünyanın her tarafına yolladı. Bu yüzden, el ve tezgâh işleri sönmeye yüz tuttu. Memleketimizde de böyle oldu: eskiden dokumacılık, madencilik, toprak (seramik) ve tahta işleri gibi çok çeşitli el ve tezgâh sanatları vardı. Bunlar Avrupadan gelen ucuz fabrika eşyası ile yarışamayıp ortadan kalktılar. Yalnız fabrikacılığın doğrudan doğruya yarışamayacağı bazı işler bir dereceye kadar tutunabildi: halıcılık ve çinicilik gibi.

b) Memleketimizde büyük endüstri kurmak teşebbüsleri epeyce eskidir; fakat bu teşebbüslere her şeyden çok, engel olan kapitülasyonlar vardı: başka memleketlerden gelen eşya üzerinden fazla gümrük alınamıyordu: halbuki, yerli fabrikalar kurulurken, öteden beri piyasayı elinde tutan yabancı mallara karşı bunları korumak lâzım gelirdi. İşte bu yüzden yerli fabrikalar çoğalıp genişliyemediler. Yalnız, bazı alanlarda, memleketin bir kısım ihtiyacını sağlamak üzere ufak tefek birtakım fabrikalar kurulmuştu: 1) Memlekette elde edilen toprak ürünlerini kullanılabilir hale getirmek üzere kurulmuş bazı işler: değirmencilik, yağ, sabun, ispirotolu içki ve malkarna yapılması, sebze konserveliği, tütün ve sigara sanayii; 2) Bazı dokuma işleri: şayak soyundan yünlüler, Bursa ipeğini, yahut dışarıdan alınan pamuk ve yün ipliklerini işleyen bir iki fabrika; 3) Dericilik; 4) Dışarıdan getirilmesi güç ve masraflı olan bazı yapı maddelerinin hazırlanması; ke-reste, çimento, tuğla yapılması gibi; 5) Maden endüstrisi olarak da gemi ve makine tamirhanesi v. s.

Bu işlerden hemen hiçbiri memleketin ihtiyaçlarını tam olarak karşılayacak halde değildi. Çoğu da zaten büyük fabrikalar halinde olmayıp yarı tezgâh işi şeklinde idi ve denilebilir ki, hepsi de, dışarıdan gelen eşyanın

yarışına karşı güç halle tutunabiliyordu. Hem de bu türlü işlerin bir çoğu, yabancı kapitali ile kurulmuş bulunuyordu.

c) Lausanne antlaşması, kapitülasyonları kesin olarak kaldırdı, yerli sanayii kurmaya imkân verdi ve devletin ulusal endüstriyi korumasına elverişli alanlar hazırladı.

Cumhuriyet hükümetinin endüstrileşme programındaki amacı, 1) yurdumuz, şimdiye kadar olduğu gibi, başka memleketlere hammadde gönderen ve yapılmış eşya alan bir pazar halinden kurtarmak; 2) hem ziraat, hem endüstri alanında kendi kendine yetebilecek bir bütün haline koymak, şeklinde söylenebilir. Ürünlerimizi kıymetlendirmek, endüstri işlerimizi canlandırmak, yapılmış eşya ithalâtını azaltmak, yurdun korunmasına gerekli olan maddeleri meydana getirmek, bu programda yer almış bulunmaktadır.

Endüstrileşme alanında bir taraftan fertlerin teşebbüslerine her türlü kolaylıklar hazırlanmış; gümrük vergilerinin artırılması ile, memleketimizde kurulmakta olan endüstriyi daha iyi bir şekilde korumak yolundan gidilmiştir; bir yandan da, fertlerin başaramıyacağı büyük fabrikaları kurmak ödevini, devlet kendi üzerine almıştır. Devlet tarafından açılacak fabrikaların kapitalini bulmak ve bu fabrikaları işletmek üzere 1933 te Sümerbank kurulmuş, yapılacak işlerin programı hazırlanarak beş yıllık sanayi plânı [1934-1939] meydana getirilmiş ve bu plân başarı ile tamamlandıktan sonra ikinci bir beş yıllık plânın uygulanmasına geçilmiş ise de araya giren dünya savaşı bu plânın tam olarak uygulanmasını güçleştirmiştir [1].

d) Bir memlekette endüstrinin gelişmesi için birtakım şartlar gereklidir. İlkönce, memlekette, fabrikaları işletecek bol ve ucuz enerji kaynaklarına [maden kömürü, su kuvveti...] ihtiyaç vardır; sonra bu fabrikalarda işlenecek bol ve ucuz hammadde [toprak ürünleri, hayvan ürünleri, madenler] bulunmalı, bu hammaddeler de kolayca fabrikaların bulunduğu yere getirilebilmelidir [yollar, taşın kolaylığı]. Bundan başka, büyük endüstri, ucuz ve sayısı çok, becerikli işçi ister; nihayet fabrikaları kurmak için büyük kapitaler gereklidir. Bu bakımdan, memleketimizin durumunu inceliyecek olursak: denize yakın bir maden kömürü havzasının ve çeşitli toprak ve maden ürünlerimizin bulunuşunu, teşvik edici birer sebep gibi görürüz. Başka şartları da göz önüne alınca, büyük endüstrinin demiryolu düğüm noktaları ve limanlar gibi hammaddenin kolay gelebileceği yerlerde ve genel olarak

[1] 1915 ve 1938 yıllarındaki durumu gösteren şu rakamlar bu başarıyı canlı bir şekilde belirtmektedir.

	1915	1938
Fabrika ve büyük tezgâh işleri sayısı	264	1394
Çalışan işçi sayısı	14.000	100.000
Yapılan işin kıymeti [lira]	7,5 milyon	285 milyon

da, nüfusu sık olan alanlarda iyi şartlar bulacağını söyleyebiliriz [1]. Kapital bakımından da, fertlerin başaramıyacağı büyük ölçüde işlerin devlet tarafından kurulduğuna hatırlıyabiliriz.

Şimdi, memleketimizdeki endüstriyi incelemekten önce bunlar için gerekli olan enerji kaynaklarını ve daha sonra başlıca endüstri kollarını gözden geçirelim.

71. Büyük endüstrinin enerji kaynakları. — Büyük endüstrinin kurulup işlemesi için gerekli olan enerji kaynaklarını dört madde halinde sıralıyabiliriz: 1) Maden kömürü, 2) Linyit, 3) Petrol, 4) Su kuvveti [= beyaz kömür].

Bunlardan ilk üçünü «yanıcı maddeler = yakıtlar» adı altında ve madenlerle beraber gözden geçirdik.

Su kuvvetine gelince: Bundan memleketimizin birçok yerinde öteden beri sade bir şekilde faydalanılmakta idi. Su değirmenleri, kereste biçme tezgâhları = hızarlar, aba tezgâhları gibi. Son yıllarda da, bazı şehirlerin elektriği, yakındaki bir çağlıyanın kuvvetinden faydalanılarak elde edilmektedir.

Hükümetimiz 1935 yılında bir *elektrik işleri etüd dairesi* kurdu ki bunun ödevi, memleketin hangi bölgelerinde maden kömüründen veya linyitten, hangi bölgelerinde su kuvvetinden faydalanılacağını kestirmek ve buna göre kurulacak *bölge elektrik santralleri*'nin yerlerini kararlaştırmaktır. Daha şimdiden hazırlanan programa göre; 1) Zonguldak yakınında maden kömürü tozu yakarak elektrik elde edecek bir fabrika; 2) Kütahya yakınında Seyitömer köyünde bulunan linyitleri kullanarak elektrik elde edecek bir fabrika kurulması kararlaştırılmıştır; bu son fabrikadan çıkan elektrik, Kütahya'da kurulacak büyük endüstriyi besliyeceği gibi buradan Eskişehir'e, Bursa'ya, İzmit ve İstanbul'a kadar ucuz elektrik gönderilebilecektir; 3) Bunlardan başka Ege bölgesi için Gediz ırmağı üzerinde, Ankara yöresi için Sakarya ırmağı üzerinde, Adana-Kayseri yöreleri için de Seyhan nehri üzerinde bölge elektrik santralleri kurulacak, sonra sıra Doğu Anadoluya gelecektir. Bu program tamamlandığı zaman, memleketimiz bir elektrik ağı ile örülmüş olacak, her bölge, bol ve ucuz elektrik enerjisine kavuşmuş bulunacak, büyük endüstri fabrikaları da, buna göre en elverişli yerlerde kurulacaktır.

72. Hammaddelerini ziraatten alan endüstriler. — a) Memleketimizdeki ekonomik etkinliklerin en önemlisi ziraat olduğuna göre, yurdumuzdaki sanayiın de kendisine gerekli olan hammaddeleri en ziyade zi-

[1] Becerikli işçi yetiştirmek için, devletin son yıllarda teknik eğitime büyük önem verdiği burada hatırlanmalıdır.

raatten alacağı şüphesizdir. Öteden beri memleketimizde en çeşitli ve canlı olan endüstri kolları, hammaddelerini ziraatten alanlardır. Bu türlü endüstrilerin ileride daha da gelişeceğine şüphe edilemez. Bunların önemli bir kısmı, besinlerimiz arasında yahut giyeceğimizde yer alan ziraat ürünlerini; bir kısmı da yine ziraatle ilgili hayvan ürünlerini işler. Bunları sırasıyla gözden geçirelim:

Değirmencilik: Memleketimizin her tarafında ekmeklik tahılın öğütülmesi için kurulmuş değirmenler bulunur. Bunlardan başka, tahıl ziraatinin büyük ölçüde yapıldığı yerlerde, buğdayın toplandığı şehirlerde [Eskişehir, Konya, Sivas... gibi] ve çok buğday sarf edilen şehirlerde [İstanbul gibi] un fabrikaları vardır.

Bitkisel yağlar ve sabun: Memleketin birçok yerlerinde bitkisel yağlar [zeytinyağı, susam, pamuk v.s.] çıkartan küçük ölçüde fabrikalarla ayrıca birkaç merkezde büyük ölçüde yağ elde eden fabrikalar bulunur. Büyük fabrikalar, memleket içinde yetişen maddeleri işlemekle beraber dışarıdan getirilen maddelerden [meselâ kopra adı verilen kuru Hindistan cevizi ve araşid denilen Amerikan fıstığı] de yağ çıkartırlar. Zeytinyağı fabrikalarının Ayvalık ve Edremit'te toplandığını biliyoruz. Zeytinyağı ürünümüzün ortalama % 85 i Ege ve Marmara bölgelerinden [sırası ile Balıkesir, İzmir, Aydın, Çanakkale ve Manisa, Muğla illeri], % 8.5 i Akdeniz bölgesinden [Hatay ve Gaziantep illeri] elde edilir. Yıllık ürün 20-50 bin ton kadardır [1946 da 29.000 ton]. Başka yağ fabrikaları İzmir, Adana, Mersin ve İstanbul'da bulunur. Sabun ise, yağ fabrikalarının kurulduğu yerlerde yapılmaktadır.

Süt sanayii: İnek ve koyun sütünden yağ ve peynir yapılması gibi işlere, daha ziyade küçük ölçüde ve evcil hayvanların yaşadıkları bölgelerde raslanmaktadır. Doğu Karadeniz kıyılarında köylünün inek sütünden hazırladığı tuzlanmış tereyağlar [Trabzon yağı tipi], tüccar tarafından toplanarak sarf edildikleri yerlere gönderilir. Güneydoğu Anadolu'da da koyun sütünden hazırlanan ve tuzlanmayıp ateşte eritilen sade yağlar [Urfa yağı tipi] yine böyle bir durumdadır. Peynircilik de Trakya'da, Marmara bölgesinde, İç Anadolu'da ve Kars yöresinde epeyce ileri gitmiştir. Son yıllarda Kars'ta ve Bursa'da küçük ölçüde süt konservesi fabrikaları kurulmuştur.

Şeker sanayii: 1926 da açılan ilk fabrikalarla temeli atılan şeker sanayii, 1935 ten beri devlet kontrolü altında bir elde toplanmıştır. Fabrikaların Trakyada [Alpullu], Anadolu'nun batısında [Eskişehir, Uşak], kuzeydoğuda [Turhal] bulunduğunu biliyoruz. Normal şartlar altında memleketin yıllık şeker ihtiyacı 80 - 90 bin ton üzerinden hesaplandığına göre,

149 – Turhal'da şeker fabrikası, Yeşilirmak vâdisinin genel görünüşü

fabrikalarımızın verimi bu rakamı aşmıştır [1946 yılında da 96 bin ton].

İspirto elde etmek için memleketimizde bol hammadde bulunur: üzüm, incir hırdası, şeker fabrikalarından artan melâs şurubu. Şimdiki halde ispirotolu içkiler için İstanbul ve Tekirdağ'da üzümden, diğer işlerde kullanılmak üzere bazı şeker fabrikalarımızda melâs'tan ispiroto elde edilmektedir. Ayrıca, ispirotolu içki olarak, İstanbul ve Ankarada da bira yapılmaktadır.

Tütün endüstrisi Tekel İdaresi tarafından canlı bir şekilde işletilmektedir. Memleketin sigara ihtiyacı başta İstanbul (Cibali) fabrikası olmak üzere İzmir, Samsun, Adana, Malatya fabrikalarından karşılanmaktadır.

Konservencilik için çeşitli hammadde bulunmaktadır. Başlıca sebze ve meyva konserve fabrikaları İstanbul ve Bursa'da kurulmuştur. Ayrıca Geliboluda bir balık konserve fabrikası vardır.

Hammaddelerini memleketten alan bu endüstri kollarından başka, dışarıdan getirtilen kakaoyu işliyerek çalışan çikolâta fabrikaları [İstanbulda] da vardır.

b) Dokuma endüstrisi ve dericilik:

Memleketimizde dokumacılığa yarar bütün hammaddeler bulunduğu halde yakın zamana kadar bunlar hemen hemen işlenmemekte idi. Bu yüzden, ithalâtımızın en büyük kısmını dokumalar meydana getiriyordu. Köylerde ve kasabalarda dokunan, ancak yerinde kullanılan bez ve şayaklar, aba işleri bir tarafa konacak olursa, eski tezgâh sanatları da ortadan kalkmıştı. Büyük fabrika işleri soyundan pek az şey vardı. Büyük dokuma endüstrisinin kurulması da Cumhuriyet devrinde başarıldı.

Pamuklu dokumalar: Evvelce, kaba iplik veya dokuma yapan bir iki fabrika vardı [Adana, Tarsus, İzmir ve İstanbulda]; zaten pamuklarımızın cinsi de çok defa, ince dokumalara elverişli değildi. Son yıllarda bir yandan pamuk ekimi çoğaltılıp ekilen cinsler iyileştirilirken, bir yandan da büyük dokuma fabrikaları kurulmaya başlandı: Adana ve İstanbuldaki Bakırköy fabrikalarından başka, yeniden Kayseri'de, Konya Ereğlisinde, Nazilli'de, Malatya'da her çeşit pamuklular [Amerikan ve kaput bezlerinden başka, patiska, renkli basma] dokuyan fabrikalar açıldı.

Yünlü dokumalar: Evvelce İstanbulda Feshane, ayrıca Hereke ve Karamürsel gibi birkaç yünlü dokuma fabrikası vardı. İstanbuldaki fabrikalar bir elde toplanıp büyütüldüğü gibi ayrıca İstanbul, İzmir, Kula, Ankara'da yeni yünlü dokuma fabrikaları açıldı; Bursada yün ipliği yapan «Merinos» adlı büyük bir fabrika kuruldu. Bunlardan başka, İstanbul gibi büyük şehirlerde, bir kısmı tezgâh, bir kısmı da büyük imalâthane şeklinde örgü [= trikotaj] işleri ve çorap fabrikaları da vardır.

Halıcılık: Yurdumuzun, dünyada tanınmış tezgâh işlerindedir. Halıcılıkta memleket yünlerinin iyi cinsi ile işçi kadınların becerikliliği büyük rol oynar. İç Batı Anadolu'da ve göller yöresinde — Avrupaya İzmir halısı adı ile satılan — halılar dokunur. Isparta, Uşak, Gördes başlıca halı dokunan merkezlerdir. İç Anadolu'da ve doğuda dokunan halı, kilim ve keçeler ise memleketin içinde sürülmektedir.

Kendircilik: İp, halat v.s... yapılmasının başlıca merkezi Kastamonu'dur. İstanbulda da bu türlü şeyler yapılır.

İpekliler: Eskiden memleketimizin tezgâhlarında gayet iyi ipekli kuşmaşlar dokunurdu. Sonradan bunlar tamamiyle ortadan kalktı. Yeni fabrikalar İstanbulda ve Bursada kurulmuş olup iyi cins ipekliler dokunmakta ve yurdun ihtiyacı karşılanmaktadır. Son yıllarda Gemlikte bir suni ipek fabrikası kurulmuş olup bu fabrika kavak ağacı selülozu kullanarak suni ipek yapmaktadır.

Dericilik: Öteden beri memleketimizde yer tutan işlerdendir. Anadolu'nun birçok şehirlerinde halkın ihtiyacını karşılamak üzere birtakım tabak-

haneler vardır. Başta İstanbul olmak üzere, bazı büyük şehirlerde de deri fabrikaları bulunur. Evvelce yabancı memleketlerin yarışması ile çok sarsılmış olan dericiliğimiz şimdi büyük bir gelişim halindedir. En önemli fabrikamız İstanbulda Beykozdaki deri-ayakkabı fabrikasıdır.

73. Maden endüstrisi. — a) Maden endüstrisinin birkaç şekli vardır: bunlardan birincisi, yerden çıkartılan maden cevherlerinin işlenerek bundan asıl maden [metal] elde edilmesi ve bu maden de meselâ çelik sac, demiryolu rayı, demir çubuk, v.s..., gibi şeyler yapılmasıdır ki buna «ağır endüstri» adı verilir. Maden endüstrisinin ikinci şekli de, ağır endüstrinin hazırladığı madenleri kullanarak, bunlardan makina, alet v.s. gibi şeyler yapmaktır.

150 — Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarında kaddehane

Yakın yıllara kadar memleketimizde ağır maden sanayii soyundan endüstriler yoktu ve ancak, başka memleketlerden getirilen demir ve çeliği kullanarak çivi, tel, boru gibi şeyler yapan bazı küçük fabrikalar bulunmakta idi [İstanbulda]. Yine bu şehirde [Haliçte ve İstinyede] birkaç gemi tamirhanesi [tersane] vardır. Son yıllarda ayrıca Eskişehir ve Sivasta demiryolu tamir fabrikaları ve vagon atelyesi, Kayseride bir tayyare fabrikası kurulduğu gibi en önemlisi Kırıkkalede olmak üzere birtakım askerî fabrikalar da bulunmaktadır.

b) Memleketimizin ilk büyük ağır endüstrisi, Safranbolu yakınında Karabükte, 1939 yılında açılan demir ve çelik fabrikasıdır ki bu fabrika tam verimle çalıştığı zaman, yılda 450 bin ton maden kömürü kullanarak 200 bin ton kadar çelik sac, çubuk, ray v.s. yapacak şekilde meydana getirilmiştir.

Ergani Madeninde, yerden çıkartılan bakır cevherini işleyip maden haline koyan bir fabrika kurulmuş olduğu gibi, ayrıca Artvin yakınında Kuvrshan'da yine bakır madenini işliyen bir fabrika bulunmaktadır.

Maden endüstrisinin yanıbaşında, çimento fabrikalarını da sayabiliriz. Birçok yeni yapıların kurulduğu memleketimizde çimento hazırlanması da büyük önem kazanmıştır. Başlıca fabrikalar İstanbul yakınlarındadır. Sivas'ta da bir çimento fabrikası açılmış olup elde edilen çimento 1926 da 20 bin ton kadar iken, 1945 te 300 bin tona yaklaşmış bulunmaktadır.

Bunlardan ba ka:

Kimya endüstrisi: Yakın zamana kadar bu alanda pek az etkinlik görülmekte idi. Yeni endüstrileşme programlarında bu işe büyük önem verilmiştir. İstanbulda bir kibrit fabrikası bulunmaktadır. Yakında

151 - İzmit Kâğıt ve Selüloz Fabrikalarının genel görünüşü

tarım, endüstri ve askerlik ihtiyaçları için önemli birtakım maddeler [sülfürik asit, sudkostik, klor, fosfat,...] hazırlayan fabrikalar kurulacaktır. Yukarda söylediğimiz bölge elektrik santralleri yakınında madenî gübre fabrikaları yapılacaktır.

Hammaddesi odun olan endüstri: Memleketin ormanlık alanlarında kereste tezgâhları, ayrıca Ayancık, Adapazarı, Bozöyük'te kereste

fabrikaları bulunduğunu görmüştük. Bazı ormanlar hükümet tarafından işletilmeye başlanmıştır: böylelikle tarım aletleri, araba, maden direği gibi lüzumlu şeyler hazırlanacaktır. İstanbulda kontrplâk fabrikaları vardır. Hammaddesi odun olan selüloz endüstrisinin temeli İzmitte kurulmuştur: burada son harb yıllarında memleketimizde kâğıt kıtlığını önlemiş bulunan bir kâğıt fabrikası ile lâdin ve köknar ağaçlarını işliyerek selüloz hazırlayan bir fabrika açıldı. Ayrıca, Genlikte bir suni ipek fabrikası kurulmuş olduğunu dokuma endüstrisi arasında görmüştük.

Seramik ve cam endüstrisi: İstanbulda [Paşabahçe], şimdiye kadar daha ziyade şişe, bardak v. s. yapan bir şişe-cam fabrikası kurulmuştur. Memleketimizde porselen, cam tabak gibi şeyler yapacak büyük bir seramik fabrikası kurulması da kararlaştırılmıştır.

Memleketimizdeki başlıca endüstri faaliyetleri bunlardır. Son yıllarda endüstri alanında kendini gösteren büyük gelişme, aşağıda görüleceği gibi, dış ticaretimiz üzerinde de büyük değişikliklere sebep olmuştur.

VI

ULAŞIM

74. Eski devirde yollar. — a) Memleketin bütün zenginlik kaynaklarını işletip bunlardan faydalanmamız için yolların büyük önemi vardır. Yolu olmayan memleketler, ancak taşın masrafını kaldırabilen kıymetli şeyleri başkalarına satabilirler ve dışarıdan da kendilerine ancak en lüzumlu olan şeyleri alabilirler; böyle memleketlerin yaşayışı, bütün cihandan ayrı ve sönük kalır. Yollar yalnız bir memleketin geçim kaynaklarını işletmek için değil, fakat o memleketin kuvvetli birlik meydana getirmesi bakımından da çok önemlidir. Yolsuz memleketlerde devletin kuvveti pek uzaklara gidemez. Osmanlı devleti zamanında memleketin şurasında burasında sık sık kendini gösteren karışıklıkların bir sebebi de yolsuzluktur.

Türkiyenin yeryüzündeki durumu göz önüne alınacak olursa, memleketimizden geçen veya geçecek olan yolların memleket ekonomisine ve memleketin siyasal birliğine olan hizmetinden başka, kıtalar arasında transit yolu bakımından da önemli olduğu anlaşılır.

b) Tarih devirlerinde memleketimizde varlığı bilinen en eski kara yolları 40 yüzyıl evvela ait Eti yollarıdır. Bu yollar, o zamanki İç Anadolu şehirlerini Karadeniz ve Ege kıyılarına bağlıyordu. Daha sonra ilkçağın eski İran İmparatorluğu devrinde, bunların payitahtları olan Susa'yı Ege bölgesinde —şimdi harabelerine Salihli batısında raslanan— büyük Sardis şehrine [Sart] bağlayan büyük bir yol Anadoluyu baştan başa geçiyordu. Roma İmparatorluğu devrinde memlekette başka caddeler açıldı. Bunların en önemlileri Anadolunun batısından başlıyor, ortadaki kuru istepin ya kuzeyinden [Ankara], ya güneyinden [Konya] geçip doğuya doğru uzanıyordu. İlk önce bu yolların başlangıcı Ege limanlarında idi. Fakat bu limanlar [Milet, Efes], alüvyonlarla dolunca onların yerini Boğazlar yöresinde Bizans aldı ve bu şehir, Doğu Roma İmparatorluğu payitahtı olarak daha fazla da önem kazandı.

Doğu Roma İmparatorluğunun yerini daha sonra Selçuklu'lar ve onların yerini Osmanlılar aldılar. Osmanlı İmparatorluğunun ilk parlak devirlerinde yollara çok önem verildi, büyük köprüler yapıldı ise de sonraları bunlar kendi hallerine bırakıldılar, birkaç önemli yol dışında hepsi de az çok haraboldular.

Önceleri, doğudan gelen kervanlar Akdeniz limanlarına iner, getirdikleri eşyayı, Akdeniz kıyılarından gelen başka mallarla değiştirirdi. 16 ncı yüzyılda — Amerikanın bulunmasından sonra — denizciliğin Akdenizden Atlas Okyanusuna geçmesi, Ümit burnu yolunun bulunarak Hindistana doğrudan doğruya denizden gidilebilmesi, Anadolu'dan geçen yolların önemini azalttı. Her ne kadar 1869 da Süveyş kanalının açılması, büyük deniz ticaretini yeniden Akdenize çekti ise de bunun bir kenarda kalmış olan Anadolu'ya faydası dokunmadı. Bu devirlerde memleketin iç taraflarındaki birkaç şehri bunların yakın iskelelerine bağlayan yollardan başka bir şey kalmamış gibi idi.

c) Avrupa ve Amerikada demiryolları yapılmaya başlanması, zamanımızdan yüzyıl kadar evvele raslar. Avrupalı kapital sahipleri hem zenginlik kaynakları işletilmemiş bir memleket olan, hem de Hindistan yolu üzerinde bulunan topraklarımızda demiryolu yapmak istediler. Fakat Süveyş kanalının açılması üzerine, memleketi baştan başa geçen demiryolları yapıl-

152 — Anadolunun eski taşıtı: Kağnı

Taş üzerinde kabartma resimlerden de anlaşıldığı gibi, kağnı soyundan tahta tekerlekli, sade yapılı arabalar, Anadolu'da binlerce yıldan beri kullanılıyordu. Yolların gayet bozuk olduğu yerlerde bu taşıt iş görür. Fakat yollar düzeldikçe, kağnı kendisinden daha kullanışlı olan, daha çok yük taşıyan, daha hızlı giden başka taşıtlara [dört tekerlekli arabalar, yaylılar, kamyon ve otomobil] yerini bırakmaktadır.

masından vazgeçildi; ecnebi gruplar aldıkları imtiyazlarla birtakım kısa demiryolları yaptılar: ilkönce 1856 da İngilizler İzmir - Aydın demiryolu imtiyazını almışlardı. Daha sonra Fransızlar İzmir - Manisa - Afyon,

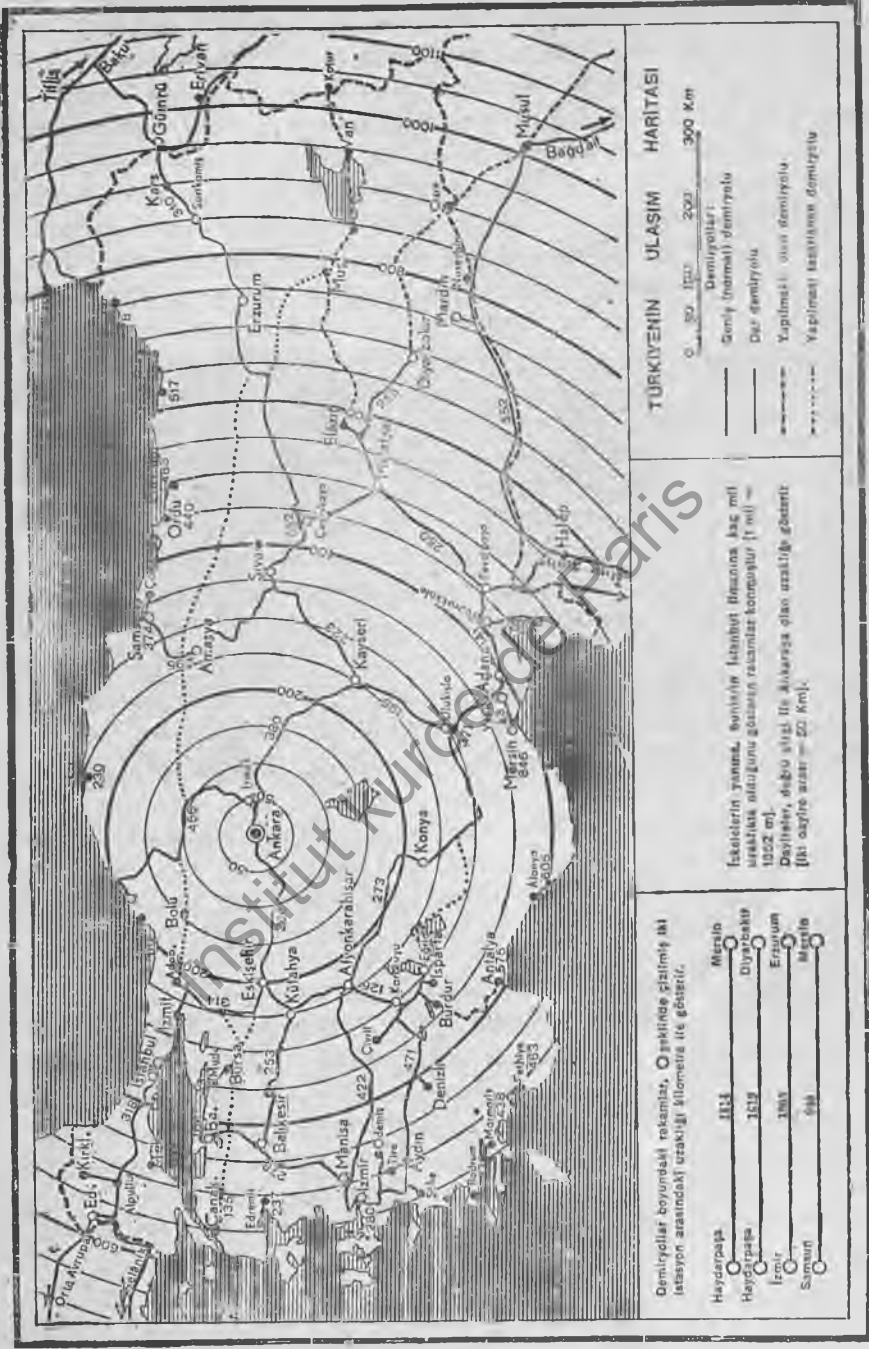
Mudanya-Bursa, Adana-Mersin demiryollarını yaptılar: başlıcası Avusturyalı olmak üzere birtakım kapital sahipleri de Rumeli demiryollarını yapmayı üstlerine almışlardı. Almanlar daha sonra karışmakla beraber ötekilerden daha ileri gittiler: Anadoluyu baştan başa geçerek Bağdada varacak ve oradan Basra körfezine uzanacak bir demiryolu yapmaya giriştiler. Bütün bu demiryolları, memleketin kendi askerlik ve ekonomi ihtiyaçlarına göre değildi. Yabancılar tarafından yapıldığı için yurdun menfaatlerini iyice karşılamıyor, hem de memleket için çok pahalıya mal oluyordu. Ortaya kapital koyanlar, kazançları eksik kalırsa aradaki farkı hükümetten alıyorlardı. Hükümet kendiliğinden demiryolu yapacak parayı ve bilgiyi bulamıyordu; yaptırdığı birkaç demiryolu da Türklerin kendi yurdu olan Anadolu da değil, Suriye ve Hicaz gibi uzak bölgelerde idi. Doğu Anadolu da demiryolu yapılmasına da Çarlık Rusyası razı olmuyordu. Cumhuriyetimizin kuruluşuna kadar, memleketimizdeki demiryollarının durumu böyle kaldı.

Deniz ulaşımına gelince kıyılarımız, yabancılar açığ bir kapı halinde kalmıştı. Limanlarımıza girip çıkan vapurlar arasında bayrağımızı taşıyanların payı gayet azdı. Ancak Lausanne antlaşması ile kabotaj hakkına sahib olduk: Türk limanları arasında yolcu ve eşya taşıma inhisarı Türk gemiciliğine bırakıldı; böylelikle tarihimizde deniz ulaşımına yeni bir gelişme yolu açıldı.

75. Bugünkü durum: Kara yolları. — Osmanlı İmparatorluğu devrinden hemen hepsi de harap bir hald e olmak üzere 14 bin kilometre şose ile 4 bin kilometre kadar toprak yol kalmıştı. Evvelce işlek olan bazı caddeler — meselâ Bağdat caddesi adı verilen, Anadoluyu baştan başa geçen büyük yol — demiryolu yapılmasından sonra önemini kaybetmişti. Yalnız demiryolundan uzak birkaç yol üzerinde az çok hareket görülüyordu: Sam-sun-Diyarbakır, Trabzon-Erzurum yolları gibi. Yolların çoğu üzerinde kışın gidiş geliş durur, yabut at ve katır sırtında, hattâ kızakla gidilir gelinirdi.

Henüz demiryolu olmıyan yerlerde ulaşımı tek başına sağlıyan, demiryolu bulunan yerlerde de onun etkinliğini artıracak ve tamamlayacak şoseler yapılmasına Cumhuriyet devrinde önem verildi. Eski şoseler tamir edilmiş, büyük köprüler yapılmış, yeni yollar açılmıştır: İstanbul - Edirne, Balıkesir-Çanakkale, Trabzon-Erzurum-İran sınırı yolları gibi. Kamyon ve otomobillerin çoğalması, bu yollar üzerinde eskisinden çok fazla bir hareket uyardır-mış bulunuyor. Son yıllarda memleketimizde 11.500 kilometreye yakın iyi şose, 7.000 kilometre kadar tamir bekliyen şose bulunduğ u gibi ayrıca 20.000 kilometre toprak yol bulunmakta idi.

76. Demiryollarımız. — Osmanlı İmparatorluğu devrinde 62 yılda [1806-1918] hemen hepsi de Avrupalılar tarafından, şimdiki top-

153 — Türkiye'nin ulaşım haritası. Ölçüm: 1 : 10.000.000

raklarımız üzerinde ancak 4.100 kilometrelik demiryolu yapılmıştı. Cumhuriyetimiz, 15 yıl içinde buna 3.000 kilometreye varan uzunlukta yeni demiryolları kattı. 1928 - 1937 seneleri arasında memleketimizde yabancılar a ait tekml demiryolları satın alınarak bütün demiryolları devlet idaresinde toplandı. Şimdi yalnız Suriye sınırı boyunca 405 kilometrelik güney demiryolları — Fevzipaşa ile Nusaybin arasındaki demiryolu— hükümetin kontrolü altında bir ecnebi şirket elindedir. Bugünkü demiryollarımızın uzunluğu 7.500 kilometreye yaklaşmıştır. Demiryollarımızın bu gelişimini, büyük şefimiz İsmet İnönü'nün demiryolu yapmaya çok önem ver-

154 — Malatya - Elâzığ yolu üzerinde İsmet Paşa köprüsü

mesine borçluyuz. Yeni demiryollar sayesinde, memleketimizin doğu ve batı uçlarını, güney ve kuzey kıyılarını birbirine bağlayan çelik bir ağ, daha da sıklaşacaktır.

Başlıca demiryollarımızı şöyle bir tablo halinde gösterebiliriz [hartaya bakınız]:

I. Avrupa topraklarımızda : İstanbul-Edirne demiryolu: Sınırlarımızın ötesinde Avrupa demiryollarına bağlanır ve bir kol da Selânik'e gider. Memleket içinde Kırklareli'ne ayrılan bir kolu vardır.

II. Asya topraklarımızda :

A. Demiryolu ağımızın ana çizgisi : Haydarpaşa-Eskişehir demiryolu. Eskişehirde iki kola ayrılır:

1) **Eskişehir - Ankara - Kayseri - Sivas - Çetinkaya - Erzurum** demiryolu.

2) **Eskişehir - Kütahya - Afyon - Konya - Ulukışa - Adana - Fevzipaşa - Malatya - Diyarbakır** demiryolu.

Bu ana demiryolu üzerinde Adapazarı'na, Mersin'e, Elâzığ'a, İskenderun'a ayrılan kollar vardır.

B) Ana demiryolunun iki kolu, yeni iki demiryolu ile birbirine bağlanmıştır:

1) **Kayseri-Niğde-Ulukışla** demiryolu.

2) **Malatya-Çetinkaya** [Sivas] demiryolu:

C) Anayol, ayrı iki demiryolu ile Karadeniz kıyısına bağlanmıştır:

1) **İrmak** [Ankaranın doğusunda] - **Çankırı** - **Zonguldak** demiryolu.

2) **Sivas-Samsun** demiryolu.

D) Ana demiryolu, iki kol ile Akdeniz kıyılarına bağlanmıştır:

1) [Adana] **Yenice-Mersin** demiryolu.

2) [Adana doğusunda] **Toprakkale-İskenderun** demiryolu.

E) **Batı demiryollarımız:**

1) **İzmir-Manisa-Afyon** demiryolu.

2) [İzmir] **Manisa-Balıkesir-Bandırma** demiryolu.

3) **Balıkesir-Kütahya** demiryolu.

4) **İzmir-Aydın-Karakuyu-Eğridir** demiryolu [Bu demiryolu üzerinde Ödemiş, Tire, Söke, Denizli, Çivril, Burdur ve Isparta'ya giden kollar vardır.]

5) **Afyon-Karakuyu** demiryolu.

Batıdaki demiryollarımızın düğüm yeri İzmir olup bu demiryollar, birisi Manisa üzerinden, öteki Aydın üzerinden geçerek Afyon'da, bir üçüncüsü de Balıkesirden geçerek Kütahya'da ana demiryoluna bağlanmaktadır.

F) **Başka demiryollar:**

1) **Fevzipaşa - Halep - Nusaybin** demiryolu (Güney demiryolu).

Bunun Mardin'e giden bir kolu vardır. Demiryolu Nusaybin'den sonra sınırımızın dışına çıkarak Musul'dan geçip Bağdat'a varmakta, orada Basra'ya giden demiryoluna ulaşmaktadır. Halep'te de bu demiryolu Suriye-Mısır demiryollarına bağlanmaktadır.

2) **Erzurum-Sarıkamış** [demiryolu buraya kadar olan kısmında dardır] - **Kars-Rus sınırı** demiryolu [daha ötede Rus demiryollarına bağlanmaktadır].

3) **Bursa-Mudanya, Samsun - Çarşamba, Ilıca-Palamutluk** (dar) demiryolları.

G) Yapılmakta olan demiryolları :

Bugün yapılmasına devam olunan demiryolları şunlardır:

1) **Diyarbakır-(Cizre) - Irak sınırı** demiryolu [1].

2) **Elâzığ-Muş-Van-İran sınırı** demiryolu [2].

3) **Narlı-Gaziantep ve Köprüağzı-Maraş** demiryolları [iki önemli il merkezini ana demiryoluna bağlayacaktır].

4) **Erzurum - Sarıkamış** demiryolu [dar olan şimdiki hat normal genişlikte yapılacaktır].

H) Yapılacak olan demiryolları :

1) Ana demiryolunun Eskişehir batısında Bozöyük-İnegöl-Osmaneli'nden geçen ikinci bir kolu olacağı gibi İnegöl'e gelecek demiryolu Bursa üzerinden Çanakkaleye kadar uzatılacaktır.

2) Burdur'a gelmiş olan demiryolu Antalya'da Akdeniz kıyısına indirilecektir.

3) Kuzeyde Adapazarından Bolu'ya gidecek bir demiryolu, doğuya doğru uzatılarak Tosya - Merzifon üzerinden Kelkit vâdisi boyunca Bayburt yakınlarına kadar ilerliyecek ve sonra güneye doğru dönerek Erzurum'a giden demiryoluna ulaşacak, bunun Trabzon'a inen bir kolu bulunacaktır. Bu demiryolu daha sonra güneye doğru daha da uzatılıp Muş'a kadar gidecektir.

4) Eğridir'e gelen demiryolu doğuya doğru uzatılıp Beyşehir'den geçirilerek Konya güneyinde ana demiryoluna bağlanacaktır.

77. Deniz yolları. — Deniz, bütün ulaşım yollarının en ucuz olanıdır. Bunun için, bir memleketin iç tarafında yetişen ürünler en kısa yoldan deniz kıyısına indirilip gemilere yüklenir. Kıyıdaki liman ve iskeleler, elverişli yerlere kurulmuş bulunurlar. Bunların kuruluşları üzerine etki yapan başlıca sebepler, bir taraftan, şiddetli fırtınalardan korunmuş olmaları, gemiler için yanaşmaya, yahut kıyıya yaklaşmaya elverişli bulunmaları; bir taraftan da iç memleketlere kolay bağlanabilmeleridir. Bu son bakımdan elverişli olan bir iskele yeri, fırtınalara açık olduğu halde bile, burada rıhtımlar ve dalgakıranlar yapılarak suni liman meydana getirilmesi kabildir. Zaten iyi bir limanda da gemilerin yanaşması, eşyanın kolay yükletilip boşaltılması için birçok şeyler yapılmış olması gereklidir. Eskiden liman, gemileri barındıran, fırtınadan saklamalı bir yer demektir. Bu bakımdan, memleketimizin hemen bütün kıyılarında o zamanki küçük gemileri barındıracak birçok liman bulunuyordu. Fakat bugün liman denince deniz kıyısında eşya ve yolcu almak ve çıkartmak işinin kolay, ucuz ve çabuk yapılmasına elverişli ticaret yerlerini anlıyoruz.

[1] Bu demiryolu şimdi Siirt yakınında Kurtalan istasyonuna kadar işlemektedir.

[2] Bu demiryolu Palu'ya kadar işlemektedir.

Kıyılarımızda gemi uğrağı iskeleler çok ise de geri memleketlerin eşyasını kendisine toplayanlar azdır. İyi vasıtalara sahip bulunanlar ise ancak İstanbul ve İzmir olup bu limanlar bile daha genişletilmeye, ıslah edilmeye muhtaçtırlar.

78. Başlıca limanlarımız. — a) Limanlarımız arasında en işlek olanı **İstanbul**'dur. Bu şehir, yalnız Marmara bölgesinin ticaretini kendine çeken bir liman olmakla kalmayıp, denizler ve kıtalar arasındaki önemli durumu ile de çok geniş bir alanın ticaret yolları üzerine yerleşmiş bulunmaktadır: bir kere, İstanbul, ithalât bakımından, Türkiye'nin birinci limanıdır; ihracat bakımından ise İzmir'den sonra ikinci gelir. Ayrıca, Karadeniz kıyılarındaki memleketlerle Akdeniz arasında transit ticareti bakımından da önemlidir. Avrupa ve Asya tarafından gelip burada sona eren demiryolları, İstanbulun önemini büsbütün artırmıştır.

Limanın etkinliği on dokuzuncu yüzyıl ortalarından 1914 te başlayan cihan harbine kadar devamlı bir şekilde artmıştır: limandan geçen vapurlar 1876 da 4,9 milyon tonilâto iken, bu sayı 1896 da 13 milyon ve 1913 te ise 17,5 milyona varmış bulunuyordu. 1914-1918 harb yıllarında ve daha sonra — Rusya limanlarının dünya ticaretine hemen kapanması yüzünden Karadeniz transit ticaretinin durgunlaşması ile — bir zaman bu etkinlik azalmış, sonra yeniden yükselmeye başlayarak 1926 da tekrar 12 milyon tonilâtoya yaklaşmıştı. Daha yakın yıllarda, yeni cihan savaşına girmeden önce dünyanın daldığı ekonomik güçlüklerin ve karışıklıkların izleri İstanbul limanının üzerinde yeniden görünmeye başladı: 1938 de İstanbul limanına girip çıkan gemiler, 6,4 milyon tonilâtoya düşmüş bulunuyordu.

b) **İzmir**, limanına girip çıkan gemilerin tonajı bakımından İstanbul'dan sonra ikinci gelmekte olduğu gibi, ihracat bakımından Türkiye'nin birinci limanı olmakta, ithalât işinde ikinci gelmektedir. İzmir, yalnız bütün Ege bölgesinin en önemli limanı olmakla kalmıyor; demiryolları sayesinde etkisi bir taraftan Marmara bölgesine, bir taraftan da İç Anadolunun batı kısımlarına sokulmuş bulunuyor. 1913 te bu limana girip çıkan gemilerin tonajı 2,5 milyon idi; uzun harb ve işgal yıllarında bu tonaj çok düşmüş, sonra yeniden yükselerek 1930 da 1,9 milyon tonilâtoya varmıştır [1938 de 1,6 milyon].

c) **Doğu Karadeniz**'de başlıca iskeleler Trabzon, Giresun ve Samsun'dur. İskelelere uğrayan vapurların tonajı son yıllarda 750 şer bin ile bir milyon tonilâto arasında değişmektedir [1].

[1] Limanlara girip çıkan gemilere ait tonaj rakamlarının bu üç iskele arasında birbirine benzemesi, her üçünün de aynı derecede iş görmesinden değil, fakat İstanbul'dan Doğu Karadeniz kıyısına giden vapurların hemen hepsinin de bu limanların üçüne birden uğramasından ilerigelmektedir.

Bunlardan Giresun, — en önemlisi fındık olmak üzere — kendi yakın dolaylarının ürünlerini ihraceder. Doğu Karadenizin Hopa, Rize ve Ordu gibi iskeleleri de böyledir. Halbuki Trabzon iskelesi, Zigana geçidi yolu

155 — İzmir rıhtımlarından bir görünüş

İhracat mevsiminde [yaz sonu, sonbahar] İzmir rıhtımları büyük bir etkinlik alanı olur. Memleketin birçok yerlerinden, işlenmek, hazırlanmak, vapurlara yükletilmek üzere türlü ürünler gelir, ihracat malları sandık, çuval, balya halinde rıhtımlara yığılır.

ile Erzurum - Kars yaylasının, hattâ İranın bir kısmının ticaretini kendine çekmiş bulunmaktadır. Samsun ise, eski yolun yerini tutan demiryolu ile büsbütün gelişerek bu kıyıların başlıca ihracat iskelesi halini almıştır. Bugün bu iskeleler fırtınalara karşı tamamiyle açık bulunmaktadır.

d) **Batı Karadeniz'**de, ticaretinin en önemli kısmını kömür ile sağlıyan Zonguldak limanını, Kastamonu yöresinin denize bağlandığı İnebolu iskelesini, güzel bir tabii limanı olduğu halde yerinin sapalığı yüzünden fazla etkinlik göstermeyen Sinop'u buluruz. Batı Karadenizin başka iskeleleri ise, ancak yakın dolaylarının ürünlerini ihraceden uğrak yerleridir: Ereğli, Bartın gibi.

e) **Marmara denizinin** Asya yakasında göze çarpan başlıca iskeleler, İzmit ve Bandırma'dır. Bunlardan birincisi, karalar içine epeyce sokulan bir körfez kenarına yerleşmiş olup bu körfez, bir taraftan Türkiyenin kuvvetli bir harb limanı haline getirilebileceği gibi bir taraftan da Anadolu ihracatı için İstanbul limanının yükünü hafifletebilecek iskeleler kurulmasına elverişlidir: demiryolu ile gelen ağır yüklerin bir kısmı Haydarpaşa'ya [İstanbul]

götürülmeye hacet kalmadan, doğrudan doğruya İzmir yakınındaki Derince iskelesinden vapurlara yükletilebilmektedir. Bandırma'ya gelince, demiryolu bağı sayesinde, bugün İstanbul ile İzmir ve bütün Ege bölgesi arasındaki en kısa yol üzerinde yer aldığı gibi, ayrıca Kütahya-Balıkesir arasındaki maden ve orman bakımından zengin yörelerin de ihracatını kendi üzerine

156 — Samsun'dan bir görünüş

Resim, Karadeniz yalınasının bu işlek limanını gösteriyor. Demiryolu burada kıyıya kadar gelmekte, fakat ihraçat malları vapura gönderilmek üzere, karşıda gördüğünüz iskeleden motor ve mavnalara yükletilmektedir.

almaktadır. Bandırma limanı, Kapıdağ yarımadasının meydana getirdiği çıkıntının bir kenarına yerleşmiş olup öteki kenarında, şimdiki halde daha ziyade harb gemilerimizin demirlediği Erdek koyu bulunmaktadır. Marmara kıyısında bundan başka, Bursanın iskelesi olmak üzere Mudanya sayılabilir. Gemlik ise, daha saklamalı bir yerde olmakla beraber, iç memleket ile bağlantılılığı, yüzey şekilleri sebebinden daha güç olduğundan, şimdikiye kadar gelişmemiştir. Bu denizin daha başka iskeleleri, meselâ Karabıgı, Avrupa yakasında Silivri, Tekirdağ ve Şarköy, boğazda Çanakkale yalnız kendi yakın dolaylarının çeşitli ürünlerini yükletirler.

f) **Ege denizi kıyılarında** liman kurulmasına elverişli yerler az değilse de Ege bölgesinin bütün zengin ovalarına yollar ve demiryolları ile bağlı bulunan İzmir şehri, deniz ticaretini hemen tamamıyla kendine çekip toplamıştır. Bunun dışında raslanan iskeleler, yine yakın dolayları için bir

dereceye kadar önemli olan uğrak yerleri halindedir: Edremit iskelesi, Ayvalık, Kuşadası, Küllük, Bodrum gibi.

g) **Akdeniz kıyılarımızın** batı tarafındaki iskeleler, açık deniz fırtınalarına karşı bir derece daha iyi korunmuş durumdadırlar. Bunların arasında Marmaris ve Fethiye gibi gayet saklamalı olanlar varsa da geride

157 — Fethiye limanı

Karadeniz kıyısındaki başlıca limanların fırtına dalgalarına hemen tamamiyle açık bulunmasına karşı, Ege kıyılarında ve Akdeniz kıyılarımızın batı kısmında birçok saklamalı gemi uğrakları vardır. Fakat bu güzel limanların az gerisinde yüksek dağlar bulunduğu için, bunlar iç memleketlerle kolay alışveriş yapamazlar. Resimde gördüğümüz Fethiye limanı da böyledir. Yakınlarından gelen kereste ve krom, ihracatı arasında başlıca yer tutar

yükselen dağlar, iç yörelerle alışverişi çok güçleştirmiş bulunduğundan bunlar ancak yakın dolaylarındaki ihracat eşyasına yükleme iskeleleridir [maden, kereste, yemiş gibi]. Daha doğuda Antalya göze çarpar ki, yüzey şekillerinin özel durumu sayesinde göller yöresine daha kolaylıkla bağlanabilmektedir. Burdur'a gelmiş olan demiryolu Antalyaya incek olursa, şimdiye kadar, ihracat eşyasını İzmir'e, yahut İstanbul'a gönderen oldukça geniş bir alanın malları Antalyadan ihraç edilebilecektir. Halbuki bugüne kadar Antalya yalnız yakın dolayları için bir ihraç iskelesi olarak kalmış idi.

Akdeniz kıyılarımızın doğu kısmında iki önemli iskele göze çarpmaktadır: Mersin ve İskenderun. Bunlardan Mersin, zengin Adana ovasının iskelesi olarak yeni kurulmuş ve yakında büyümüş bir şehirdir. Tarihin ilk çağlarında, ovanın ürünleri Tarsus'un önündeki limandan ihraç ediliyordu. Bu

liman sonraları nehir alüvyonları ile dolduğu için — ortaçağlarda — Ceyhan ırmağının denize doğru ilerliyen ağzı ile açık deniz rüzgârlarından korunmuş olan Yumurtalık koyu kenarındaki Ayas iskelesi, bir aralık parlamıştı. Fakat gerideki tepelik alan, ova ile bağılılığı güçleştirdiği için, burası Adana ovasının iskelesi olarak yaşayamamıştır. Bugün burası hemen hemen ıssızdır. Mersin, rüzgârlara açık olduğu halde, Çukurovanın iskelesi olarak çabuk gelişmiş, hele demiryollar doğuya doğru uzandıkça bu iskelenin etki alanı da o tarafa doğru genişlemiştir. Son yıllarda Mersin, Güneydoğu Anadolu'nun ve Doğu Anadolu'nun güneybatı kısmının ihraç iskelesi rolünü oynuyordu. Limana girip çıkan gemiler, 1938 de 750 bin tonilâtoy

158 — Mersin şehrinin görünüşü

Mersin şehri, Adana ovasının Akdeniz kıyısında, Torosların eteğine pek uzak olmıyan bir yerde kurulmuş bir şehirdir. Eskiden küçük bir köy halinde iken, geçen yüzyılın sonuna doğru büyük bir gelişme göstermiştir. Gemiler, burada kıyıya yaklaşamazlar, açıkta dururlar.

aşmış bulunuyordu. İran sınırına giden demiryolunun tamamlanması ile öneminin daha da artacağında şüphe yoktur. Bununla beraber, biraz daha doğuda bulunan İskenderun'un bu ticaret etkinliğini Mersin ile paylaşacağı da unutulmamalıdır. Anavatandan ayrı kaldığı sırada yalnız Kuzey Suriyenin bir kısım ticaretini kendine çeken, hattâ bu bakımdan Trablusşam'ın yarışmasına uğrıyan İskenderun, şimdi sınırlarımızın içine girmekle, geniş bir gelişme kazanmış, İkinci Cihan Harbi içinde buraya güzel bir iskele yapılmıştır. İskenderun, Adana ovasının değilse bile, Güneydoğu Anadolu'nun etkinliğini kendine çekebilecek haldedir ve önemli ithalât limanıdır [1].

[1] Akdeniz son harb yılları içinde dünya ticaretine hemen tamamıyla kapandığı sırada İskenderun limanı Mısır ve Süveyş kanalından gelen vapurları eşya boşalttıkları en önemli ithalât iskelemiz derecesine yükselmiş, Mersin de buna yardım rolünü oynamıştır

b) Başlıca limanlarımızın başka memleketlerden yaptıkları ithalât ve ihracatın kıymeti, aşağıda gösterilmiştir [1935-1939 ortalaması]:

	İthalât [lira]	Ihracat [lira]	Toplam [lira]
İstanbul	86.500.000	35.600.000	122.100.000
İzmir	10.200.000	45.900.000	56.100.000
Mersin	7.000.000	10.700.000	17.700.000
Samsun	970.000	4.240.000	5.210.000
Trabzon	640.000	3.900.000	4.540.000
Giresun	30.000	4.000.000	4.030.000

Bu tabloda görüldüğü gibi, İkinci Cihan Harbinden evvel genel ticaret bakımından İstanbul başta gelmekte, İzmir'in etkinliği İstanbulunkinin yarısına yaklaşmakta, daha sonra sıralanan dört limanın etkinlikleri toplamı ise İstanbulunkinin ancak dörtte birini bulmakta idi. İthalât bakımından bunlar arasında İstanbul başta gelmekte, öteki limanlar ise daha ziyade ihracat bakımından önemli bulunmakta idiler. Harb içinde Akdeniz limanları büyük etkinlik kaydetmişlerdir.

79. Ticaret gemileri. — a) 1914 cihan harbine girmezden önce, memleketimizin 110.000 tonilâtöyü geçmiyen küçük bir ticaret filosu vardı. İskelelerimize girip çıkan gemiler arasında Türk bayrağı taşıyanlar ancak küçük bir kısmı meydana getiriyordu.

1914-1918 arasında, bu ticaret filosu yarıdan fazla zarara uğradı ve o harbden sonraki yıllarda — çoğu harap olmak üzere — ancak 50 bin tonilâto kadar gemi kaldı.

1 temmuz 1926 günü Türk denizciliği tarihinin önemli bir günüdür. Lausanne antlaşmasının verdiği hakka dayanarak, bu tarihten beri kabotaj inhisarı Türk bayrağına geçmiştir; yani Türk limanları arasında eşya ve yolcu taşımak, yalnız Türk gemilerinin hakkıdır. Yabancı gemiler ancak Türk limanları ile başka memleketlerin limanları arasında eşya ve yolcu taşıyabilirler.

Cumhuriyet devrinde ticaret filomuza birtakım yeni vapurlar katılarak gemi tonajımız 200.000 tonilâtöyü yaklaştı. Bununla beraber kıyılarımızın uzunluğuna ve memleketin büyüklüğüne göre, bu tonaj, ihtiyacımıza yetmiyordu. İkinci Cihan Harbi yıllarında deniz ticaret filomuz büsbütün azalmış, yenileşmesi güçleşmiştir. Harb sona erince, büyük bir canlılıkla, ticaret filomuzu çoğaltmaya geçilmiş, birçok yeni vapurlar satın alınmasına ve yeniden yaptırılmasına başlanmıştır. Böylelikle Türk gemileri yalnız kendi limanlarımız arasında işlemekle kalmıyacak, memleketimizden ihraç edilen eşyayı, boşaltılacakları yabancı memleketler iskelelerine de götürebileceklerdir.

b) İkinci Cihan Harbine girmezden önceki yıllarda, İstanbul, İzmir ve Mersin gibi batı ve güney limanlarımızın ticaretinde Türk gemilerinin oranı %30 ile %50 arasında değiştiği halde, Karadeniz limanlarında bu ticaretin en önemli kısmı (%90 ve daha fazlası) Türk gemileri tarafından yapılmakta idi.

80. Hava Yolları. — Uçaklar, yolcu, kıymetli eşya ve posta taşınmasında, çok hızlı oluşu sayesinde, büyük kolaylıklar gösterirler. Türkiye'nin memleketlerarası hava yolları üzerinde önemli bir yeri vardır. Önümüzdeki yıllarda bu yollar üzerinde büyük etkinlikler başlayacağına şüphe edilen ez. Memleket içindeki hava yolları, normal şartlar içinde gelişmektedir [1].

[1] Son yıllarda, Ankara, İstanbul, Bursa, İzmir, Antalya, Adana, Kayseri, Elâzığ, Erzurum, Diyarbakır ve Van gibi şehirlerimiz arasında yaz mevsiminde uçak ile düzenli posta ve yolcu seferleri yapılmakta idi. 1946/47 kışından itibaren Ankara - İstanbul - İzmir gibi şehirlerimiz arasında devamlı seferlere başlanmış, cihan harbinin sona ermesi üzerine, memleketimizle Avrupa, Amerika ve Uzakdoğu arasında hava seferleri açılmıştır. Uçak sayesinde Ankaradan İstanbul'a bir buçuk saatte, Adana'ya 2 saatte, Elâzığ'a 3 saatte, Van'a ise 5 saatte gidilebilmektedir. Demiryolu yolculuğu ise, Ankara - İstanbul arasında 12-14 saat, Ankara - Adana arasında 15-24 saat, Ankara - Elâzığ arasında ise 33 saat sürmektedir.

VII

TÜRKİYENİN DIŞ TİCARETİ

81. İç ve dış ticaretin gelişimi. — a) İnsanlar nasıl birbirlerine muhtaç iseler, memleketler de yine öyledir: bunlar, yetiştirdikleri ürünler ile birbirlerinin eksiklerini tamamlarlar. Her insan kümesinin elde ettiği ürünün fazlası başka memleketlere yollar ve o memleketlerden de eşya alınır. Bu alışveriş, birbirine yakın köy ve şehirler arasında yapıldığı gibi başka başka bölgeler, hattâ başka başka memleketler ve kıtalar arasında da yapılabilir. Eski çağlarda memleketler arasında alınıp satılan eşyanın kütlesi şimdikine göre hem çok azdı, hem de bu eşya, birbirine pek uzak olmıyan memleketler arasında alınıp satılırdı. Uzak memleketler arasındaki ticaret ancak kervanların, yelkenli gemilerin taşıdığı kıymetli eşya üzerinde yapıldı. Bu bakımdan, memleketimizin yeri, evvelce gördüğümüz gibi, önemli durumda idi. Bununla beraber, yakın zamana kadar, yurdun birçok kısımları, yolsuzluk yüzünden, başka bölgelerden âdetâ ayrılmış gibi idiler; bunların çevrelerindeki bölge ve memleketlerle alışverişleri hemen hemen hiç derecesinde kalıyordu. Yalnız memleketimizde demiryolların biraz fazla olduğu batı yönlerinde, deniz ulaşımının kolaylığı sayesinde kıyı şehirleri bir dereceye kadar etkin şekilde ticaret yapıyorlardı. Buralarda elde edilen ürünler, bir yandan memleketin başka bölgelerine gönderiliyor [iç ticaret], bir yandan da başka memleketlere yollanıyordu [dış ticaret]. Bununla beraber, memleketimizin dış ticareti, hemen hemen yalnız şu türlü işler halinde kalıyordu: toprak ürünleri satmak, başka memleketlerin yapılmış eşyasını almak. İhracatımız bazı yıllar havalanın fena gitmesi, ekinlerin zarara uğraması gibi sebeplerle, yahut bizden mal alanların bazan gösterdikleri isteksizlik yüzünden çok zarara uğruyor, çiftçi ve tüccar bundan çok sıkıntı çekiyordu. Buna karşılık, ithalâtımız hep yüksek kalıyordu. Bu durum yüzünden, dış ticaret dengemiz, Osmanlı İmparatorluğunun son devrelerinde hep memleketin zararına yönelmiş bulunuyordu: yani ithalâtımız, her zaman ihracattan fazla idi.

b) Bu durumun düzeltilmesi, ekonomi alanındaki egemenliğin sağlanması, Cumhuriyet devrinde başarıldı. Bir yandan, yol politikamızın gelişmesi, yeni demiryolları yapılması, kamyon ile taşın işlerinin ileri gitmesi

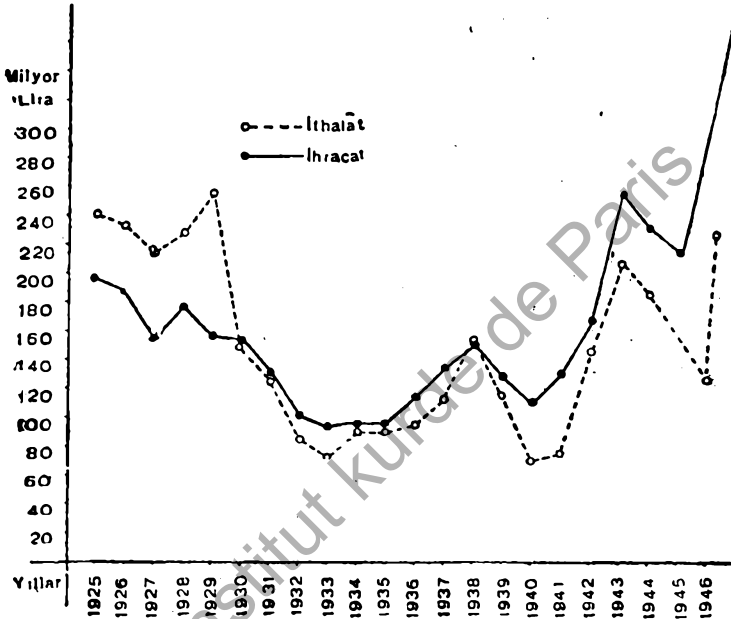
sayesinde, memleketin bütün bölgeleri, birbirlerinden farklı olan ürünlerini birbirlerine gönderebildiler; böylelikle, ihtiyaçlarını karşılıklı şekilde tamamlamaya başladılar. Bir yandan da, memlekette her türlü toprak, hayvan, endüstri ürünleri artırıldı, bu sayede daha fazla mal satmak, daha az eşya almak yolundan gidilerek, dış ticaret dengesini düzeltmek kabil oldu. Daha sonra, 1930 yılına doğru, bütün dünyada etkisini belli eden büyük ekonomik sıkıntıya karşı da tedbirler alındı: bazı eşyayı memlekete hiç sokmamak, bazılarının girişini azaltmak yolunda gidildiği gibi, yabancı memleketlerle anlaşmalar yapıp «malımızı alandan, aldığı kadar almak» prensipi ortaya kondu ve ilk defa 1930 da dış ticaretimiz memleket için kazançlı bir şekilde gelişmeye başladı.

82. Aldığımızdan fazla satıyoruz. — a) İlkönce, dış ticaret bilançomuzun son yıllardaki durumunu eski durum ile karşılaştıralım. Bunun için dış ticaret grafiği ile bu grafiğin yapılmasında kullanılan rakamları inceliyelim [1]. Şunlar gözümüze çarpar: 1 — 1930 yılına kadar ithalâtımız hep ihracattan fazla olmuş, fakat bu yıldan sonra, hükümetin aldığı tedbirlerle, durum değişmiş ve — 1938 yılı bir tarafa bırakılacak olursa —, ihracatımız, ithalâtımızı aşmıştır; 2 — İthalâtımız 1921 de 127 milyon lira iken, daha sonra gitgide artarak 1929 da iki mislini bulmuştu (250 milyon liradan fazla); hükümetin dışarıya fazla para çıkmasını önleyen tedbirleri sayesinde ithalât azalmış ve 1933 yılında, 1929 daki değerinin üçte birinden aşağıya (75 milyon liranın altına) düşmüştü. Ondan sonraki yıllarda ithalât değerinin yavaş yavaş yükseldiğini, 1938 de 150 milyona çıktığını görüyoruz. Bu artmanın sebebi, başka memleketlerle yaptığımız anlaşmalar sayesinde dış ticaretimizin düzenlenmesidir; böylelikle, bu memleketler bizden daha fazla mal satın aldıkları gibi, biz de onlardan daha fazla almaya başladık. Bununla beraber, ithalâtımızın 1939 dan sonra tekrar eksilerek 1941 de 70 milyon liranın altına düştüğünü görüyoruz ki bu

[1] Son yıllarda dış ticaretimiz (rakamlar milyon lira diye okunacaktır):

Yıllar	İthalât	İhracat	Aradaki fark	Yıllar	İthalât	İhracat	Aradaki fark
1921	127	82	— 45	1935	89	96	+ 7
1924	192	159	— 33	1936	92.5	117.5	+ 25
1925	242	192	— 50	1937	114.5	138	+ 23.5
1926	235	186	— 49	1938	150	145	— 5
1927	211	158	— 53	1939	118	127.5	+ 9.5
1928	224	174	— 50	1940	69	111.5	+ 42.5
1929	256	155	—101	1941	75	123	+ 48
1930	147.5	151.5	+ 4	1942	147.5	165	+ 17.5
1931	126.5	127	+ 0.5	1943	203	257	+ 54
1932	86	101	+ 15	1944	165	232.5	+ 67.5
1933	75	96	+ 21	1945	126	219	+ 93
1934	87	92	+ 5	1946	224	432	+208

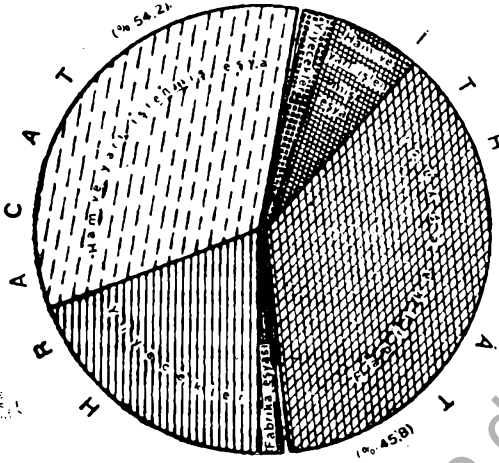
durumun sebebi 1939 da baŐlyan İkinci Cihan Harbinin dünya ticaretini kösteklemesidir. Yalnız, bu durum çok sürmemiŐ, harb yıllarında dış ticaretimiz yeniden gelişmiş, bu arada ithalâtımız da harbden evvelki seviyelere yük-selmiŐtir [1943 te 203 milyon lira, 1946 da 224 milyon lira]; 3 — ihracatımız 1921 de 80 milyon liranın biraz üstünde iken gitgide artarak 1926 da bunun iki mislinden fazlaya (186 milyon) çıkmıŐtı; fakat 1929 dan sonra, dünyanın geçirdiği ekonomik darlık yüzünden alıcılarımızın satın alma kabiliyetleri azalmış, ihracatımız da -- ithalâtımız gibi — azalarak 1933-35 arasında 100 milyon liradan daha aşağıya düşmüştü. Fakat bun-

159 — Türkiye'nin dış ticaret dengesi (1925 - 1946)

dan sonra — yukarda söylediğimiz ticaret anlaşmaları sayesinde — ihracatın yeniden yükselerek 1938 senesinde 150 milyona yaklaştığını görüyoruz. Her ne kadar bundan sonra Cihan Harbinin tesiri ile satışlarımız biraz daralmış ise de bu durum çok sürmemiŐ, yiyeceklerimize ve ham maddelerimize muhtacolan memleketlere ihracatımız evvelce görülmedik bir seviyeye çıkmıştır [1943 te 257 milyon lira, 1946 da 432 milyon lira]; 4 — Dış ticaret bilançosumuz, 1929 yılında 100 milyonu aşan bir zararlı kapanmış iken, 1940 ta 40, 1945 te 90 milyonu aşan bir kâr kaydetmiŐ bulunmaktadır: 1946 da ihracatımızın ithalâta göre fazlalığı 200 milyon lirayı aşmaktadır.

83. Neler alıyoruz? — Başka memleketlerden aldığımız malların miktarı ve değeri gibi neveleri de yıldan yıla değişir. Bununla beraber ithalâtımız, genel olarak, önem bakımından şöyle sıralanabilir: a) Yapılmış eşya, b) Ham ve yarı işlenmiş maddeler [endüstrinin hammaddeleri], c) Yiyecekler.

160 — İhracat ve ithalâtımızın karşılıklı durumu ve başlıca maddeleri

[1935-39 beş yıllık rakamların ortalamasına göre]

Dış ticaret 100 ile gösterilirse, bu ortalamaya göre, ihracat %54,2, ithalât % 45,8 olmaktadır.

a) Yapılmış eşya:

Bunlar ithalâtımız arasında öteden beri en büyük yeri tutmaktadır. Fabrikaların şimdikine göre daha az bulunduğu eski yıllarda bu türlü eşyaya olan ihtiyacımız daha fazla idi. Son yıllarda bu grupta bulunan eşyanın cinsleri ve oranları göze çarpmak gibi değişmiştir.

Yapılmış eşya grubunu, 1 — Dokumalar ve iplikler, 2 — Makine ve aletler, 3 — Kimya maddeleri, 4 — Başka yapılmış eşya diye dörde ayırabiliriz:

1 — Dokumalar ve iplikler: Pamuklu dokumalar ve pamuk ipliği ithalâtı, önceleri başta gelirdi: 1925 yılında bunlara verdiğimiz para (hemen 75 milyon lira), teknil ithalâtımızın üçte birine yaklaşıyordu. Son yıllarda memleket içinde dokuma endüstrisinin gelişmesi ile pamuklu ithalâtı azaldı; 1936 da teknil ithalâtımız içinde % 20 den aşağıya, 1945 te % 8 e düştü ve aldığımız mallar arasında ilk sıradan ikinci veya üçüncülüğe indi.

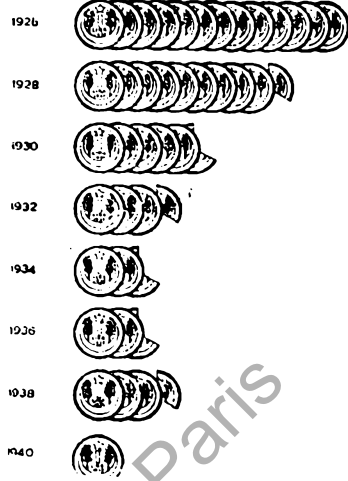
Yünlü ithalâtı da buna paralel olarak azaldı; 1926 da ithalâtımızın % 8 i seviyesinde iken, 1939 dan sonra % 3 e düştü: Evvelce daha ziyade yünlü kumaş alırdık, şimdi daha ziyade iyi cins yün ipliği alıyoruz.

Bunlardan başka, Hint kenevirinden (jüt) yapılmış çuval dokumaları da alıyoruz. İpekli ve keten dokumalar ithalâtımız daha azdır.

Bütün dokuma maddelerinin 1945 yılı ithalâtımız arasındaki oranı % 16 ya varmakta idi [değeri 20 milyon lira].

161 — Pamuklu dokuma ithalâtımız nasıl azaldı?

Bu şekil üzerinde her sıra, beş milyon liralık pamuklu dokuma ithalâtını göstermektedir. Bundan anlaşıldığı gibi, 1926 senesinde pamuklulara 65 milyon lira verdiğimiz halde, 1934 te 13,5. 1940 ta ise 5 milyon lira kadar bir para vermiş bulunuyoruz.

2 — Makine ve aletler: Son yıllarda memleketimizin büyük endüstri kalkınması, makine ithalâtını çoğaltmıştır. Aldığımız makineler 1923 yılı ithalâtı arasında % biri geçmezken, 1930 da % 8, 1939 da % 17 ye varmıştır. Otomobil, kamyon ve vagon gibi taşıtların kılınması ile bu oran % 22 ye yükseliyordu. Makine, alet ve taşıt ithalâtımız, 1945 yılında dokumalardan biraz daha fazla olmak üzere % 16,5 oranını buluyor ve böylelikle, teknil ithalât arasında birinciliği alıyordu.

3 — Kimya maddeleri: Memlekete giren bütün eczalar ve boyalar bu ad altında toplanabilir. Bu türlü maddeler ithalâtı önce daha azdı [1939 dan evvel % 5-8]; şimdi daha artmıştır [% 12].

4 — Başka yapılmış eşya: Bu ad altında, kâğıt, mukavva, cam, deri, kauçuk ve muşamba, çini ve porselen, tuvalet eşyası, oyuncak ... gibi çeşitli mallar toplanabilir. 1945 yılında hepsi birden % 11,5 oranına varan bu maddeler arasında son yıllarda başta geleni kâğıt olmuştur

Bütün yapılmış eşyaların genel ithalâtımız arasında yeri 1945 yılında % 56 yı buluyordu.

b) Endüstriye gerekli ham ve yarı işlenmiş maddeler: Eskiden bu türlü maddeler, ithalâtımız arasında % 10 u pek geçmezdi; çünkü memleketimizde bu hammaddeleri işleyecek fabrikalar pek azdı. Son yıllarda endüstriye gerekli ham ve yarı işlenmiş maddeler ithalâtı çok arttı [1945 te

tekmil ithalât arasında % 40]. Bunları, başta demir ve çelik olmak üzere 1 — Madenler, 2 — Yakıtlar, 3 — Bitkisel ve hayvani hammaddeler diye üç kısma ayırabiliriz:

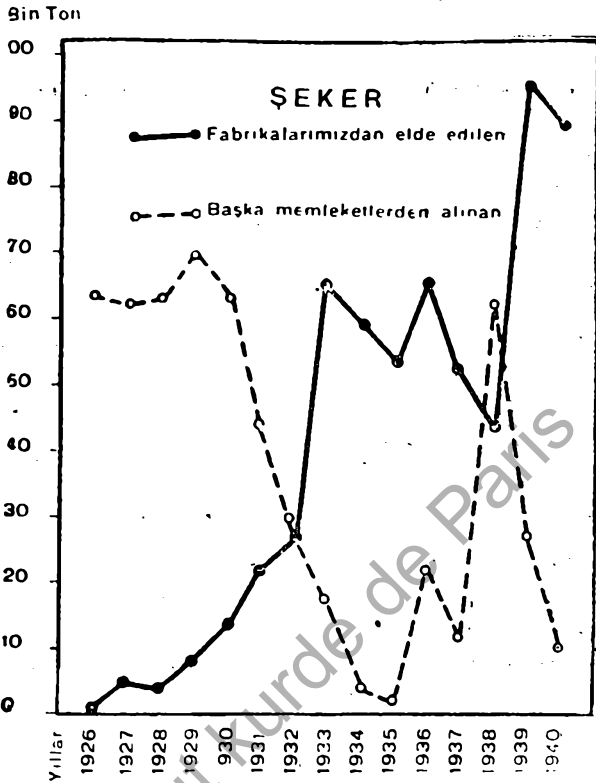
1 — Madenler arasında en önemli yeri demir ve çelik tutar: sac, boru, ray, putrel, tel... şeklinde yarı işlenmiş olarak alınan demir ve çelik 1923 te tekmil ithalâtımız arasında % 5 i bulmazken, 1939 da % 17 yi aşmıştı. Harb yıllarında demir ve çelik ithalâtı biraz güçleşmiş, fakat buna karşılık Karabük fabrikamız, memleketin ihtiyacını bir dereceye kadar sağlamaya başlamıştır. 1945 te dışarıdan aldığımız demir-çelik, tekmil ithalâtımız arasında % 8,5 a varıyordu. Başka madenler arasında dışarıdan en fazla kalay, çinko, bakır, kurşun, alüminyum, nikel... almaktayız ki bunların değeri 1945 te ithalâtımız içinde % 7,5 a varmakta idi. Ayrıca biraz çimento almaktayız.

2 — Yakıtlar: Eskiden İngiliz taşkömürleri, Alman ve Rus kokları, piyasamızda satılırdı. Şimdi dışarıdan maden kömürü almıyoruz. Yalnız İstanbulun ihtiyacı için Bulgaristandan biraz odun kömürü getirtiliyor. Buna karşılık, benzin, petrol ve makine yağı ithalâtımız artmıştır: İkinci Cihan Harbinden evvel yılda 50 bin ton kadar benzin, buna yakın petrol ve 60 bin ton kadar da makine yağı ve mazot alıyorduk [değer bakımından ithalâtımızın % 5 i]. Harb yıllarında yakıt ithalâtımızın hacmi daralmış ise de savaşın sona ermesi ile, tekrar eski seviyesine yaklaşmıştır [değer bakımından 1945 te ithalâtımızın % 8 i]. Bundan sonra, motorlu taşıtların artması ve mazotla işliyen gemilerin ticaret filomuza katılması sebebiyle daha da artacağı tahmin edilir.

3 — Bitkisel ve hayvani hammaddeler arasında son yıllarda en fazla iyi cins yün (merinos yünü), işlenmiş deri ile bazı kereste cinsleri, kauçuk,... almaktayız. Bütün bu çeşitli maddeler, 1945 ithalâtımız arasında % 16 kadar bir oran tutmakta idi.

c) Yiyecek maddeleri: Bu grup içindeki maddelerin ithalâtı son yıllarda hem çok azalmış, hem de büyük değişikliklere uğramıştır. Eskiden, memleketimize yiyecek grupundan hemen hemen girmiyen şey yoktu: un, şeker, yağ, peynir, turfanda veya konserve halinde sebze ve meyvalar, pirinç, ispirotolu içkiler... Memleketin ekonomik kalkınması ve ihtiyaçlarımızın kendi topraklarımızdan sağlanması gayreti ile bu ithalât hemen tamamıyla ortadan kalkmıştır: 1925 te yalnız dışarıdan aldığımız 130 bin ton buğday için 19 milyon lira harcamıştık. 1930 dan beri buğday ithalâtı sıfıra inmiştir. Yine 1925 te 13,5 milyon lira tutan şeker ithalâtımız gittikçe azalarak son yıllarda ortadan kalkmıştır. Şimdiki halde besin maddeleri arasında dışarıdan aldığımız şeyler, memleketimizde yetişmiyen kahve ve

kakao ile yetiştirilmesine ancak son yıllarda başlanmış olan çay ile karabiber gibi baharlar, bazı yağ ve meyvalardır.

162 — Bu grafik. 1926 dan beri etkinliğe geçen fabrikalarımızın yaptıkları şeker çoğaldıkça dışarıdan aldığımız şekerin nasıl azaldığını göstermektedir. 1910 da ithal edilen şeker için 3,5 milyon altın lira, 1924 - 1929 arasında her yıl 12 - 13 milyon lira veriyorduk, 1935 senesinde bu rakam 268 bin liraya düştü ve ondan sonraki yükselmeler, eskisi kadar önemli olmadı.

Daha 1931 yılında ithalât arasında % 8 e düşmüş olan yiyecek maddeleri, 1945 te % 3 e inmiş bulunuyordu.

İthalâtımız arasında değer bakımından başta gelen maddeler: Son durumda sırası ile, makineler, pamuklu dokumalar ve pamuk ipliği, demir ve çelik, yakıtlar, kâğıt, deri, yün, türlü aletler, kimya maddeleri,... dir.

84. Neler satıyoruz? — Öteden beri ihracatımızın en önemli kısmını [% 90 dan fazlasını] toprak ve hayvan ürünleri meydana getirir ki bunun

üçte ikisi kadarı ham ve yarı işlenmiş maddeler [başta tütün] geri kalan üçte biri yiyeceklerdir. Geri kalan ihracatımız arasına madenler ve az olarak da yapılmış eşya girer. Buna göre, ihracatımızı: a) toprak ürünleri, b) hayvan ürünleri, c) madenler, d) yapılmış eşya diye üç grupta inceliyeceğiz.

a) **Toprak ürünleri:** Bunların bir kısmı, yüksek kalitesi ile dünya piyasasında yer tutmuş maddelerdir [tütün, kuru üzüm ve incir]; bir kısmı, en fazla memleketimizden çıkan ürünlerdir [miyan kökü, palanrut]; bazıları, yüksek kaliteli olmakla beraber, normal yıllarda sürümü güçleşmiştir [afyon gibi]; nihayet bazıları ancak fiyat düşüklüğü ile sürülen maddelerdir ki, bunların dış piyasalarda değişmez kalite kazanması için ıslah edilmeleri faydalı olur [tahıl ve pamuk gibi].

1 - Tütün: İhracatımız arasında daima başta gelmekte, dışarıya sattığımız mallar içinde genel olarak % 20-30 oranını taşımaktadır. 1945 te 98 milyon lira değerinde 38 bin ton tütün satılmıştır ki, değer bakımından ihracatımızın % 45 ini meydana getirmekte idi. Tütünlerimiz dışarıya hemen tamamıyla yaprak tütün halinde gönderilmekte, sigara şeklinde yapılmış tütün ihracatımız bunun karşısında az yer tutmaktadır [1].

2 - Meyvalar: Genel olarak ihracatımız arasında beşte birden fazla [1945 te % 22] yer tutarlar. Bunların başında, İzmirden ihraç edilen çekirdeksiz *kuru üzüm* gelir. Bu kıymetli meyva, ihracatımız arasında çok defa tütünden sonra ikinci gelirse de ihracat, gerek miktar, gerekse değer bakımından büyük farklar göstermektedir [meselâ 1938 de 83 bin ton = 14,3 milyon lira; 1939 da 39 bin ton = 5,7 milyon lira; 1946 da 60 bin ton = 36,3 milyon lira]. Bu şartlar altında, Doğu Karadeniz kıyılarının *ıncık* ihracatı, bazı yıllar ikinci sırayı almaktadır [ıncık ihracatımız: çok defa 20 bin tondan fazla; 1945 te 25 bin ton kadar = 40 milyon lira] [2].

Yemişlerimiz arasında çok satılan birisi de yine İzmirden ihraç edilen *kuru incir* dir [son yıllarda 20-40 bin ton; 1946 da 25 bin tona yakın

[1] 1945 ve 1946 yıllarında ihraç ettiğimiz tütünlerin, ortalama % 59 u Amerika Birleşik Devletlerine, % 19 u Mısır'a, % 5 ten azı İngiltereye, % 3 ü Fransaya satılmıştır. Başka alıcılar arasında İsviçre, Belçika, Holânda, İsveç, Norveç, Finlandiya, Çekoslovakya ve Danimarka da oldukça önemli yer tutarlar. Amerika, gerek kendi sarf ettiği, gerekse ihraç ettiği tütünlerle harman etmek üzere bizden tütün alır. Birinci Cihan Harbinden evvel İngiltere bizden epeyce fazla tütün alırdı. Harb içinde Türk tütününden mahrum kalan İngiltere, o sıralarda Amerika tütünlerine alışmış, bu yüzden tütün piyasamızdaki yeri gerilemiştir. İkinci Cihan Harbinden evvelki yıllarda tütün alıcılarımızın başında Almanya ve ondan az bir farkla Amerika gelirdi. İtalya, Holânda, Çekoslovakya, Mısır bu memleketleri takibederlerdi.

[2] Meselâ ıncık, 1936, 1937, 1939 ve 1940 ta; kuru üzüm ise 1935, 1938, 1944, 1945 ve 1946 da genel ihracatımız arasında ikinci gelmekte idi.

= 18 milyon lira). Bunlardan başka Antep fıstığı, ceviz, elma, badem, kestane, zeytin ve portakal... gibi meyvalar da ihracatımız arasında yer alırlar.

3 - Tahıl ve kuru sebzeler: Son yıllarda bu maddeler, ihracatımız arasında önemli yer tutmuşlardır. Buğday ihracatı 1926 yılından başlayarak 1937 de 100 bin tonu aşmıştı. Harb yıllarında durdurulan bu ihracat, ürünümüzün iyi olduğu son senelerde, Avrupanın aç memleketlerine yeniden büyük ölçüde yapılmaya başlanmıştır. Buğdaydan başka arpa, çavdar, kuşyemi, fasulye, bakla, nohut... gibi zahireler de az çok satılmaktadır.

4 - Pamuk: Ihracatımız içinde öteden beri önemli yer almakta idi. [1938 de 26 bin ton = 10 milyon lira; 1939 da 9 bin ton = 4 milyon lira]. Bu azalıp çoğalmalar, bir taraftan ürünün az veya çok oluşuna, bir taraftan da dış piyasanın istekli olup olmamasına bağlanıyordu. Son yıllarda memleketimizde açılan fabrikaların isteği artmış, harb şartları içinde pamuk ihracatımız bir aralık büsbütün durdurulmuştur^[1].

5 - Bunlardan başka: Bitkisel maddeler ihracatı arasında afyon ihracat değeri 1926 da 8,5 milyon lira iken 1934 te 360 bin liraya düşmüş, harb içinde yeniden yükselerek 1946 da 6 milyon lirayı aşmıştır; *meşe palamutu* [1946 da palamut tozu ve hulâsası ile beraber 7,5 milyon lira], *miyan kökü* [3,7 milyon lira]. mazı, kitre zamkı, susam, keten tohumu, kereste.... sayılabilir.

b) Hayvan ürünleri:

1 - Yün, tiftik, keçi kılı ve ipek: Yün (yapağı), Ankara keçisi tüyü (tiftik) ve keçi kılı gibi dokuma maddeleri normal şartlar altında ihracatımız arasında önemli yer tutmaktadır. Geçen yüzyıllarda Ankara keçilerinin tiftiği bütün dünyada meşhurdu. Sonraları ecnebi rekabeti ve moda değişiklikleri ile rağbet azaldı ise de İkinci Cihan Harbinden evvel yeniden epeyce önem kazandı [1932 de 1,6 milyon liradan 1939 da 7,6 milyon liraya çıktı]. Bununla beraber, harb yıllarında memleket ihtiyacını karşılama düşüncesi ile yün ihracatı çok ağırlaştı. İpeğe gelince, Osmanlı İmparatorluğu devrinde büyük bir kazanç kaynağı olan bu madde, Birinci Cihan Harbi ve mütareke yıllarında zarara uğramış ve daha yakın bir devirde ise dünyanın geçirdiği ekonomik sıkıntı yüzünden dışarıda satıcı bulamamıştı. Bilindiği gibi, bundan sonra, ipekçiliğimiz, iç piyasanın gitgide artan ihtiyaçları ile gelişmiş ve hattâ son yıllarda ihracat yeniden biraz canlanmıştır. Bununla beraber, hayvani dokuma maddeleri satışımız, son yıllarda ihracatımızın % 2 sini geçmiyordu [1939 da % 10 kadar].

2 - Deri ve kürk: Havvani dokuma maddelerine karşılık kürk ve bilhassa deri satışlarımız son yıllarda epeyce genişlemiş ve ihracatımız arasında % 7 ye yaklaşmıştır.

[1] 1944 senesinde 13 milyon lira değerinde 8200 ton pamuk ibracedilmişken, 1945 pamuk ihracatının değeri 110 bin lirayı aşmıyordu (646 ton).

3 — Canlı hayvan: Bazı komşu memleketlere canlı olarak bilhassa koyun ve ikinci derecede de sığır ihrâcedilmektedir. Bununla beraber harb yılları içinde bu ihracat durdurulmuş bulunuyordu.

4 — Yumurta ve balık: Memleketimiz Avrupanın büyük istihlâk merkezlerine çok miktarda yumurta ihracedebilecek durumdadır. 1931 yılında 10,5 milyon lira değerinde olarak satılan yumurtalar, o yıl ihracatı arasında % 8 oranına yükseliyordu. Bununla beraber, son yıllarda yumurta ihracatımız büyük intizamsızlıklar göstermiş, hattâ bazı yıllar ihracat değeri bir milyon lirayı bile bulamamıştır. Buna karşılık balık ihracatımız son yıllarda çok gelişmiş, İkinci Cihan Harbi içinde bile duraklamamıştır [1946 da 7,7 milyon lira].

Bunlardan başka oldukça önemli miktarda *barsak, sünger, balmumu* gibi hayvani maddeler, ihracatımız arasında yer almaktadır.

Hayvan ürünleri satışı, teknil ihracatımız arasında, 1945 te % 11 i geçmekte idi [1939 da % 22].

c) Madenler:

Maden adı altında toplanabileceğimiz maddelerin ihracatı evelce çok az iken İkinci Cihan Harbinden evelki yıllarda yavaş yavaş artarak teknil satışlarımız arasında % 7 yi bulmuştu. Bununla beraber, memlekette gitgide artan yakıt ihtiyacı, evelce epeyce önemli olan *maden kömürü* ihracatının hemen hemen durmasına sebeb olmuştur. Buna karşılık, çelik endüstrisinin çok önemli hammaddesi olan *krom cevberi* ihracatı, İkinci Cihan Harbi içinde çok artmıştır [1944 te 10 milyon liraya yakın]. Son yıllarda kromdan başka *bakır* [1946 da 11 milyon liraya yakın] ihracatı da önen kazanmıştır. Ayrıca zımpara taşı, tuz... gibi maddelerden de biraz ihracedilmektedir.

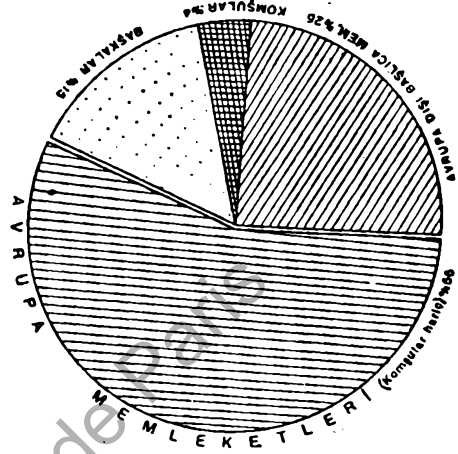
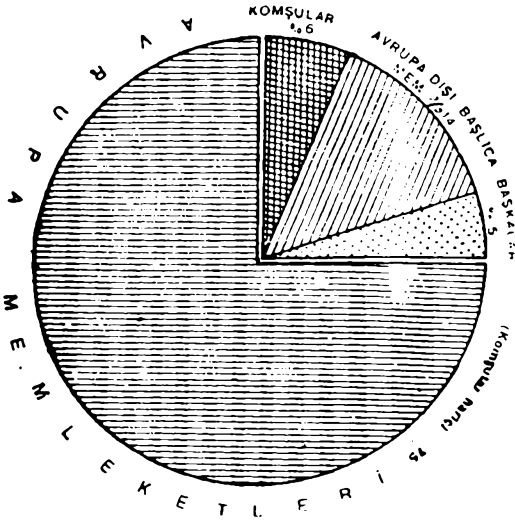
d) Yapılmış eşya:

Bunların ihracatımız arasında yeri şimdiki halde pek büyük değildir. Eevelce halı ihracatı epeyce büyük ölçüde yapıldı. Ekonomik sıkıntı ve harb yıllarında bu ihracat çok azaldı. Sigara ve ispirotolu içkiler ihracatımız, henüz istendiği kadar genişliyememiştir. Zeytin ürününün bolluk yıllarında yapılan zeytinyağı ihracatı, memleket ihtiyacını karşılamak isteği ile, son senelerde durdurulmuştur. Yapılmış eşya ihracatımız, 1945 te teknil satışlarımız arasında % 1 i geçmiyordu.

Ihracatımız arasında değer bakımından başta gelen maddeler, son yıllarda, sırası ile, tütün, kuru üzüm, fındık, deri, tahıl, kereste ve balıktır. Bu beş madde 1945 te teknil ihracatımızın yüzde 77 sini meydana getiriyordu.

Memleketimizin dış ticaret dengesi bakımından yalnız ithalât ile ihracatı karşılaştırmak yetmez. Memleketimizin coğrafi durumu, barış halinde *transit*

ticareti sayesinde, yurdumuza epeyce önemli bir kâr sağlamaktadır. Ayrıca, memlekete gelen gezicilerin bıraktığı para, yani *turizm geliri* de bilhassa normal yaşama yıllarında ayrı bir zenginlik kaynağı olacak gibi görünmektedir.

Kimlerle alışveriş yapıyoruz?

Şekil 163 a — Dış ticaretimizin 1935-1939 arasındaki beş yıllık ortalamasına göre

Şekil 163 b — Dış ticaretimizin 1945 yılındaki tutarına göre

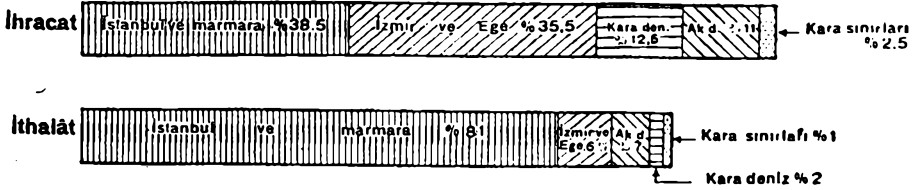
Bu diyagramlar, en fazla alışveriş yaptığımız memleketlerin Avrupada bize komşu olmıyan bazı memleketlerle Amerika Birleşik Devletleri gibi büyük endüstri memleketleri olduğunu gösterir.

85. En çok alışveriş yaptığımız memleketler: Yabancı memleketlerle yaptığımız alışveriş, son yıllarda imzalanan ticaret anlaşmaları, işleri kolaylaştıran veya güçleştiren siyasal olaylar yüzünden büyük değişikliklere uğramıştır. Böyle olmakla beraber şunu söyleyebiliriz ki, en çok ticaret yaptığımız memleketler komşularımız değil [çünkü bunların ürünleri ve muhtacoldukları maddeler bizimkine benzer], bizim hammaddelerimize fazla muhtacolan ve bize en gerekli eşyayı satan büyük endüstri memleketleridir.

İkinci Cihan Harbinden evvelki yıllarda en fazla alışveriş yaptığımız memleketleri, 1935 - 1939 yılları arasındaki dış ticaret (ithalât ve ihracat) ortalamalarına göre şu şekilde sıralayabiliriz: [dış ticaretimizin bütününü yüz sayarsak] Almanya % 51, Amerika Birleşik Devletleri % 15, İngiltere % 10, İtalya % 9, Sovyetler % 5, Çekoslovakya % 4, Fransa % 4.

1939 yılından sonra, dış ticaretimizde, İkinci Cihan Harbi yüzünden, büyük değişiklikler görüldü. Meselâ daha önceleri çok alışveriş yaptığımız

bazı memleketlerle aramızda yolların kapanması yüzünden ticaret yapılmadı, yahut evelce az ticaret yaptığımız bazı memleketlerle o sıradaki fazlacı alışveriş mümkün oldu.

164 - Dış ticaretimiz hangi yollardan yapılıyor?

[1935 - 39. senelerindeki beş yıllık ortalamaya göre]

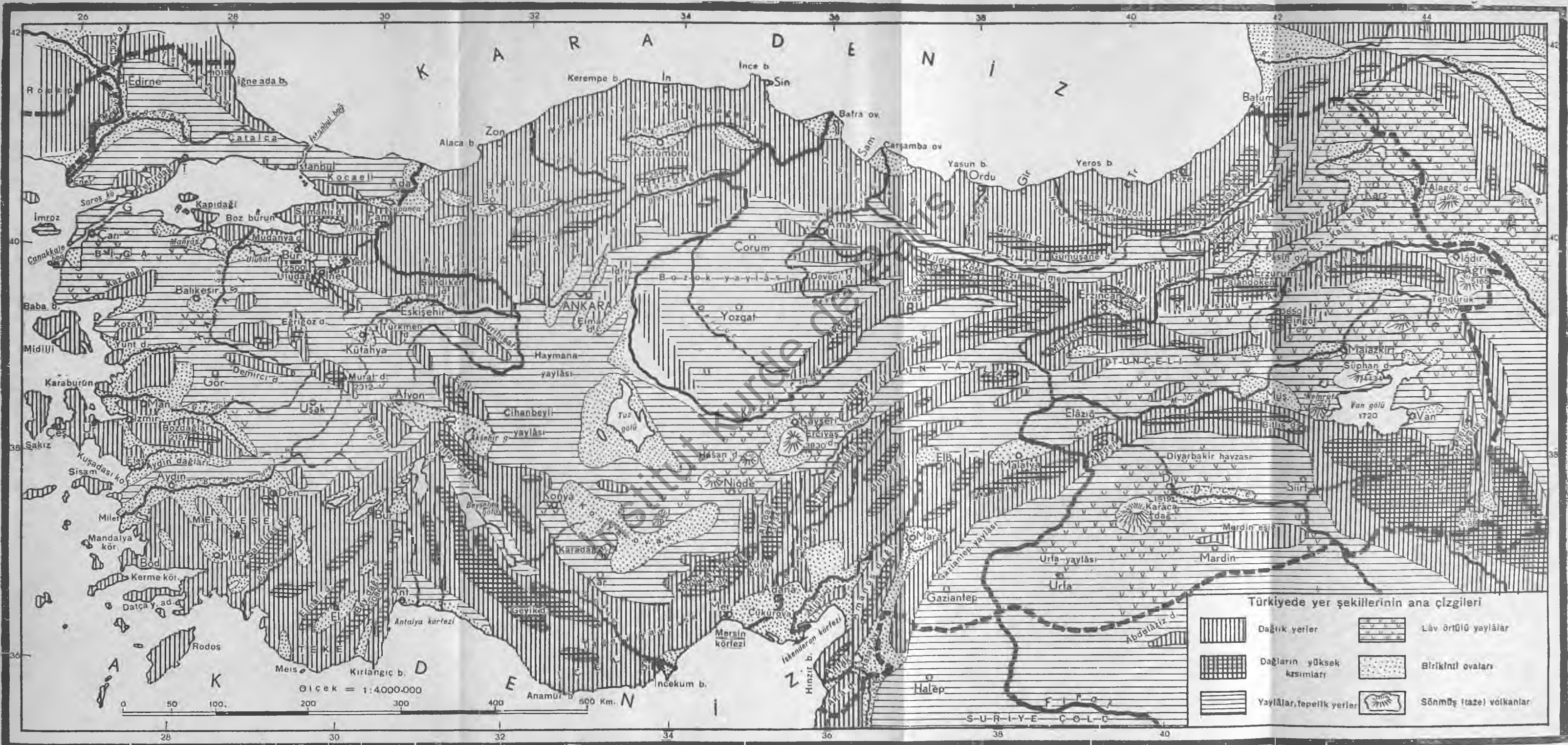
Bu şekil, başka memleketlere satılan mallarımızın değer bakımından, en büyük kısmının İstanbul ve Marmara limanları ile İzmir ve Ege limanlarından gönderildiğini, kara sınırlarından, Akdeniz ve Karadenizden gönderilenlerin buna göre daha az olduğunu gösteriyor. İthalatımızın ise beşte dördü İstanbul yoluyla girmektedir. İki şeklin aynı boyda olmaması, son beş yıllık ortalamaya göre, ihracatımızın ithalattan fazla olduğundan ileri gelmektedir.

İkinci Cihan Harbi içinde dış ticaretimizin yapıldığı memleketler yıldan yıla çok değişmiş olmakla beraber, 1941 - 1945 arasındaki dış ticaretin ortalamasını alacak olursak, en fazla alışveriş yaptığımız memleketleri şu şekilde sıralıyabiliriz: [dış ticaretimizin bütünü yüz sayarsak] Almanya % 21, Amerika % 17,8, İngiltere % 17,5, Macaristan % 6, İsviçre ve Mısır % 5,5.

Harbin sona ermesi üzerine dış ticaretimizin büsbütün başka şekil alması tabiidir. Evelce bu ticarete büyük yer tutmuş olan Almanyanın çekilmesi üzerine şimdi Amerika Birleşik Devletleri birinci sırayı almış bulunmakta, ikinciliği de Amerikanın bir hayli gerisinde olarak İngiltere almaktadır [1].

[1] 1946 yılında en fazla ticaret yaptığımız memleketler, sırasıyla: Amerika Birleşik Devletleri (%24), İngiltere (%18), Filistin (%7), İsviçre (%7), İsveç (%6), Yunanistan (%5), Mısır (%5), İtalya (%4) idi.

Institut kurde de Paris

FRANSIZ KLÁSİKLERİNDEN BAZILARI:

		<u>Fiyatı</u>
J.-J. Rousseau	İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk Sabahattin Eyüboğlu	35
J.-J. Rousseau	Julie yahut Yeni Heloïse I Hamdi Vareğlu	95
J.-J. Rousseau	Julie yahut Yeni Heloïse II Hamdi Vareğlu	100
J.-J. Rousseau	Julie yahut Yeni Heloïse III Hamdi Vareğlu	100
J.-J. Rousseau	Julie yahut Yeni Heloïse IV Hamdi Vareğlu	100
J.-J. Rousseau	Yalnız Gezerin Hayalleri R. Nuri Darago	80
Fontenelle	Meskûr. Dünyaların Çokluğu Halim Kiper	100
Condorcet	İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı I Oğuz Peltek	100
Condorcet	İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı II Oğuz Peltek	140
Bergson	Yaratıcı Tekâmül M. Ş. Tunç	375

Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlarıyla bütür. kitapçılarda
satılmaktadır.